

Istraživačko dokumentacioni centar
Research and Documentation Center
Sarajevo

Nacionalne konsultacije sa mladima o mehanizmima za utvrđivanje i kazivanje istine

27.06.2007.

Sarajevo, Bosna i Hercegovina

IDC - Biblioteka i klub

Organizator: Istraživačko-dokumentacioni centar

Učesnici

1. Dejana Grbić, Inicijativa mladih za ljudska prava u BiH
2. Azra Karabašić, Inicijativa mladih za ljudska prava u BiH
3. Belma Deljković, Mreža Javni zastupnici pravde
4. Edin Čolić, Mladi liberali BiH
5. Ivana Kešić, Civitas BiH
6. Jan Kulenović, Omladinska informativna agencija BiH – OIA.
7. Eldar Jahić, Istraživačko-dokumentacioni centar
8. Nedim Kulenović, student Pravnog fakulteta u Sarajevu
9. Ehlimana Memišević, Obrazovanje gradi BiH
10. Kenan Uštović, Forum mladih SDP
11. Jelena Kuzmanović, TERCA

Uvodničari i organizatori

12. Mirsad Tokača, Istraživačko-dokumentacioni centar
13. Marijana Toma, Fond za humanitarno pravo, Beograd
14. Lara Musulin, Istraživačko-dokumentacioni centar
15. Jagoda Gregulska, Istraživačko-dokumentacioni centar, Intern

(Dnevni red i poziv učesnicima na skup nije sačuvan)

Mirsad Tokača: Hajde, malo pridite, pošto nas nema u broju koji smo očekivali, pa da budemo jedni drugima bliže, slobodno, molim vas. Eldar će sjesti, ok. Gdje je Lara? Laro!

Dobro, dopustite da vas pozdravim u ime Istraživačko dokumentacionog centra u našoj biblioteci i klubu, koji smo evo otvorili prije nekoliko dana. Zapravo, današnje konsultacije kako ih mi zovemo su dio jednog velikog projekta, koji smo mi pokrenuli prije otprilike dvije godine, a radi se o uspostavi regionalnog foruma Truth Telling foruma, dakle, foruma kroz koji mi želimo održavati debate o različitim aspektima istine o događajima u regionu u periodu od hajdemo reći 90-tih pa do kraja 99-tih, ili 2000-tih godina ako hoćete. Prije nego o tome kažem nekoliko riječi, ja ću vam reći prvo nešto o ovome prostoru, dakle, kao što sami vidite po nazivu Klub i biblioteka, asocira na nešto što neće biti klasična biblioteka gdje ćete vi doći uzeti knjigu, pa je odnijeti kući da čitate ili ćete sjediti u nekoj klasičnoj čitaonici, nego smo, zapravo htjeli da napravimo jedan kapacitet, koji će biti na dispoziciji, prije svega, mladim ljudima, studentima, studentima završnih godina, hajdemo reći ovih Fakulteta društvenih nauka, mada nije ništa ograničeno. Biblioteka koja će u sebi imati, vidite dosta praznih polica, je li, ali one će se svakim danom puniti, evo svaki dan nešto dođe, svaki dan, bukvalno, svaki dan, otprilike oko 5000 bibliotečkih jedinica podijeljenih otprilike u nekoliko oblasti, ovdje iza naših leđa će uglavnom biti sve ono što se tiče međunarodnog humanitarnog prava i tranzicione pravde i ona četiri stupa tranzicione pravde, kako volimo nekada da kažemo, dakle, justis pravde, truth tellinga, dakle, govorenja istine i svega što je u vezi sa istinom o događajima, potom problema ratnih reparacija i reparacija za žrtve generalno i naravno, onoga što neko voli nazvati *reconciliation*, a ja više volim nazvati reforma institucija, dakle, nepomirenje, nego izgradnja povjerenja, reforma institucija duboke društvene reforme, a potom kroz taj proces naravno doći i do jedne određene vrste društvenog pomirenja. U ovom donjem dijelu će biti uglavnom literatura i knjige ako Bogda, nje ima i ovdje, ali smo znate ovo malo koncentrisali, koja će se odnositi na peace bilding, dakle, izgradnju mira i prevenciju konflikta, dakle, ono što je zapravo budućnost zemlje, svake zemlje da na nekom kvalitetnom sjećanju gradi mir i sprečava moguće konflikte. I u jednoj prostoriji, koja je ovamo lijevo će biti ono što smo mi nazvali bosniaka, dakle, sve što je o Bosni napisano, rečeno, bilo u nekim domaćim ili vanjskim krugovima na temu rata, ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida, itd. Dakle, imat ćemo tri dijela, što se tiče biblioteke.

Naravno, ove računare koje vidite oni će biti skopčani na nekoliko ključnih bitnih svjetskih biblioteka, koje mogu biti važan resurs za studente, postiplomce i doktorante, mlade magistre, koji će doći ovdje i u ovome prostoru, koji je na neki način prilično dostojanstven i elegantan, a mi želimo vratiti dostojanstvo znanju, provesti vrijeme, učiti i ono što je za nas isto tako važno okupljati se. Dakle, postojat će ljudi, grupe ljudi, grupe mladih ljudi, govorim, dakle, ne samo o nama starijima, jer ja pripadam nekoj toj generaciji bliže starima nego mladima. Naš je cilj, naša je želja da mladi ljudi, dakle, studenti, postiplomci, doktoranti imaju jedan kapacitet, imaju jedan prostor gdje mogu doći i ne samo čitati, nego se mogu družiti, mogu praviti neke svoje kružoke, mogu praviti neke timove istomišljenika ljudi, koji će raditi pojedine stvari. To je uobičajeno svugdje u svijetu, da ne govorim da će ovdje biti svi uvjeti, dakle, da se održe mali *workshopovi*, da se održe mali seminari, da se održe predavanja, mi smo prije nekoliko dana ovde imali neke goste, baš *Jeffry Nice*, tužilac u slučaju Milošević je bio gost predavač ovdje. Prije toga, ambasador SAD-a za ratne zločine, naravno ne samo ljudi, koji se bave tom vrstom tematike, nego ugledni profesori, ugledni akademici će biti naši gosti i želimo zapravo na taj način da vama ponudimo, da vama ponudimo, jedan kapacitet, dakle, molim vas nemojte se ustezati da dolazite ovdje kada god poželite, kada god smatrate, ne samo da trebate nešto da dođete da se poslužite nekom knjigom ili internetom da se priključite na neku bazu podataka ili da odete u neku od svjetskih biblioteka, moći ćete ako

vam bude zatrebalo ovdje održati neke svoje male kružoke, sastanke i seminare, a i mi ćemo se truditi, zapravo, da vama stvorimo sa naše strane što više sadržaja koji će vas privlačiti. I naravno, nisam razočaran što još neki ljudi nisu danas došli ovdje, jer će trebati vremena da se ljudi naviknu na ovakvu vrstu prostora, na ovakvu vrstu, inače, pristupa problemima. Zašto smo mi danas ovo nazvali konsultacijama mladih, dakle, taj forum koji smo mi napravili zajedno sa, dakle, taj forum su napravile tri nevladine organizacije iz Sarajeva, Beograda i Zagreba, Fond za humanitarno pravo iz Beograda, Dokumenta – organizacija za suočavanje sa prošlošću iz Zagreba i Istraživačko dokumentacioni centar. Mi već radimo više od tri godine zajedno i osjetili smo da je jedna ovakva vrsta foruma izuzetno važna kako bismo i izvan državnih struktura, koje manje više ne brinu o ovim stvarima otvorili jedan da tako kažem prostor u kome bi se govorilo o raznim temama. Temama vezanim za događaje, dakle, u regionu sa raznih aspekata ne samo o tome šta se desilo, pod kojim uslovima, šta je uzrokovalo ratne sukobe, nego jednostavno da otvorimo i pitanje različitih perspektiva. U Sarajevu je održan prvi forum prošle godine u maju gdje smo pozvali razne nevladine organizacije, asocijacije žrtava, tužioce, sudije i naravno, jednu radnu grupu, koja se zvala grupa za uspostavljanje Komisija za istinu i pomirenje u Bosni i Hercegovini čiji je rad praktično zamro, prestao nakon tog foruma, jer smo pokazali da je takav pristup od vrha prema dnu pogrešan i da je zapravo strašno važno da sve što se događa u toj oblasti bude naslonjeno na ono što mi kažemo grass root, dakle, da to bude utemeljeno u mišljenjima, stavovima ne samo državnih institucija, birokracije, ministarstava, nego najšireg kruga i organizacija i ljudi. U februaru ove godine drugi forum je održan u Zagrebu i tamo smo pored ovih tužilaca, sudija, političara, pozvali umjetnike, pozvali smo stvaraocice iz raznih oblasti prije svega filmske stvaraocice da oni govore o svojoj percepciji problema traganja za istinom. I pripremajući se za treći forum, koji će biti nekada u novembru ove godine u Beogradu, konstatovali smo da je strašno važno da širimo taj prostor komunikacijama sa ljudima i konsultacijama sa različitim grupama. Predložili smo da u tom krugu konsultacija posvetimo posebnu pažnju mladim ljudima. I vi ćete mene izviniti, jer ja neću puno govoriti u ovom drugom dijelu, pa ću ispucati svoje pravo sada. Evo, zašto je to važno, obično mi stariji i političari uzimamo sebi za pravo da mi tumačimo šta mladima treba, pa da mi kažemo vama treba to i to. Onda smo rekli, pa to nije u redu hajdemo mi obrnuti stvari, pa pitati njih i dozvoliti im, ne dozvoliti im, ustvari izvinjavam se, nije to pravo, nego stvoriti im prostor, omogućiti im prostor u kojem će se njihov glas čuti. Jan je tu i mislim da je ovaj pristup, koji su oni radili sa NATO-om, ovaj dosta dobar, isto tako da se time stvar ne iscrpljuje i da mi moramo praviti naše vlastite kapacitete. Dakle, da mi moramo biti inicijatori raznih stvari i da se to mora upravo fokusirati na mlade ljude, jer, uostalom, suočavanje sa prošlošću je jedan teret koji oni nose, mi ćemo taj teret kraće vrijeme nositi. Ja petnaest godina radim sa ratnim zločinima, istražujem ratne zločine i smatram da tu temu moramo što prije napustiti, ako hoćemo da dosegne budućnost onako kako svi želimo, je li! Međutim, to ne možemo uraditi ako ne odgovorimo na neka ključna pitanja prošlosti, ako, dakle, tu prošlost ne ostavimo iza sebe sa tim odgovorima. Mi smo uradili, možda ste ovih dana vidjeli u medijima jedan važan veliki projekat koji smo zvali "Ljudski gubici" i doveli smo u pitanje mnoge stvari tim projektom. I pokazalo se da nevladin sektor može strašno puno da uradi u toj oblasti i onda smo sebi rekli, pa daj zašto ne bi mi kao jedna organizacija, koja je već na neki način stasala, ojačala, stekla neku poziciju društvenu, uradili sve da ta generacija mladih ljudi, ti mladići i djevojke koji šetaju gradovima Bosne i Hercegovine imaju jedno mjesto, imaju neki forum kome se mogu pridružiti. I zato smo odlučili da vas pozovemo danas, i ne samo danas, dakle, ne samo danas, ni na kraj nam pameti nije da to završimo sa današnjim sastankom. Želim da otvorimo ovu debatu o tome kako vi vidite problem konflikta, kako vidite budućnost u smislu ostavljanja prošlosti iza sebe, suočavanja sa njenim, uglavnom, lošim stvarima, naša prošlost je nažalost krvava i teška, ali moramo te odgovore dati i kako mislite da je te

odgovore najbolje dati, kroz naravno sve te mehanizme tranzicione pravde, koje jedno društvo razvija, nažalost jezivo sporo, nažalost jezivo sporo. Činjenica da zločinci hodaju ulicama, činjenica da se još uvijek drže zapaljivi govori od političara...itd. Dakle, kako to vlasništvo nad tim procesima izmjestiti iz pozicije politike, klasične politike, koja obično tu tematiku uzima za dnevno političke ciljeve i svrhe i izmjestiti je u civilno društvo, dakle, na jednoj strani, i kako poučeni tom krvavom, tragičnom, teškom prošlošću graditi sisteme novih vrijednosti? To je za mene ključna stvar. Dakle, kako graditi sisteme novih vrijednosti koje pripadaju savremenoj civilizaciji da bi se zapravo okupljali oko tih vrijednosti i šta su to nove vrijednosti, kako ih identificirati, šta uraditi da te nove društvene vrijednosti, zapravo, preovladavaju u odnosu na ono što za mene nije neka preporuka za nas tog rigidnog nacional-šovinizma, te rigidne konfrontacije ljudi, tog etno-religijskog ekskluziviteta, tog da imate klasičan oblik zatvaranja mladog svijeta, a bogami i starog u samotne nacionalne okvire bez ikakve perspektive, bez otvaranja novih vidika, novih identiteta i novih vrijednosti? I kako tu reduciranost savladati i naravno poštujući etničku, vjersku i svaku drugu slobodu, ni na kraj nam nije pameti da pomislimo da nečiju slobodu u tom smislu dovedemo u pitanje, ali to nije sve gdje se mi možemo ostvariti, postoje i druge oblasti gdje se kao profesionalci, kao ljudi, kao ljubitelji određenih stvari možemo naći, identificirati i razvijati tu neku vrstu isto tako novih identiteta i novih vrijednosti, koje će biti kako jednom sjajno reče fra Mijo Đolan na jednom skupu gdje smo zajedno bili i pričali o ovoj problematici pomirenja kaže: "Kako sada definisati, naći tačku novog okupljanja? Očigledno je da nas nacionalizmi neće okupiti, da će nas oni rastjerati, zapravo. Kako naći tu novu tačku?"

E, sad, ovaj bi forum trebao na neki način da posluži toj svrsi. Da mi raspravljajući o prošlosti ne utonemo u nju, ne budemo njeni taoci, nego da otvaramo te perspektive, da govorimo da mi vidimo izgradnju mira, izgradnju novih odnosa, izgradnju novih vrijednosti na ovaj način kako to mi mislimo, kako misli mladi svijet, kako misli jedna generacija mladih izuzetno pametnih ljudi. I svjestan toga tih stalnih kontakata, zapravo smo ovo pravili. Ovo što ovdje vidite nije bilo jednostavno napraviti, ali smo bili sto posto sigurni da će ovdje dolaziti mladi, ambiciozni, pametni ljudi, koji će moći napraviti te prodore. Naše je bilo samo da im to na neki način, u nekom hajdemo reći logističkom smislu omogućimo i da im se ne petljamo. Naše petljanje u smislu dociranja itd. nije dobro došlo. Naravno, sada prepuštam riječ, najprije, zapravo Marijani Toma, koja dolazi iz Beograda i naš je partner, nažalost niko iz Zagreba nije mogao doći, ona će vam reći nekoliko riječi o ovome što je, inače, nastavak ove ideje, a vidim evo dobili smo "peškeš" što bi rekao narod, pa možemo sad, ja bih volio da započne Marijana, a onda će Dajana moderirati nastavak ovoga i idemo dalje. Hvala vam velika.

Marijana Toma: Dobar dan svima. Ja sam Marijana Toma iz Fonda za humanitarno pravo iz Beograda. Drago mi je što mogu da vas pozdravim, ovde na prvom nacionalnom sastanku mladih, koji organizuje IDC. Evo IDC je prvi, koji je krenuo od sve tri partnerske organizacije sa ovim konsultacijama. Ta ideja koju je Mirsad izložio je nešto što je bio rezultat zaključaka prvenstveno zagrebačkog foruma, kada smo videli da su umetnici, koji su se prethodno sastali razgovarali o svojoj ulozi u procesu suočavanja s prošlošću i na koji način oni mogu da doprinesu tom procesu, da ga sagledaju iz jedne sasvim drugačije perspektive, nego što ga mi gledamo, ponukala nas je da pokušamo da razgovaramo sa različitim grupama. Da vidimo kakvi su njihovi stavovi o utvrđivanju istine o prošlosti, u pitanju odgovornosti za zločine, koji su počinjeni i u krajnjoj liniji za proces samog pomirenja, ako mogu tako da kažem, znači

tog nekog cilja kome svi mi stremimo. Ono što je bitno, to je da će se ovakvi sastanci održati za koju nedelju, ja mislim otprilike za nekih nedelju i po dana u Beogradu sa organizacijama iz Srbije i mislim da će se uskoro održati i u Zagrebu zajedno sa mladima, znači isto kao i ovdje. Također, mi smo, sva tri regionalna partnera su isplanirali da različite konsultacije sa različitim grupama održi na nacionalnom i na regionalnom nivou. To su udruženja žrtava, veterana, novinara i urednika medija, zatim nevladinih organizacija iz čitavog regiona i ti će sastanci svi biti na regionalnom nivou, dok će se nacionalne konsultacije održati sa mladima, održat će se sa profesionalnim udruženjima, odnosno udruženjima istoričara, sociologa, demografa, statističara, univerzitetskih profesora...itd. Znači, svih onih, koji se na neki način bave ovim pitanjem, da bismo od njih dobili, ustvari, neku vrstu inputa, odnosno neku vrstu nove perspektive na osnovu koje bi smo mogli da poguramo naš proces regionalnih konsultacija o utvrđivanju istine o prošlosti. Ovo što je Mirsad rekao, mislim da je to, ustvari najvažniji zaključak dosadašnjih foruma, kako da je potreban taj regionalni pristup u procesu suočavanja s prošlošću, tako i upravo činjenica da čitava društva u regionu moraju zajedno ići, ići ka tom procesu i diskutovati o ovoj temi. Drugi, i ja mislim verovatno i najznačajniji zaključak jeste, upravo, činjenica da ako proces suočavanja s prošlošću ide isključivo u pravcu top-down on nema šanse za uspeh i do sada u iskustvima drugih zemalja, kako se pokazalo, taj pristup je funkcionisao ponegde i neko vreme, ali bez povratka tog procesa onom tzv. grass rooth-su odnosno samim okvirima i samoj bazi ti procesi nisu uspevali. To je dobro što su regionalne organizacije IDC, Dokumenta i Fond za humanitarno pravo došli do tog zaključka i mislim da je to jedan od najvažnijih zaključaka kojima se pokazalo i zbog kojeg su se određene stvari pokazale kao neuspešne, odnosno prestale da postoje kao što je ova inicijativa za nacionalnu komisiju u Bosni i Hercegovini. Ono što bih ja voljela da vam kažem, jeste obično, znači, kada govorimo o procesu suočavanja s prošlošću, bar reakcije na koje sam ja nailazila, pogotovu od ljudi, koji dolaze iz međunarodne zajednice, jeste da taj proces mora da bude institucionalizovan, znači, mora da bude u okvirima države, to je fakat jako važno. Međutim, ima određenih zemalja i ima određenih situacija u kojima su se ovi procesi vodili u tzv. nezvaničnim inicijativama. Da je civilno društvo zbog nedostatka političke volje unutar države zbog određenih centara moći, koji su zbog, odnosno, onih pripadnika bivšeg režima, koji su i dalje zadržali moć nad određenim snagama bezbednosti, civilno društvo je u takvim situacijama preuzimalo na sebe odgovornost i guralo ovaj proces. I u mnogim takvim situacijama, taj proces se pokazao kao uspešan, odnosno civilno društvo je uspelo da izvede proces do toga da sama država na kraju i pored svih tih mogućih prepreka, koje postoje unutar državnih institucija preuzme na sebe odgovornost, odnosno pozdravi rezultate civilnog društva. Takav vam je slučaj bio u Brazilu kada je nevladina organizacija i grupa entuzijasta iskopirala milijun dokumenata o torturi, izdala izveštaj, koji je postao bestseler i na kraju je rezultat bio to da je brazilska vlada, koja je od samog početka bila apsolutno protiv čitavog procesa i otvaranja pitanja o zločinima, koji su počinjeni u prošlosti ratifikovala konvenciju protiv torture i prestala da upotrebljava torturu unutar policije, što je izuzetno važna pobeda civilnog društva. Znači, takve inicijative postoje i one su bitne i u slučaju kada nema političke volje, kao što smo mi zaključili pre nekoliko godina kada smo počeli zajedno da radimo na ovome procesu, civilno društvo je tu da preuzme odgovornost. Ono gde mi vidimo, ustvari, vašu ulogu to je da, zašto Mirsad je to rekao, ja samo mogu da se složim sa tim, da vrlo često mnogi preuzimaju na sebe ulogu da govore u ime mladih i u ime njih znači, šta treba učiniti, gde je teret prošlosti. S druge strane, mi smatramo da je izuzetno važno da vi kao predstavnici omladinskih ili podmladaka različitih organizacija ili mladi aktivisti nevladinog sektora kažete svoj stav o tome šta je prošlost za vas, gde leži važnost utvrđivanja istine o prošlosti za vas, budući da ćemo mi mnogo manje nositi taj teret prošlosti, nego vi i on će ostati na vama. Također, ne bih volela nešto pretjerano da dužim i bilo bi mi jako drago da čujem šta vi mislite o ulozi vas samih u tom procesu i na koji način vi možete

da doprinesete suočavanju s prošlošću i utvrđivanju i kazivanju istine o ratnim zločinima. Jer, prvenstveno mi smo ovdje da slušamo vas, ono što je meni bilo jako drago je da ostanemo u kontaktu zajedno svi, budući da bih jako volela da ono što danas čujem od vas budem u prilici da prenesem vašim vršnjacima u Srbiji na sastanku, koji će biti za koju nedelju i da ono što bi također, bilo izuzetno važno za sve nas jeste da, nadam se, vi vidite vašu ulogu u tome da će sve to što vi budete rekli biti predstavljeno drugim grupama, znači ovim drugim zainteresovanim grupama, koje će učestvovati u procesu, a također i na regionalnim forumima. Budući da je nama izuzetno važno, odnosno i da forum postoji zbog toga, da bismo mi čuli od vas kuda treba da idemo u ovom procesu. Hvala vam.

Mirsad Tokača: Hvala Marijana, ja sam zaboravio samo jednu stvar, vi ste dobili jedan mali komplet materijala, ali ovo je ono najvažnije u tome svemu (pokazuje CD). Čuvajte ovo, ovdje je jedan CD, koji se odnosi na projekte Ljudskih gubitaka u Bosni i Hercegovini. Sačuvajte ga iz dva razloga. Prvi razlog je zato što je ovo proizvod, koji je morala država napraviti, davno prije, a napravili smo ga mi za nju. To što smo napravili tu je. Ja neću o tome ništa da kažem, imate ovdje i evaluaciju svjetskih eksperata šta je to, ali ga čuvajte zbog jedne druge stvari, jednog dana ćete možda iz svoje arhive izvući ovaj CD i vidjet ćete je li Mirsad i ekipa koja je radila bila u pravu ili nije bila u pravu i to je vrlo važno. Ovdje su fakti, ovdje su činjenice, ovde su stvari, koje nisu ni ideologija ni politika i zato smo vam to da li kao poklon za ovaj prvi sastanak, koji smo imali sa vama, da sačuvate, ne cijeneći, naravno, da je ovo kraj priče, jel', jer mi smo uradili to što smo uradili i nastavljamo dalje da radimo, možda ćemo već za godinu ili dvije dana napraviti neke korekcije, mada ne očekujemo radikalne korekcije. Mislim da će vam ovo biti oružje, koje ćete nositi sa sobom u različitim polemikama sa onima, koji vole da se igraju brojevima, ali iza toga nemaju sve ono što im je potrebno da se igraju takvim brojevima, sa onima, koji vole da prave mitove, sa onima, koji vole da zavađaju ljude, sa onima, koji vole da manipulišu određenim događajima. I zato vas molim, negdje u svojim bibliotekama, privatnim arhivama držite ovo, može, moći će vam valjati, jer je moćno oružje. Dajana izvoli.

Dejana Grbić: Hvala Mirsade. Zaista ako je na tom CD-u ono što mislim da jeste, jer nažalost nisam bila na prezentaciji prošle sedmice, obzirom da sam bila na putu, radi se o velikom projektu, bazi podataka sa svim ljudskim gubicima u Bosni i Hercegovini tokom rata, ovog zadnjeg rata. To jeste, zaista, jedno veliko oružje, koje imamo u svojim rukama kada govorimo o istini. Ja dolazim iz organizacije koja se zove "Inicijativa mladih za ljudska prava", koja je pokrenula svoj rad na suočavanju sa prošlošću 2003. godine. Po samom svom osnivanju, otvaranju kancelarija u Beogradu i Prištini, nakon toga smo nastavili regionalno raditi na nekim stvarima i to je rezultiralo ovogodišnjim otvaranjem naše kancelarije u Sarajevu i prošlogodišnjim otvaranjem kancelarije u Podgorici. Upravo ono, što jeste, **suština procesa suočavanja s prošlošću, jeste da ga ne možemo raditi lokalno. Samo u jednoj zemlji u Bosni i Hercegovini, Srbiji, Hrvatskoj, Kosovu ili Crnoj Gori neovisno, nego moramo raditi sa mladim ljudima koji su naši vršnjaci, savremenici, jer da se grubo izrazim, osuđeni smo jedni na druge. Mi možemo glumiti da smo zatvoreni u jako malim sredinama i posmatrati samo svoju zemlju, samo svoje probleme, međutim, kada se tako zatvorimo, onda ne dobijamo, uopće kompletnu sliku i gubimo mnogo toga.** Ja bih sada željela vas zamoliti prvo da se predstavite i da kažete iz kojih organizacija dolazite, obzirom da je meni malo teško ovako govoriti obzirom da sam ja uglavnom, obzirom da dolazim iz omladinske organizacije navikla direktno razgovarati sa ljudima tako da bih zaista željela da se predstavite, a pretpostavljam da se ovo snima sve tako da bi bilo dobro da koristite mikrofona, koji se tu nalazi na jednom sjedištu.

Mirsad Tokača: Uz moje izvinjenje svi tehnički preduslovi ovdje još ne postoje, mi ćemo uskoro imati niz drugih tehničkih pomagala, ali i ovo je dovoljno, ima dobre volje.

Azra Karabašić: Azra Karabašić "Inicijativa mladih za ljudska prava".

Belma Deljkić: Ja sam Belma Deljkić. Također, član sam mreže „Javni zastupnici pravde“.

Edin Čolić: Pozdrav svima. Edin Čolić, "Mladi liberali BiH". Hvala puno na pozivu, nadam se da ćemo u budućnosti mnogo više raditi, a bilo je i dosadašnje saradnje na sličnim stvarima.

Ivana Kešić: Ja sam Ivana Kešić i ovdje sam ispred „Civitas BiH“. Mi se bavimo edukacijom mladih ljudi u pojmu demokracije, što indirektno podrazumijeva i suočavanje sa istinom, mada se, dakle, ne susrećemo direktno sa ovim problemom i ne razgovaramo sa mladima na ovakav način.

Jan Kulenović: Jan Kulenović, "Omladinska informativna agencija BiH" – OIA.

Eldar Jahić: Ja sam Eldar Jahić, u neku ruku, ja sam i domaćin ovog skupa, jer dolazim ispred „Istraživačko dokumentacionog centra“.

Nedim Kulenović: Nedim Kulenović, Pravni fakultet.

Ehlimana Memišević: Ehlimana Memišević, "Obrazovanje gradi BiH".

Kenan Uštović: Kenan Uštović, "Forum mladih SDP".

Jelena Kuzmanović: Jelena Kuzmanović, TERCA nekadašnje „Queer pesace for social witness“, sada je u lokalnom obliku.

Dejana Grbić: Ne znam da li će nam se Lara predstaviti ili već svi znate Laru.

Larisa Musulin: Lara Musulin, ja radim za „Istraživačko dokumentacioni centar“. Ne smatram se više toliko mladom, ali me ipak ovo interesuje.

Mirsad Tokača: Distanciraš se od mlade raje? (smijeh)

Dejana Grbić: Hvala Vam.

Mirsad Tokača: Tu su sa nama, da, Jagoda, Jagoda je posljednjih sedam-osam mjeseci sa nama, ovdje ona radi *internship*, inače je, ja ne znam Poljakinja, Španjolka, Indijka. Šta si sve Jagoda? Hajde reci.

Jagoda Gregulska: I am just a Polish...

Mirsad Tokača: I? I? Silvija. Silvija isto radi *internship* ovoga ljeta kod nas. Vrlo smo ponosni da puno studenata dolazi u posljednje vrijeme u Istraživačko dokumentacioni centar da radi *Internship*. Očekujemo još nekoliko mladih ljudi ljetos. Dakle, imat ćete sjajne uslove da rade ovdje u Biblioteci i klubu i u našem proizvodnom djelu. Ja to zovem „proizvodnjom“ koja se nalazi u Kupreškoj, broj 17. Kona nam je tamo, slučajno sasvim. Dakle, pored ovog

prostora dolje, mi tako zovemo „proizvodnja“, dakle mjesto gdje su kancelarije, gdje su istraživački dijelovi posla, analize, nakon odlazaka na teren. Tako da ovi mladi ljudi koje vidite su uglavnom dolje.

Dejana Grbić: Hvala Mirsade. Kada je Lara razgovarala prvi put sa mnom o ovim konsultacijama, meni je bilo jako zanimljivo na koji način će to, ustvari, izgledati sve skupa, i drago mi je da sam mogla učestvovati u svemu tome i da sam sada tu. Kazivanje istine o prošlim događajima, odnosno utvrđivanje istine. Kada to kažem, mladim ljudima, barem ja kada im to kažem, oni me vrlo blijedo gledaju i jednostavno ne možemo krenuti s tog nekog nivoa pretpostavljajući da ljudi to znaju, jer sam vidjela, kada radimo sa mladim ljudima, a meni su mladi ljudi još uvijek i djeca, oni od 15 godina, obzirom da je s njima, vjerujte mi, zaista najlakše raditi i da je rad sa srednjoškolcima najproduktivniji, ne samo u polju suočavanja s prošlošću, nego i na ostalim poljima. Inicijativa mladih je prije nekoliko godina pokrenula projekat. Azra i Belma su tu sada sa nama. One su članice mreže „Javnih zastupnika pravde“. To je jedan od koncepata, koje smo mi vidjeli kao mogući način da mladima što više približimo mogućnost da razgovaraju o prošlosti. Da ih jednostavno poguramo u taj proces, koji uopšte nije ni bezbolan, nije ni jednostavan i itekako povlači za sobom, štipanje, svega onoga, što smo čuli od svojih roditelja, što smo naučili i što smo proživjeli i što nismo proživjeli, jer smo imali jako malo godina kada je rat počeo i završio. „Javni zastupnici pravde“ u Srbiji i u Bosni i Hercegovini, obzirom da mreža još uvijek ne djeluje na području Kosova i Crne Gore, gdje mi imamo kancelarije, organizuju radionice sa mladim ljudima koji su srednjoškolci, studenti, aktivisti i aktivistkinje nevladinih organizacija ili jednostavno ljudi koji žive u određenim sredinama do kojih uspijevamo doći preko naših kontakata. Naše radionice su koncipirane na takav način, da sa mladim ljudima na interaktivan način rada pokušavamo uspostaviti, šta je to istina za njih, šta je to za njih pravda. Zatim povezujemo te pojmove, ne sa globalnim pojmovima istine i pravde, nego upravo sa onim što se desilo u prošlosti, početkom 90-ih godina pa do sredine 90-ih godina, i zatim, kasnije, već prije nekih 8-9 godina na Kosovu. Ja bih voljela da vam možda Belma i Azra malo kasnije kažu kako je to bilo po prvi put, obzirom da su one već imale prve radionice sa mladim ljudima, a taj projekat koji radimo u BiH, je pokrenut ove godine. Kako je bilo susresti se sa različitim mladim ljudima. Azra je imala sa još jednom kolegicom koja, nažalost, nije ovdje, radionicu u Bratuncu sa ljudima koji su jako dobro ukopani u svoje stereotipe i koji ne žele da se pomaknu sa svog mjesta. Imaju određena uvjerenja i brane se jednostavno napadanjem na druge ljude, koji su jako dobro obrazovani, informisani, ali stvaraju blokade oko sebe. S druge strane, Belma je imala priliku da radi sa jednom vrlo mladom grupom, koja je bila potpuno otvorena za sva nova znanja, kojoj smo mi pristupili sa velikim oprezom u Jablanici, gdje nismo uopće u početku željeli da govorimo o onome što se dešavalo u logoru Čelebići u prvom trenutku. Međutim, kada smo vidjeli da je vrlo jednostavno i moguće s tim mladim ljudima govoriti o nečemu što su možda čuli, ali ne znaju gotovo ništa o tome, onda smo odlučili ipak otvoriti tu temu i iznenadili smo se koliko je jednostavno doći do nekih zaključaka i mladim ljudima približiti istinu. Zaista, je velika stvar što je ova biblioteka otvorena i što će se ona sve više i više otvarati i privlačiti mlade ljude. Međutim, uvijek nam postaje problem mobilnosti zahvaljujući, odnosno baš zbog loše ekonomske situacije, loših cesta i svega ostalog i pristupa mladih ljudi, koji ne žive u Sarajevu, koji ne mogu doći ovdje, jednostavno, kako doći do njih. Vrlo često kažemo, Sarajevo, Banja Luka, Tuzla, Zenica, to su veći gradovi, mnogo je lakše razgovarati u njima, imate više resursa, imate više mogućnosti pristupa informacijama, ali šta nam je sa manjim gradovima. Kao jedan od svojih projekata, Inicijativa se je, u Bosni i Hercegovini, fokusirala na tzv. Izgradnju povjerenja među mladim ljudima. U tom projektu targetiramo pet ciljnih oblasti. U tim oblastima imamo nešto što se zove Škola za izgradnju povjerenja među mladim

ljudima, koje obuhvataju mlade između 15 i 27 godina i zaista, tu se još jednom pokazuje da je zaista najkvalitetnije, najbolje, najuspješnije raditi sa mladim ljudima koji su srednjoškolci. Zašto?! Zato što su oni bili dovoljno mladi kada je rat završio da se ne sjećaju direktno i da nisu učestvovali direktno u konfliktima, a zahvaljujući kultu šutnje, koji se razvija o događajima u prošlosti, oni jednostavno imaju jednu veliku nejasnoću oko toga šta se ustvari desilo da bi oni živjeli u podjeljenim sredinama, da bi išli u dvije različite škole pod istim krovom i prolazili jedni pored drugih svaki dan, i zbog čega to, ako oni ne žele da bojkotuju nastavu, ako nemaju nastavu na jeziku, koji se zove na određeni način, recimo, imaju na hrvatskom, a ne na bosanskom, da bivaju prozvani kao izdajnici svoga naroda ili ako rade u određenim zajednicama i žele raditi sa mladima druge nacionalnosti da opet budu prozvani izdajnicima, narkomanima i na slične načine. Suština ovoga jeste, da pokušamo među mladim ljudima izazvati dijalog, koji bi vodio prema razgovoru o prošlosti, da oni, ustvari, pokušaju jedni od drugih saznati šta oni to znaju o svojoj zajedničkoj prošlosti. Kako je to bilo prije? Da li je to, kako su im neki ljudi govorili? Kako im govore njihovi roditelji ili kako im šute njihovi roditelji. I zaista ovaj model, mogu reći da jeste uspješan na nekom ličnom nivou. S druge strane, ono što rade javni zastupnici pravde se više fokusira na kognitivni nivo suočavanja sa prošlošću, da mi krenemo u razgovor o tome šta se tačno desilo, da otvorimo mogućnosti jedni drugima da saznamo kako je krenuo proces raspada Jugoslavije, i tu mi dolazimo do neke stepenice, gdje možemo vrlo lako pasti, zato što imamo problem sa obrazovnim sistemom i sa različitim istorijama koje učimo u školama. Ja jednostavno imam problem, sjećam se, u sedmom razredu, zato što sam učila po srpskom planu i programu, i sjećam se tri paragrafa o Kosovskom boju. To su srbijanski udžbenici. U prvom paragrafu piše: "Srbi su definitivno pobijedili na Kosovu". U drugom paragrafu piše: "Ne zna se ko je pobijedio na Kosovu". U trećem paragrafu piše: "Pa dobro, Srbi su izgubili na Kosovu". Šta mi možemo očekivati ako tako, na takav način se odnosimo prema činjenicama, koje u tako davnoj prošlosti leže. Kako ćemo se tek odnositi prema činjenicama iz Prvog svjetskog rata, Drugog svjetskog rata ili ovog zadnjeg, o kojem će se istorija pisati tek za 15 godina. Ja sam ovdje danas, kao što je Mirsad rekao na peškeš donijela jedan paket koji se zove „edukacijski paket“, Opsada Sarajeva od '92. do '95, koji je svojim teškim radom razvila žena, koja se zove Suada Kapić, inače nije nevladina organizacija...

Mirsad Tokača: One man show..

Dejana Grbić: One man show...One women show...i zaista bih Vam malo htjela reći o ovome. Mi smo baš prošle sedmice imali prezentaciju i javnu promociju, press konferenciju povodom prezentiranja ovog paketa, koji će krenuti u distribuciju u Bosni i Hercegovini na jesen. U Srbiji je već započela distribucija i oni su odlučili da će to raditi putem biblioteka. Ja imam jedno podlo razmišljanje i nadam se da ćete se i vi složiti sa mnom, zato bih željela da razgovaramo o tome, kakav je, ustvari, kakva je uloga srednjih škola u educiranju mladih. Znaite svi za onaj predmet demokratija, koju ste, koju mladi sada imaju u školama. Na koji način je on iskorišten. Da li je neko od vas imao taj predmet, zato što ga ja, recimo, nisam. Kad sam ja bila u školi, još uvijek je bila ona odbrana, nešto ovako, nemam pojma, nešto strašno. Odbrana i zaštita, učili smo o puškama i nasilnim načinima komunikacije, a nismo ništa naučili o svojoj zemlji i državi, kako ona funkcioniše, i šta je to, ustvari demokratija, a kamo li da bi se moglo progovoriti o zajedničkoj prošlosti, nego samo o prošlosti jedne strane i jednog naroda. I zato bih vam ja sada ukratko predstavila ovaj paket, koji je za mene značajan iz više razloga. Kao prvo ovdje imate film „Vodič za preživljavanje“, koji ste vjerovatno imali priliku već pogledati, obzirom da je bio već emitovan na televizijama i na Federalnoj televiziji, koji se sastoji iz 60 segmenata, odnosno 63 segmenta, koji govore o načinima života u Sarajevu. Ti segmenti obuhvataju od prehranjivanja, kulture, filma,

snajpera, sve znači, sve stvari, koje su se dešavale u Sarajevu i koje su snimljene na jedan jednostavan način, tako da gledate vrlo kratke filmove, koji traju otprilike po minutu i svaki taj film vam kaže neku priču o tome kako su se, na primjer, rađale bebe u Sarajevu, na koji način bi bilo zagarantovano preživljavanje ljudi u opsadnom stanju u nekom gradu u urbanoj sredini. I to je zaista jedna od stvari, koju mi koristimo u radu mreže „Javnih zastupnika pravde“ prvenstveno u Srbiji, obzirom da je u Srbiji najviše bilo prisutno poricanje na globalnom nivou da se bilo šta takvo desilo u Bosni i Hercegovini, a nekako je preko Sarajeva, koje je uvijek bilo Srbijancima drago i simpatično, kada im prikažete film, koji ne laže, koji je vrlo jasno snimljen i u kojem ljudi svjedoče, predstavljaju svoju prošlost, jednostavno vidite da te stvari ne lažu. Ovakav film je vrlo teško koristiti u Bosni i Hercegovini, baš zato što se u svim gradovima, pa čak i u Federaciji, imate neku averziju prema Sarajevu. I zato mi u BiH, recimo, koristimo epizode serijala „Otisci“, koje je proizvela XY produkcija, koji govori o različitim neotkrivenim, odnosno nerasvetljenim slučajevima ratnih zločina, koji su se dešavali u gradovima širom Bosne i Hercegovine. Tako da, često, recimo, da kada imamo u Sarajevu radionicu, mi volimo pustiti epizodu, koja govori o nestancima ljudi u Sarajevu tokom rata. Kada idemo u Jablanicu, onda pustimo film o Čelebićima. Jednostavno imamo takav pristup da kada idemo u neku sredinu, gdje znamo da ima neki nerasvetljen zločin, ako imamo materijale o tom zločinu, mi ćemo staviti to ljudima pred oči i onda ih pitati: „Šta vi mislite o tome?“ „Da li vi znate nešto o ovome?“ „Da li vam je neko nešto rekao?“. I u suštini, naše iskustvo je da se vrlo često kroz diskusiju razvijaju, upravo, najbolji metodi suočavanja sa prošlošću, kako na kognitivnom, ali isto tako i na ličnom nivou, zato što to kod mladih ljudi pokreće jako mnogo stvari. Zatim, ono nešto što ste vidjeli prije, mapa preživljavanja Sarajeva, koja je umanjena na omotu ovog cd-a, odnosno dvd-a, koja se prodavala i još uvijek se prodaje kao suvenir kada dođete u Sarajevo, koja je meni bila jako zanimljiva, kada sam je našla par godina nakon rata i rekla: „Vidi nas, evo nas?!“ Mi bili na Grbavici. Kao ono, šta je s nama. I onda sam pitala Suadu: „Što se nisi malo potrudila i napisala šta je to, ustvari bilo i na Grbavici, zato što sam ja nekako uvijek posmatrala Grbavicu kao dio Sarajeva, koja je bila na neki način u dvostrukom okruženju za ljude, koji su živjeli u njoj. Zatim, tu je nešto što ima jako veliki značaj, ne samo za lokalno, za Sarajevo, nego za cijelu Jugoslaviju. Na ovoj mapi, koju ću vam samo malo, malo, raširiti pošto je stvarno ogromna, su predstavljeni... eh, da se mi sakrijemo iza... su predstavljeni, predstavljena su mjesta dešavanja i najveći događaji tokom rata i koji su prethodili raspadu, a sa druge strane, izložena je hronologija raspada Jugoslavije od 80-te do 99-te godine. Od 80-te godine, znači, od Titove smrti. Ja sam se šokirala, kada sam počela čitati ovu hronologiju i shvatila sam da četiri dana prije nego sam se ja rodila, u martu '81. godine, su krenuli prvi nemiri na Kosovu. Ja vjerujem da ima jako mnogo mladih ljudi, koji imaju još mnogo manje pristupa informacijama nego ja, da ne znaju, ustvari, kako je je krenulo sve oko raspada Jugoslavije. Koji su to bili uzroci, koji su doveli do rata, koji se u Bosni i Hercegovini razbuktao '91. godine, u Hrvatskoj, godinu dana ranije. I naravno, tu je opsada Sarajeva, jedna velika enciklopedija, koja je strašno teška, kao kapitalni i najznačajniji dio ovog paketa, koji obuhvata segmente govorne istorije, kazivanje ljudi... Obuhvata 5000 anketa, anketa ljudi, anketiranih odmah nakon rata o tome kako su živjeli, kako su preživljavali tokom rata. Ova knjiga sadrži jako mnogo stranica o tome šta se, ustvari, dešavalo u ratu u Sarajevu, kazivanje ljudi. Ja ću vam ovo ovdje ostaviti, tako da se nadam da ćete pregledati, nakon ovoga i ovaj paket produkcijska kuća „Fama“ poklanja IDC-u, obzirom da svi mi vjerujemo da će ovdje definitivno biti najbolje iskorišteno, obzirom da u Bosni i Hercegovini, trenutno, imaju samo dva ova paketa. Jedan se još uvijek koristi za promociju kada putuju po Evropi, pokušavaju promovirati projekat, a drugi stacionarno treba stajati u IDC-u, obzirom da će ovdje biti puno bolje iskorišten, nego čak i u Inicijativi mladih, obzirom na namjenu ovog prostora i pristupu mladih ovom prostoru. I tu je još ovaj jedan cd, koji se zove „Uputstvo za

upotrebu“, kratki dvadesetominutni film, koji predstavlja kompletan paket i ukratko predstavlja hronologiju raspada Jugoslavije sa Slobodanom Miloševićem na Kosovu koji kaže:“ Niko ne sme da vas bije“, i tako nekim vrlo značajnim trenucima naše prošlosti, ali ono što jeste suština, sada imamo neki materijal, ali trebamo naći način kako će on doći do mladih ljudi, kako će doći do informacije o sklapanju Dejtonskog mirovnog sporazuma, kako će hronologija o raspadu Jugoslavije, koja je bazirana samo na činjenicama stići do mladih ljudi i biti prihvaćena od njih. To je ono gdje mi očekujemo vaš input, odnosno, vas, vaše mišljenje o tome da li je recimo ovo, ovakav jedan materijal, prvi barem korak prema suočavanju, prema širem distribuiranju informacija o tome kako se desilo i šta se desilo. Kako doći do mladih ljudi i da li mislite recimo, ovo što je naše iskustvo raditi sa srednjoškolicima i srednjoškolkama, da li je to prava stvar? Šta će se desiti sa studentima i studenticama, sa ljudima, koji su diplomirali kojima je sada između 25 i 29, 30, godina. Oni će još dugo živjeti, još uvijek su mladi. Mi smo tu, negdje ta generacija, a jako su zatrovani. Zato što smo preživjeli ono što smo preživjeli i vidimo to samo sa jedne strane. Vrlo nam je teško prihvatiti drugu stranu. Nedavno se desilo na jednoj od naših radionica, da smo imali sukob među mladim ljudima, Bošnjacima i Srbima, koji je bio baziran na tome koliko je ljudi poginulo u Srebrenici. Meni je to zasigurno uvijek jedna od najboljih diskusija, koja se može pokrenuti u nekoj grupi mladih ljudi gdje jedni tvrde, samo je 3000 poginulo, oni bacaju se tamo nekim ciframa 7, 8000. Ja tu trčim da odštampam spisak, koji se nalazi na internet stranici IDC-a, koji prikazuje stanje koje je bilo, baze u januaru, u tom trenutku, i kažem ljudima:“ Znae šta? Ja sam imala priliku da vidim ovu bazu i želim da je svi možete vidjeti“. Neki članovi moje porodice, koji su poginuli tokom rata, su ubijeni, nisu bili upisani i to otkrijete vrlo jednostavno, tako što kontaktirate IDC i možete dobiti sve informacije, koje vas interesuju sa odgovarajućim dokumentima, iskazima, unose se svi podaci u bazu podataka. Zar vi, zaista, mislite da ljudi koji su nestali, a njih je u Srebrenici oko 3800 ljudi, koji se još uvijek vode kao nestali. **Da li zaista mislite da ljudi, koji su nestali da se negdje odmaraju sada na plažama i dopuštaju da njihove porodice, majke, očevi, braća i sestre i dalje ih traže. Jednostavno kada imate nešto što je ovakav snažan alat, odnosno oružje zaista u ovakvim stvarima, kao što je baza podataka o ljudskim gubicima IDC-a. Ja smatram da je to nešto s čim mi svi sada možemo i trebamo raditi, obzirom na nevjericu ljudi,** koja je prisutna i u Sarajevu i u našoj široj javnosti, isto tako u manjim sredinama, i na neki od naših javnih zastupnika pravde, su još u januaru mjesecu, kada smo kreirali naše akcione planove, zato što svako od nas želi da radi tokom ove godine i naredne godine, su direktno rekli: “Mi želimo da radimo radionice, gdje će nam osnovno sredstvo rada biti upravo baza podataka Istraživačko dokumentacionog centra.“ Ja bih vas sada pozvala na diskusiju, da čujem vaša mišljenja na ono što smo mi do sada iznijeli. To su bila neka pitanja, koja je Mirsad spomenuo. Znači, ja bih vam ih ponovila. Tu je bio problem konflikta, zatim pitanje budućnosti, dakle, način suočavanja s prošlošću, mogućnosti, odnosno, modaliteti suočavanja. Da li su to određene komisije, ili je to jednostavno neki drugačiji, koji će biti specifičan za Bosnu i Hercegovinu, obzirom da smo mi ipak, za razliku od država u kojima se dešavao konflikt, imali sudove i imamo ih još uvijek, koji su nadležni za procesuiranje ratnih zločinaca, kao što je to Haški tribunal i Odjel za ratne zločine Suda Bosne i Hercegovine. Zatim, način na koji možemo graditi sisteme novih vrijednosti i koja bi to bila, ustvari, tačka oko koje se mi možemo naći u razgovoru o prošlosti. Ja bih vas sada pozvala da pokrenemo razgovor o ovome. Jan, izvoli..

Jan Zlatan Kulenović: Pa prije svega, meni je izuzetno drago da je ova tema, iako je 2007. godina, ali da je otvorena na ovaj način, a posebno mi je drago, zato što imamo sada vrlo konkretne resurse sa kojima se vrlo teško može manipulirati ili zloupotrijebiti, dakle, imamo, je li, taj naučni dio iza, background, koji je po meni najvažniji ako želite dalje, onda kreirati neku metodologiju. Zašto spominjem godinu?! Ja, evo, ove godine ću obilježiti deset godina,

neko aktivizma, i rada u civilnom društvu, i upravo '97.g., odnosno u januaru '98.g., je početak mog angažmana kroz „Školu mira“, kada su upravo mladi ljudi došli iz svih ovih zemalja bivše Jugoslavije u Sarajevo, i kada su u jednoj srednjoj školi u Sarajevu, znači, pojavili se, što je meni bilo kao da sam u zološkom vrtu: „Ej, vidi ljudi iz Beograda, iz Banja Luke“, jer se tada nije moglo ni putovati i tako dalje i to me na neki način motiviralo za dalje, je li, angažman neki i kasnije organizaciju jednog takvog skupa na prostoru Bosne i Hercegovine, odlazak u Crnu Goru, Srbiju i tako dalje. Hoću reći, ovo ne spominjem radi ličnog nekog iskustva nego radi toga, da su upravo omladinske organizacije u zadnjih deset godina bili pioniri povezivanja mladih ljudi, ali i općenito zemalja, i mislim da je to jako bitan element za vas u razvoju projekta, u smislu, znači, da ne počinje 2007. godine ova priča, nego praktično zadnjih desetak godina su veliki broj omladinskih organizacija bili i te kako angažirani i mnogi od tih ljudi danas su i lideri raznoraznih institucija ili su čak uključeni i unutar političkih struktura ovih zemalja. To je bitan element, znači ova priča ne počinje sada i ona je već, kada je riječ o omladinskim organizacijama, daleko, već niz godina prisutna. Druga stvar, koja je meni jako bitna, da je to dobar resurs, a s druge strane, govorimo da 95% mladih u Bosni i Hercegovini nije uključen u omladinske organizacije, govorimo o tome da je, procentualno ne mogu reći, ali vjerovatno to ne prelazi ispod 60, 70 procenata, ljudi koji su, itekako izmanipulirani, i koji će danas, odnosno, sutra, bolje rečeno, biti lideri, koji će imati vrlo pogrešne stavove o ovim temama. To se može vidjeti od stadiona, može se vidjeti od glasanja, može se vidjeti u tome da mladi ljudi u velikom broju, bez obzira na njihovu neaktivnost, generalno u društvu, itekako su vrlo konzervativni, kada je riječ o stavovima, i da su oni praktično, lideri danas, jedne nove vrlo nacionalističke politike i u Bosni i Hercegovini, ali i drugim zemljama. Da ne idemo u primjere, recimo najčišće jezike govore upravo oni, koji su tek završili škole, oni su najveći borci da to treba da bude, ne znam, treći kanal i tako dalje, govorim konkretno iz iskustva na terenu s obzirom da djelujemo poprilično na prostoru cijele države. Ja sam lično, prošle godine obišao 50-ak i nešto gradova kroz raznorazne skupove i razgovore s mladima. Plus, naravno, i mnoge druge aktivnosti koje imamo. E sad, ako uzmemo to kao dvije, dva bitna elementa, da imate s jedne strane, omladinske organizacije, koje imaju praksu već dugogodišnju, a s druge strane imate ogroman broj mladih ljudi, koji nije aktiviran unutar ove oblasti. Ja bih ovdje prvu sugestiju dao, ako ćete dalje razvijati projekat, jeste da vaša ciljna grupa ne može i ne treba i sasvim sigurno nije omladinska organizacija na Balkanu. Dakle vaša ciljna grupa, ukoliko želite impakt napraviti, mora biti puno širi, ovo što ste i rekli, najniži nivo, dakle mladi ljudi, koji nemaju nikakve veze sa omladinskim organizacijama, mladi ljudi, koji danas, možda i nisu uopšte aktivni i koji, kažem, u većini po statistikama, upravo dijele mišljenje, koje u ovom slučaju treba razbiti. Ali, omladinske organizacije, dakle, mogu vam biti dobar resurs. Znači da su omladinske organizacije vaši partneri, u smislu da oni mogu imati doticaja upravo sa ovom ciljnom grupom, a kažem imaju već neki background u različitim iskustvima, što metodologije rada sa mladima, što možda, direktno iz ove teme o kojoj govorimo. I ono što je naravno pozitivno, većina njih ipak ima manje predrasuda i problema, kada je riječ o ovoj temi iz prostog razloga, što su mobilni i putuju, upoznaju se, i tako dalje, ako već nisu ušli, je li naučno unutar ove teme. To je moja prva sugestija. Druga, ja se slažem s ovim institucionalnim pristupom da on mora biti kad tad, tu. Ako postavimo sad pitanje, na ovu moju sugestiju: „Gdje ćete naći mlade ljude?“ a da je opet riječ o instituciji, logično je da je tu upravo, što je i Dejana rekla, škola, dakle, obrazovni sistem je idealan, zato što on postoji bez obzira na jednu omladinsku organizaciju i on je uvijek tu prisutan i tu cirkuliraju mladi ljudi, dakle, to je, jel, sasvim sigurno nešto što se može iskoristiti. Moj savjet, s obzirom na neko iskustvo u kreiranju projekata, bi bio da ovdje, prije svega, treba posmatrati, dakle obrazovanje i omladinske organizacije kao resursi, mediji također, ali bi trebao jedan pristup, koji bi bio sinergijski. Dakle, vi ne možete, sa jednom aktivnošću, dakle izabrati ili, ili...

Radićemo samo radionice, ok. To je mali broj gradova, mali broj ciljane grupe, mali broj autorića, itd. Imat ćemo, ne znam, pakete u bibliotekama. Dobro, to je mali broj ljudi, koji idu u biblioteke itd. Pustićemo na TV-u. Odlično, pustite na BHTV-u, ali cijela zapadna Hercegovina, gleda samo 1% državnu televiziju, nažalost. Sumnjam da možete pustiti na HRT-u ili na RTL-u, ali onda će promijeniti na neki drugi kanal. Dakle moja, druga sugestija bi bila, da ukoliko se grade projekti, vezano za mlade, da to mora biti sinergija različitih metoda, različitih vrsta aktivnosti, različitih profilacija, s obzirom i na uzrast ciljane grupe i na uopće je li lokaciju gdje oni trenutno žive. Dakle, to bi bila druga sugestija. Treća sugestija, pošto sada nemamo vremena ne želim da uzimam drugima riječ, bi bila isto jako bitna, a po meni je to najveća greška organizacija, koje rade sa mladima, posebno međunarodnih i posebno onih, koje u principu nisu vođene od mladih ljudi, ali i omladinskih, a to je metodološki problem. Dakle, vi možete imati predivne materijale, koji su je li bazirani na činjenicama i sve ostalo. Međutim, da bi taj materijal napravio efekat i promjenu neku u svijesti mladih ljudi, on mora posebno za ovu temu i možda još i više biti "jouth friendly" u smislu da je izuzetno dobro prilagođen mladim ljudima. I to sam ja vrlo malo našao i programa i promo materijala i radionica i predavanja, i to je neka moja ekspertiza, upravo u toj oblasti. Znači, kako prilagoditi nešto osobi koja ima 15 godina, evo ja sam sada u Bijeljini u subotu držao radionicu upravo za mlade iz Bratunca, Teočaka, Zvornika, Brčkog i Bjeljine. I, sada, kako nekome ko ima 16 godina, živi u Teočaku, predstaviti neku temu u ovome slučaju oko aktivizma mladih, djelovanja omladinskih organizacija, gdje nema ni jedne nevladine organizacije praktično, unutar jedne takve male zajednice. Dakle "jouth friendly" pristup je ovdje vrlo zanimljiv, izazovan, ali je izuzetno, kažem, težak iz razloga što ova tema je odbojna mladima, ova tema je nešto što njima predstavlja, također, sjećanje u ne baš lijepe trenutke, ova tema je ispolitizirana, i jednostavno je li draže gledati nešto "hajde gdje ćemo popiti kafu?" ili "gdje ću studirati za dvije godine?", a ne šta sam radio prije deset godina ili šta se dešavalo u mojoj zajednici? Dakle, sa te strane metodologija, koju ćete koristiti mora pobuditi interes uopće i mora biti, kažem, dovoljno jaka da napravi određenu promjenu, pa ja bih rekao i katarzu u nekim, je li, ovim stvarima. Možda ću samo spomenuti, ja ovdje imam listu pa mislim svakako, vjerovatno će biti još nekih susreta, koji su to neki od pristupa, ali meni je recimo najzanimljiviji pristup ovdje, gdje vi imate tri nivoa je 1' participacije, najplastičnije rečeno. Jedan je da čujete nešto, pa ćete uzeti od toga 5 posto. Drugi je, kao na onim NATO-skupovima, gdje ste i vi bili, koje sam ja moderirao i prošle i ove godine, gdje ćete pričati o tome, dakle, imate li aktivniju ulogu. A meni se najviše sviđa i mislim da je on najefektniji, treći pristup, a to je gdje nije samo da slušate ili gledate na televiziji, nije samo da pričate o toj temi, nego imate akcijski momenat, koji je mladima i daleko draži, a to je, znači, kroz male akcije kreirane od mladih ljudi i možda facilitirane od onih, koji se bave ovom metodologijom, znači, gdje će oni imati konkretne male akcije, koje će dotaći ovu temu. Ja sam još prošle godine, mi smo radili sa OSCE-om upravo oko diskriminacije itd, neke regionalne skupove i tu mi je drago da je jedna od naših ideja proizašla i u praksi, gdje je jedan pokret mladih u Tuzli rekao: "Ok, hajdemo raditi na projektu krečenja grafita uvredljivog sadržaja". Dakle, kada stavimo ovu knjigu s lijeve strane i krečenje 2,3 grafita u Tuzli, je li, ovo je neka mala sitna temica, koja nema baš direktno, odnosno ima vezu, ali nije sveobuhvatna kao što je ova knjiga, ali njihov, uopće, angažman da će oni potrošiti jedan dan u fizičkome farbanju nečega što je direktno poruka upravo iz ove teme, jeste nešto što po meni može napraviti određenu promjenu i ja bih išao, znači, u tom nekom pravcu i postoji način i kako to uraditi praktično, znači gdje bi se takve vrste aktivnosti upravo realizirale odnosno napravile određene akcije mladih u okviru ove teme i tu ima od takmičenja, od lokalnih akcija, malih grantova za takve akcije, sekcija po školama itd, itd. Dakle, ima cijeli set stvari kako to realizirati. Toliko za sada, jedno pitanje za goste u smislu, ako sam dobro upratio, što se tiče regionalne saradnje, Dejana je jako dobro rekla da ova tema može biti na

mikro planu zanimljiva, je l', u jednom podijeljenom gradu kao što je Mostar i te kako izazovna, može biti još šira u smislu cijele Bosne i Hercegovine, ali mislim da je ona apsolutno i regionalno značaja iz razno-raznih, Dejana je naglasak stavila na regionalnu saradnju, mislim da je ona izuzetno bitna za ovakvu temu, ali koliko sam primijetio, je l' u ovoj vašoj kompoziciji, unutar projekta mladi nisu stavljeni kao regionalna tema, nego su samo nacionalne konsultacije, ako sam dobro upratio. Odgovorit ćete mi kasnije, ja bih samo ovdje direktno istakao, ja mislim da od svih grupa koje ste nabrojali, da su oni najvažnija grupa u regionalnoj saradnji iz više razloga. Prvo, brojčano oni čine 20 do 23 posto populacije u svakoj od ovih zemalja, plus na Kosovu skoro duplo više. Drugo, ne treba govoriti o tome da će oni i već sada preuzimaju određene pozicije u razno raznim, je l' sferama. Treće, puno ćete teže promijeniti osobu, koja je, pod navodnicima, je l', u nekom sociološkom smislu, otpad sa 30, 40, 50, 60 godina, u smislu svijesti i mijenjanja svijesti, a puno lakše ćete to uraditi sa mladima, mada, ja, iz iskustva, smatram da su i srednjoškolci prestari za ovu temu, ja bih od vrtića krenuo. Dakle, nije šala, nego zaista mislim tako, ali dakle, smatram iz različitih razloga da bi akcenat trebao biti daleko veći na mladima, bez obzira uz svo uvažavanje svih ciljnih grupa, koje moraju biti dio ovoga procesa, ali mislim da je upravo akcenat na ovome, jer ovaj vaš rad neće imati mjerljive rezultate za mjesec dana, pola godine, nego na žalost trajat će nekoliko godina da bi se efekat i radionica i sinergijskih svih ovih aktivnosti mogao vidjeti u praksi na terenu. Eto, toliko za sada, nadam se da nije baš predugo bilo.

Mirsad Tokača: Jan, hvala ti na ovom, evo ima ovdje nastavak, dok mikrofon samo prebacimo ovdje, želim, ne, ne, ne samo sjedite, s mjesta, nećemo, držimo neku, malo, ovaj...Naša namjera je i nije, rekli smo, zato smo nazvali konsultacije. Prvo, ja neke stvari koje radimo mi, u Istraživačko dokumentacionom centru, nisu slučajne i nisu tek tako, nije se do njih došlo tek tako, zato što je nama ćejf da to uradimo, znate. Ja duboko vjerujem u ovo što si ti rekao. Dakle, ono što ćemo mi ostavljati iza sebe, ono što će bilo ko ostaviti iza sebe, zapravo i svako od vas treba to sam sebi pitanje da postavi, ovo pitanje, koje je ona sama sebi postavila. Kad govorimo o suočavanju sa prošlošću onda je to za mene uvijek bilo suočavanje sa samim sobom. Dakle, ja sam sebi to pitanje morao prvo postaviti, da bih imao moralno pravo da postavim nekome drugom to pitanje, dakle, šta sam ja lično uradio da bih doprinio da suočavanje sa prošlošću bude kultura suočavanja sa prošlošću, a ne manipulacija, politizacija, prevara, laž, itd. Evo vidite, pred nama stoji doprinos i to želim da vam kažem koliko je to važno, jednog malog, vrlo malog, gotovo individualnog napora. I ono što bi bio prvi korak, koji bi mi, recimo, htjeli, naše iskustvo da prenesemo na nekoga ko je, ko nema to iskustvo, jeste da imamo tu hrabrost u sebi, ta lična hrabrost. Da otvorimo čak i sami neka pitanja, koja se nekada čine gotovo nedodirljiva. Vjerujte da to ima efekta, vjerujte da je to ključna stvar, koji svaki čovjek sebi treba da postavi. Šta sam ja uradio, da objasnim sebi, šta se u mojoj porodici dešavalo tokom rata? Je l' se moj brat posvađao i rastavio sa ženom, koja je bila druge vjere il' nacije? Ili nije? Ili su ostali da žive u skladnom braku, jer su ga sklopili iz ljubavi ili ne zato što je ona druge nacije? Dakle, pitanja su na individualnom nivou, kad to sve prenesete na globalni nivo vi vidite zbir stvari. Mi kada smo radili projekat popisa žrtava, upravo smo krenuli od toga, nemojte nam pričati o brojevima, daj te mi ljude. Daj te šta se desilo mom komšiji? Je l' moj komšija, koji je jučer bio kraj mene ubijen, nestao, ko ga je ubio, kako ga je ubio, šta mu se desilo? E to mi se čini ključ ove strategije o kojoj si Jan govorio. Dakle, kada bismo mi danas, recimo, donijeli jedan važan zaključak, koji bi meni bio strašno bitan i vama bitan, a ja sam tražio recimo od države, Parlamenta Bosne i Hercegovine da napravi jednu strategiju suočavanja s prošlošću i da kaže šta to država očekuje, hajdemo reći od mladih, ali ne da im ona napravi tu strategiju, nego da u jednoj sinergiji, u jednom suodnosu dođemo do jedne strategije, koju će mladi realizirati. Neću je ja realizirati, ne pada

mi na pamet, mogu pomoći, mogu dati resurs, mogu reći evo, ovo je doprinos IDC-a, ovo je doprinos ne znam, Inicijative mladih, Fonda, Jana, tvoje agencije, itd. I da onda krenemo, da taj korak napravimo i da onda kažemo dobro, forum, koji smo mi napravili ne iscrpljuje te mogućnosti, nama treba forum mladih za suočavanje sa prošlošću. Je l', lupam bezveze, možda ćemo reći da je to, zaista, važno, isto tako, koji će funkcionisati ovdje na lokalnom nivou, ali ćemo ga isto imati i na regionalnom nivou. I slažem se, Jan, potpuno sa tom idejom, recimo, ukoliko se ostali slažu, da mi kažemo: "Molim vas, mi cijenimo, danas smo ocijenili ovdje u Sarajevu, sutra ćemo možda ocijeniti u nekom drugom mjestu, da je mladima potreban forum, potrebno im je, potrebno im je, potrebni su im mehanizmi". Jer ja ne bih, teško bih se opredijelio za sve ovo što si ti rekao pojedinačno, ali sve skupa mi je prihvatljivo, svaki oblik. Današnji sastanak može imati ograničene domete, logično, ali ako mi budemo išli, recimo, kao što planiramo mi da idemo po Bosni i Hercegovini, da pričamo, razgovaramo, da pozivamo mlade da im nudimo tu faktografiju, ovo o čemu je ona govorila, idemo u Bratunac, idemo u Srebrenicu, evo spiskova, evo ljudi, evo imena, evo događaja, razumijete. Onda bi to čini mi se proizvelo neki efekat. Zašto? Zato što ja mislim da niko ne treba meni da vjeruje i to je ključna stvar čini mi se. Nema vjerovanja više nikome, nego znanja. Ja hoću da znam, oni koji će da vjeruju, naravno postoje crkve i džamije, tamo neka idu, sloboda ispovjesti je dobra, al' u suočavanju sa prošlošću nema vjerovanja nikome. I to bi htio da moja poruka vama, bude ne vjerujte nikome, svakog moramo provjeriti, sve je provjerljivo i ovo što je uradila, ja ću odmah sjesti da ovo provjeravam. Vjerujte mi, prvi korak koji ću ja uraditi jeste da provjerim šta je ovdje i prvi korak koji očekujem od vas jeste da provjeravata ono što ja vama dam. Zašto? Jer je to civilizirani dijalog u kome ja vas ne sprečavam da me kritikujete, ali da vaša kritika bude ovog tipa kakva je njena kritika bila "u vašoj bazi Mirsade nema imena mojih tih i tih". I to je onda ta interakcija u kojoj zapravo mi se osjećamo kao slobodni ljudi, a ta sloboda koju vi ugrabite sebi, nemojte nikome dati da ta pitanja postavljamo. Dakle, ništa nije bogom dato, ni ovo, ni ovo, ništa što ovdje vidimo, stalni upit, ta kultura dijaloga, evo ja vas pozivam, mi ćemo uskoro pokrenuti časopis koji će se zvati "Ars memoriae". Dakle, kultura sjećanja, kultura pamćenja, da radimo na tome i da ovo što si rekao Jan, dakle, razvijamo jednu široki jedan prostor. Tu su neiscrpane mogućnosti, ali vjerujte ništa nećemo uraditi, ni mi sami bez vas, ni vi bez nas, i ono što je nama najveći problem kako pojedine, jer u nevladinom sektoru, izvinite što vam ovo vrijeme oduzimam i ovom što mi zovemo civilno društvo je nevladin sektor, strašno puno ima te politike. Neke nevladine organizacije su se bukvalno pretvorile u one, koje opravdavaju određenu politiku, pa ih ja zovem parapolitičke organizacije. Zaista, imali ste paravojne, sada imate parapolitičke nevladine organizacije, koje će se sutra, evo sutra će se pojaviti da kažu svoje mišljenje o tome šta oni misle, odnosno da podrže političku partiju, koja je neko mišljenje iznijela, mi nismo tu zato, mi smo upravo obrnuto, da kritikujemo taj stav. Eto, mislim, hajde otvorit ćemo tu priču pa ćemo nastaviti.

Dejana Grbić: Hvala Mirsade. Sada Jelena.

Jelena Kuzmanović: Dobro. Ovako, ja ću otprilike pokušati, dakle iz nekog svog iskustva da razgovaramo o ovoj temi, dakle o onome što ste vi sada predstavili. Dakle, suočavanje sa prošlošću jeste prije svega jako, jako bolan proces i ko god ulazi u taj proces obično su to nelagoda, osjećanje bola, ne znam, kajanja, straha, razno razna osjećanja se uvijek pobude i ona su uvijek prisutna. Kada govorimo o suočavanju sa prošlošću, opet ja postavljam pitanje kojom prošlošću, mislim da je prošlost mnogo dublja i dalja u odnosu na prošli rat i često se isto potežu ta pitanja. I razlog zašto baš spominjem to, jeste zato što postoje, dakle, sada faktografske činjenice i informacije, koje su prezentovane, ali sa druge strane postoje neke druge informacije, koje se isto tako koriste. I često se dešava, Dejana ispravi me ako griješim,

ali kada razgovaraš sa klincima, pogotovu srpske nacionalnosti, kada počneš da pričaš priču o žrtvama, koje su stradale u toku ovog rata, ljudi će se odmah pozvati na Jasenovac. Hoću da kažem da, dakle, meni je jako drago kada se sakupi što više informacija, koje su naučno dokazane, provjerene, verifikovane, samo način, kako će one biti predstavljene i uspoređivane sa drugim, mislim da treba da bude pažljivo biran i da se na pravi način dođe do ljudi i da ljudi shvate stvarno stvari. Druga stvar, koje se bojim, to se bojim političara i njihovih manipulacija. I ja bih svakako, dakle, vama onako svesrdno preporučila, ukoliko ikako možete da stvorite bilo kakve napore i da natjerate političare na jedan otvoren, javan duel na temu, dakle, suočavanja sa prošlošću, sa svim informacijama, koje imate i da tražite njihovo, ne znam, lično viđenje, ako je uopšte moguće doprijeti do njihovih nakon, dakle, razbiti sve njihove dobro uvježbane metode izlaganja i svega ostalog, dakle, bez manipulacije, bez govora, skrivanja iza grupe, i svega ostalog, dakle, samo kao ličnost da kaže da prokomentariše označene informacije ili na kraju krajeva stvarno bih voljela da vidim kako oni gledaju, dakle, na taj paket preživljavanja, kako su ljudi živjeli u Sarajevu, kako oni gledaju, ne znam naprimjer, na opkoljeno Sarajevo, sad kad mogu da pročitaju priče običnih ljudi, koji su živjeli u to vrijeme. I svakako, tu su mediji, koji su jako bitni i njih definitivno treba uključiti. Dakle, mi sad kada govorimo o suočavanju sa prošlošću, ja imam utisak da jedino ko radi, radi civilni sektor, dakle, omladinske, nevladine organizacije, raznorazne nevladine organizacije, koje se suočavaju sa ovom temom i pričaju sa ljudima na terenu. I ja definitivno smatram da je to individualan proces, koji treba da krene, da svaki čovjek dakle, mora samostalno da se suoči sa tom temom i da prođe kroz određene faze, ali smatram, također, da institucije moraju početi razmišljati o tome, da li kroz uključivanje, ne znam, škole da počnu obrađivati te teme ili da to bude neki drugi način, ne mogu sada, nisam baš toliko, ovaj, niti pametna, niti nemam dovoljno informacija, uopšte, da mogu nešto konkretno da predložim, ali mislim da ljudska prava bi već trebalo da se nalaze u okviru formalnog obrazovanja, koje se još uvijek ne nalazi, dakle imamo samo, izuzimajući dječija prava, koja se obrađuju u školama, tako da može to biti početak otprilike ka tome i da jedna od jako bitnih stvari to je konkretno kod nas. Jan je pričao o tome koliko trebamo voditi računa, koju metodu koristimo da to bude prijamčivo za mlade, da bude interesantno, ne pretjerano velika knjiga, oni kad već vide tu knjižurinu, onda sigurno neće poželiti još da je čitaju, ovaj, dakle razmišljati o tome, ali moram da kažem da, bez obzira što su mladi političari, imaju jako velikog uticaja na njih. Ja sam, dakle, sad, baš sad sam usred radionice, pa sam napustila radionicu da dođem na konsultacije, gdje sam imala prilike slušati dječaka, koji ima 15 godina, ali koji savršeno priča ono što njegov premijer priča u njegovom entitetu, dakle, on je savršeno progutao tu ideologiju ekonomskog razvoja i svega ostalog, tema je bila Srebrenica i distrik Srebrenice i sve ostalo, znači on bukvalno prenosi sve one informacije, koje su predstavnici vlasti, odnosno, politički autoriteti predstavili kroz medije i on je to sažvaka savršeno da sam ja prosto bila zaprepaštena kako mlad čovjek, uopšte, može pričati o tome kao ekonomski procvat, nama je ekonomija isti interes. Ja sam stala, gledam, ne mogu da vjerujem. Tako da smatram da ne znam kako, i ne znam da li je uopšte to moguće, ali je krajnje vrijeme da se kod nas promjene autoriteti, koji mogu uticati na mlade. Da li da to budu, ne znam, naučne zajednice ili da budu mladi lideri, koji su, ono, tek svršili škole i postali doktori nauka ili magistri, da im pružimo više prostora da oni kažu svoje mišljenje i da oni počnu uticati na mlade sa naučnog aspekta, sa činjenicama i sa nekim drugim načinom. Dakle, razmišljati o budućnosti, razmišljati o nečemu drugom, a ne, prosto, ovaj, gutati sve riječi koje političari kažu, dakle, ne znam kako, jednostavno, ali da počnemo da razmišljamo o tome ko bi mogao već da bude, neko ko će pozitivno utjecati na mlade. Eto, to je neko moje, ovako i razmišljanje i neki prijedlozi.

Dejana Grbić: Hvala Jelena. Belma je sljedeća, samo bih ja imala jednu opservaciju prije toga. Očigledno da je premijer Dodik puno bolje savladao strategiju obraćanja javnosti, nego što je bilo ko drugi čak i mi u nevladinim organizacijama. Imajući u vidu da je srednji nivo obrazovanja, prosječni nivo u našoj i u susjednim zemljama, jeste upravo ljudi šestog razreda osnovne škole, odnosno 12-tih godina i našao je pravi način, kako da ljudima prenese da oni zapamte ono što im on želi reći, kako bi neke druge stvari stavio u drugi plan. I ovdje bih nekako htjela malo, onaj, obratiti se Kenanu i Edinu, obzirom da smo došli do teme parlamente strategije, jednostavno, kako doći do vlasti. Meni se u više slučajeva desilo da nam se, vjerujem i Mirsad isto tako, da nam se predstavnici ambasada i međunarodne zajednice vrlo često nude i kažu: "mi ćemo lobirati za nešto za vas, kod vaših vlasti", što je meni potpuno pogrešan pristup i nakaradan. Obzirom da su ti ljudi, koje smo mi izabrali, sjede na vlasti, trebaju raditi za nas. I jednostavno trebamo naći način na koji ćemo mi njima reći šta mi ustvari hoćemo, tj. da se omogući pristup temama, koje se tiču ljudskih prava, odnosno ulazak ovih tema, ulazak tema, koje se tiču suočavanja sa prošlošću, ne samo najnovije prošlosti, nego, također, i one starije u škole. Izvoli Belma.

Mirsad Tokača: Belma.

Belma Deljković: Kažite.

Mirsad Tokača: Uz izvinjenje, provocira. Samo primjer, samo primjer, posljednji primjer ovoga o čemu je govorila. Kada smo se spremali da održimo javnu prezentaciju projekta "Ljudskih gubitaka" ovi ambasadori se nude meni da lobiraju da na taj skup dođu političari i predlažu da govori član Predsjedništva, pa da govori premijer, pa da govori sljedeći po funkciji, ja kažem ne, oni mogu doći, samo kao građani i prisustvovati skupu. I ja sam taj dnevni red, koji je meni ponudila ambasada, nekoliko ambasada, prekrizio. I oni su stali i gledaju, ja im kažem: "Pa molim vas, vi nama pravite medvjedu uslugu, ja sam četiri godine uspio to sačuvati van političke igre i sad na kraju da sve što sam gradio srušim, da dođu tri političara, da održe svoje govorancije i da ponovo mi njih slušamo. Ne, oni moraju doći da slušaju mene, odnosno nas, koji smo to radili." To je čini mi se, veoma važno da mi njima kažemo "ne", oni trebaju početi da slušaju nas, vas, mene, nju, Marijanu. I tu će biti ključ, koji mi možemo, tu bravu otključati, u suprotnom, ako će oni uvijek dolaziti da nama drže predavanje, kao da smo mi mazlumi, kao da mi ništa ne znamo, kao da vi ništa ne znate, onda će to biti pogrešan pristup. Dakle, ta strategija naša se mora promijeniti, naš odnos civilnog društva, ja njih više ne trebam, sad je došlo vrijeme kad oni nas trebaju. I onda je došao i Špirić, došao je i Komšić, došli su i tako dalje. I mogli su samo izaći kao građani i kao funkcioneri, ali izvan ovog okvira da govore. Recite šta mislite o ovome, ali ne, da mi kažete kako ćemo mi da radimo. U tom smislu, mislim da je ovo naš servilan odnos prema donatorima, nekada, pazite, jeste poguban za civilno društvo. Ne smijemo više biti servilni, mi nismo nikakva ovdje kolonija, dostojanstvo, koje nama treba, vama treba, zapravo i meni treba, bez tog dostojanstva nećemo ljudi, ništa uraditi, nećemo. Mi moramo uspraviti kičmu i reći ili nas podržite pošteno, ili nas bolje nemojte podržavati. Izvinjavam se.

Belma Deljković: Hvala. Ovako, ja neću puno da generaliziram, mislim ono ovdje, ono što danas tražimo jeste da konkretiziramo problem, da ga identifikujemo i da ga pokušamo riješiti. Ja mogu iz prve ruke da kažem, u stvari, koji je po mom mišljenju najveći problem kada je u pitanju suočavanje s prošlošću kod mladih. Na tih nekoliko radionica na kojima sam učestvovala primijetila sam nešto što se stalno ponavljalo i što je po mom mišljenju najveći problem. Mi živimo u državi, koja je jako tradicionalna i u kojoj porodica igra veoma veliku ulogu. Mi ne radimo na tim radionicama sa mladima, koji su plastični, koji su lutke, koji

nemaju ni prošlosti, niti oca, majku, ili nekog drugog. Zapravo, najveći problem je u tome što u tom suočavanju sa prošlošću mi zahtjevamo od mladog čovjeka da izađe iz kruga svoje porodice i da nekog, koga je godinama smatrao herojem, da ga označi kao ratnog zločinca i da ga prepusti na osudu javnosti. I to je najveći problem, jer lako je pričati sa strane o onome što se dešavalo ovdje, međutim, treba uzeti u obzir da većina mladih sa kojima smo mi radili, da su njihovi roditelji recimo, bili direktni učesnici u tim zločinima, krenuvši recimo od Bratunca i vrlo je teško pričati o takvim stvarima sa mladima. Međutim, ono što sam primijetila i što bi moglo da bude rješenje tog problema suočavanja sa prošlošću, priča ne pali puno i poštovanje i brojkama i svemu, ali mislim da akcenat treba staviti na video dokumentaciju, jer ja sam primijetila na tim radionicama da najveći utisak na mlade ostavlja video dokumentacija, filmovi, konkretni zapisi, konkretne slike kako neko nekoga ubija, kako recimo i svjedočenja iz Haškog tribunala i mislim da je to ono pravo. Mislim, ne kažu džaba ljudi slika vrijedi hiljadu riječi, mislim da bi akcenat trebali staviti na to. I htjela bih da se nadovežem na nešto što je Jan maloprije rekao, oko ove metodologije. Nije problem toliko materijala, koliko je problem predavača. Vi možete imati jako plastičan materijal, ali ako je predavač dobar i sposoban on to može prilagoditi svakom uzrastu, jer vi nećete naći materijal na kojem piše ovo je za uzrast od 16 godina, ovo je za uzrast od 15 godina. Recimo meni, ja sam imala tu sreću, mislim zaista se smatram sposobnom osobom za vođenje tih radionica, zbog toga što sam dugi niz radila u nevladinom sektoru sa mladima, a uz to sam diplomirala pravo, tako da sam mogla da razrješim njihove dileme na pravi način i sa pravim pristupom. I nadovezala bih se na ovo da, da o tome trebaju učiti djeca čak od vrtića, mislim da je to apsurdno i sa psihološkog i sa pedagoškog aspekta, da vi narušavate razvoj djetetove ličnosti, vi ne možete djetetu u prvom razredu osnovne pričati o genocidu u Srebrenici. Mislim, mislim da je dosta dobro fokusirati se na srednjoškolski uzrast, zbog toga što su to već razvijene ličnosti sa kojima vi možete zrelo razgovarati. Mislim, samo da se nadovežem recimo na ovaj seksualni odgoj obrazovanja, kolika je sada ispala pompa oko toga u kojem razredu trebaju djeca da uče. Moramo sačekati da ljudi, da ti mladi dostignu određen stupanj zrelosti da bi sa njima mogli razgovarati o istini, pravdi i onome što se dešavalo. Eto, to bi bilo to, sa moje strane.

Dejana Grbić: Hvala Belma. Mirsad je predložio da sada imamo kratku kafe pauzu (Mirsad Tokača: Može još, nemojte, dok stigne, ja naručio tek, izvinjavam se) ili da napravimo još jedan krug. Kenan. (Mirsad Tokača: Možemo napraviti mali krug dok ovo stigne).

Kenan Uštović: E, ovako, ja bih se osvrnuo na dvije stvari, prvo, ovo što su onaj kolega Jan i kolegica, znači, oko toga da li treba početi u vrtiću ili ne, ja se ipak slažem s Janom da treba to početi od što ranijeg stadija, je li, ako mi ne kažemo djeci odmah na početku istinu, neko će im servirati krivu istinu, oni će odmah od malih nogu, znači, krenuti krivim putem. Znači, ako im mi ne kažemo istinu i ne kažemo im ono kako je stvarno bilo i potkrijepimo to dokumentacijom, određenima argumentima, neko će drugi, a takvih je dosta, sami smo i toga svjesni, njima plasirati drugu, historiju, koju će oni uzeti kao svoju, pogotovu, ako su još podložni roditeljima da im oni, također, serviraju pogrešnu historiju, znači, oni će od malih nogu krenuti krivim putem. To jeste duži proces, je li, oni dok dođu u tinejdžersko doba proći će 15 do 18 godina, znači, to jeste duži proces, nego da se radi sa srednjom školom, ali mislim da što je taj proces trajniji i da će imati više uspjeha. A drugo, što sam se htio, onaj, što sam htio reći jeste što je kolegica rekla za političku partiju, mislim, teško je svi znate raditi sa političkim partijama, teško je nama podmladcima doprijeti do nekih viših struktura u samoj političkoj partiji, ali ja mislim da je najbolji način kako treba raditi sa političkom partijom jeste da se krene sa dna hijerarhije, znači da se krene od nas sitne buranije, znači, koji smo na dnu u forumima mladih, je li mislim da bi mi preko općinskih organizacija, preko same općine, grada i tako ići prema gore možemo nešto postići, sa tim sad se obračunati odmah

velikim ribama mislim da nije to najbolji način, treba i to krenuti i to će biti sporo, ali ja mislim ako hoćemo da projekat uspije, a ja se nadam da će uspjeti, biće dugotrajan, biće mukotrpan, prolić će se mnogo znoja, ali ja mislim da će se uspjeti samo ako se tako krene polako, krenuvši od pravih ljudi, od mladih ljudi, koji se nalaze u podmladcima političkih partija ili tako u osnovnim školama u najnižim razredima, ja mislim da tako možemo samo, onaj, čvrsto onaj, implementirati ovaj projekat na čvrstim nogama, koji će biti dugovječan. Eto toliko od mene.

Dejana Grbić: Hvala Kenane. Kolegica. Ako bi samo mogla jednu opservaciju na ovo. Na neki način ja vidim upravo forume mladih u političkim strankama kao mjesta gdje se osnaživaju, osnažuju mladi ljudi, na neki način obdaništa za buduće političare. To jeste malo ružno, što sam ja sada rekla, ali upravo takvu funkciju imaju forumi mladih u političkim strankama. I nije jedina stvar naučiti mlade političare retorici, kako da govore, kako da se odnose i kako da se adekvatno ponašaju, nego je upravo suština da se kroz taj proces svog odrastanja političkog sazrijevanja nauče i osnovnim vrijednostima, kao što su znanje o ljudskim pravima i značaj onoga o čemu sada govorimo, a jeste suočavanje sa prošlošću, kako bi u trenutku kada postanu zreli političari i kada dospiju preko izbornih lista i budu izabrani i budu nas predstavljali u vlasti upravo imaju dovoljno edukacije i sposobnosti da se obrate ovim pitanjima i da podrže civilni sektor u ovim nastojanjima. Sada kolegica iz "Obrazovanje gradi BiH".

Ehlimana Memišević: Ehlimana Memišević još jednom ću se predstaviti. Osim što dolazim iz "Obrazovanje gradi BiH" organizacije, student sam prava, pa sam naučena da razmišljam na neki način. Znači, pravo pitanje je kako utvrditi istinu? I jako je važno, ali je još važnije kako provesti tu utvrđenu istinu u pravdu. Razumijete, jer sad vi imate presudu međunarodnog suda pravde u Hagu gdje je potvrđeno da je bio genocid, a na ulicama ljudi, hiljade ljudi koji to još uvijek negiraju. Dakle, taj proces utvrđene istine kao način rješavanja konflikta po meni je da nešto što je već utvrđeno, uđe u svaku, svaki udžbenik, svake škole u regionu. Dakle, na taj način ćemo svi učiti isto i za deset godina nećete imati konflikt oko toga da li se nešto desilo ili nije. Drugo, što je značajno jeste po meni, što ranije početi edukaciju, jer ja spadam u generaciju, kojoj je u petom razredu završio rat i mi smo konačno počeli nešto što se zove normalno obrazovanje. I onda su nam u školu došli neki ljudi, koji su nam sve dijelove knjige historije, koji su imali veze na protekli rat markirali. Dijete, od koliko ima godina, u petom razredu to shvati kao znak da sve to u svijesti što je on četiri godine, ono četiri godine proživljavalo treba markirati. I onda je bilo jako teško govoriti o tome, jako je teško bilo, uopće, pričati sa nama o tome, jer nama pomenete bilo šta što smo preživjeli u četiri godine, mi se odmah uznemirimo, jer pojave nam se ti ljudi koji su nama markirali, čak znam da su nam markirali neku pjesmu Umihane Čuvidine, koju ja još nikada nisam pročitala, jednostavno iz tog nekog straha ne to se ne smije dirati, to što smo mi preživjeli, proživjeli smo za sebe i to je to, o tome nećemo pričati da ne bi smo nekoga uvrijedili i takve stvari. Ne znam da li znate o čemu govorim, onaj, kad su nam u osnovnim školama markirali, cenzurisali ustvari. Mi smo to shvatili kao, da, crni marker i onaj, niste ništa mogli bukvalno vidjeti, znate, kad nekim markerom nešto, ovaj, prekrizite ipak možete nazrijeti slova, to su bili neki kvalitetniji markeri i to je značilo kao stop, ne treba se pričati o tome. Ja mislim, da što ranije treba ljude uvoditi, osloboditi u pričanju o prošlosti. To je to.

Mirsad Tokača: Sada znate šta je njihov problem, što oni misle da će time nešto riješiti, čak i o laži treba diskutovati, očiglednu laž ako ne objasnite da je laž ona će ostati laž. Vi ne možete reći sada tu laž zaboravi, jer ona postoji, znate, sto puta izrečena laž, znate, Gebelsove metode, ali niko, oni, zapravo, umjesto da su ti, koji su iz OSCE-a, ja se sjećam toga, to radili,

nije bitno gdje su radili, ni kad su radili. Oni su zapravo uradili sljedeću stvar, trošili su bezveze vrijeme, umjesto, da vrijeme koriste na ovu vrstu debata, ako je sporna ta pjesma, zašto je ona sporna, sabrati ljude i pričati o spornosti te pjesme, ako je sporna. Ako je sporan problem, koji smo mi sada doveli u pitanje da je u Bosni i Hercegovini ubijeno mnogo manje ljudi nego što se ranije pričalo, onda vi ne možete šutiti o tome. Pa reći, znate, hajdemo mi to gurnuti, prekrižiti crnim mastilom, nema crnog mastila više, a ako pričamo o demokratskim procesima to crno mastilo više ne važi, jer ono naše probleme međusobne ne rješava. Crno mastilo neće riješiti moj i njen problem, nego jedna rasprava u kojoj ću ja nuditi argumente u kome ćemo sjesti i staviti i reći ovo o čemu smo pričali. Je li u Srebrenici toliko ili toliko, je li se desilo, ili se nije desilo to, je li to Sarajevo zaista bilo u opsadi ili nije, šta se dešavalo na Grbavici, pazite šta se dešavalo na Grbavici? Jer, ja neću da dopustim u ovome gradu da se diže spomenik, ja neću to nikada prihvatiti kao čovjek, samo djeci, koja su bila unutar ovoga dijela grada, koji je bio pod tom opsadom. Znate, a politika je nama to uradila, jer smo mi, bila je inicijativa da se gradi spomenik svoj djeci grada Sarajeva na deset općina, koja su ubijena. Jer je to simbol, dijete nikome nigdje nije krivo nizašta, razumijete, da bi politika se upetljala, pazite, i rekla ne, ne, ne, ne, ne, samo djeca van, samo djeca unutar opsade. Pazite, pa to je zločin, novi zločin nad djecom Sarajeva. I niko, ni mladi, ni stari, niko ne reaguje, razumijete, to je jedna reakcija, građanska reakcija, koja je morala u ovome gradu uslijediti. Ne upravo zato što smo iskusili opsadu mi moramo "ištekat" se iz takvog načina mišljenja. Prvi korak u suočavanju sa prošlošću da nisam samo ja stradao, nego i neko drugi stradao, na drugi način, a ne crnim mastilom da mi ovaj rješavamo probleme odnosa, koji su nastali ratom.

Dejana Grbić: Ja bih samo malu intervenciju, predstavnicu "Civitasu" se prva javila, već neko vrijeme diže ruku.

Ivana Kešić: Ovaj, mnogo stvari je rečeno, mislim, kada su panelisti govorili, ja sam nešto i bilježila na šta bi se željela osvrnuti. Sad je došlo još mnogo drugih ideja, koje bi valjalo komentarisati, ali neću, evo samo ću se fokusirati na ono što smatram da je bitno. Imamo sad ovu diskusiju oko, kad treba početi sa edukacijom. Ja znam da je to osjetljiva tema, uvijek imate sukob etičnog da li je sad uredu da mi uzmemo dijete od 5 godina i pokazivat mu snimke ubistava da bi ono shvatilo. Međutim, isto tako na televiziji u redovnim programima 24 sata mi možemo slušati i premijere, koji su pomenuti i različite druge, ovaj, reklame različitih ideologija na televiziji. Dijete od pet godina će gledati tu televiziju i ono će vidjeti to i onda će u tom kontekstu neko nas preduhitriti, ako uzmemo da smo mi jedna strana, koja je za suočavanje sa istinom, da ima druga strana, koja tu istinu želi il' je markirati il' je drugačije predstaviti. Mi sa 15 godina u srednjoj školi, mislim, ja govorim zato što držim radionice i imam iskustva pričati i sa tom populacijom i nešto starijom. Sa 15 godina već imate tinejdžera, koji ima izgrađene stavove o svemu, pa i o onome što se dešavalo u njegovoj prošlosti. Tad je već teži proces kako mu objasniti, dakle, ja podržavam, mislim koncept Jana iz Omladinske informativne agencije i evo, SDP ako se ne varam, dakle koncept da se to krene od najranije dobi od vrtića, samo svakako da postoje različiti principi. Možda ne trebamo govoriti konkretno o suočavanju sa istinom i prošlošću u ovome ratu, ali možemo govoriti o rješavanju konflikta općenito, jer ne možete mi reći da u vrtiću djeca ne dođu do konflikta oko reda za hranu, spavanja ili sličnih stvari, hajdemo o tome pričati, ako je on spreman da konflikte rješava nenasilnim putem, komunikacijom, pa makar to bili i konflikti šta ćemo danas jesti, hoćemo li čokoladice ili voće. Onda će on kada dođe u 15 godina moći isto tako komunikacijom rješavati i ove dileme oko suočavanja sa istinom. Zašto sam rekla da ranije imaju informacije, ja sam imala priliku da budem na jednom programu, koji se održavao u zapadnoj Hercegovini, to se podudarilo sa lokalnim praznikom, nebitno to se

dešava i u drugim dijelovima, ja sam imala tu priliku da vidim, dijete je stajalo tati na leđima, na ramenima, ustvari, bio je jedan koncert narodne muzike, čak folka i, ovaj, i to je dijete na sebi nosilo majicu optuženog za ratne zločine, heroj, ne zločinac, slične stvari, dijete ima 3 do 5 godina, to je moja lična procjena, dakle, iznad sedam ne može nikako. To je dijete vrtičkog uzrasta, on već ima stav ko je zločinac ko nije, a ne zna ni šta je ratni zločin. Pitajte ga, normalno da ne zna, ne zna ni pisati, zato što još nije ni u školu krenuo. Dakle, ako mi ne radimo na suočavanju sa istinom, neko će sigurno doći da priča i o ratnim zločinima onako kako on vidi, djeca jesu na izvoru različitih informacija. Ovdje smo spomenuli, da spomenuli ste da država mora, trebala bi izraditi strategiju za suočavanje sa prošlošću, što ja definitivno podržavam, jer i vaša inicijativa i vaši dokumenti opet nisu zvanični i službeni, ono što ima nedržavni nivo, a da ne govorimo o međunarodnom, i opet vi možete nekome doći i neko može to dovesti u ispitivanje vjerodostojnosti. Tako, dakle, mi moramo imati zvanične stavove svih država Balkana po pitanju suočavanja sa prošlošću. Mi smo sada radili na implementaciji jednog zakona, koji se tiče prevencije droga, zloupotrebe, štetne upotrebe opojnih droga. Dvije godine je formirana komisija, koja treba da izradi akcioni plan, koji nije ništa drugo nego davanje dozvole za implementaciju zakona u kontekstu formiranja agencije za lijekove. I svi su se složili, sve nacije, sve religije da je to štetno i ja idem u ministarstvo civilnih poslova i pitam zašto agenciju čekamo, da se krene sa formiranjem dvije godine, oni mi kažu ne možemo se mi dogovoriti u kojem gradu će biti sjedište. Da li ćemo ga staviti u Banja Luku, da li ćemo ga staviti u Sarajevo. Ako se mi ne možemo dogovoriti kada su u pitanju droge, gdje smo se svi složili da je to štetno i sad ćemo se mi boriti protiv toga, kako da onda nekome objasnite suočavanje sa prošlošću, ko je kriv, u kojoj mjeri, kako, ko je žrtva i ne znam ni ja. Isto tako bi željela reći, ja sam 87. godišta, ali sam imala sreću da se rano uključim u nevladin sektor, tako da sam imala mnogo prilika, radionica i putovanja, bila sam gotovo u svim Evropskim zemljama, izuzev Estonije i bila sam u Sjedinjenim Američkim Državama. Tek prošle godine sam prvi put otišla u Beograd i tada sam pvela sa sobom grupu od deset studenata, ja sam vodila studente i u Ameriku i održali smo samo jedan sastanak sa roditeljima, koji su bili oduševljeni što će im djeca vidjeti zapad, napravili spiskove šta da im se kupi. Kada smo išli u Beograd tri mjeseca smo se pripremali svaki dan po tri, četiri poziva sam imala dnevno da pitaju roditelji, ja mislim da samo što im nisu one pancirke stavili, policijske zaštite, kako će ta djeca, na njih će se pucati čim sletimo. Dakle, imamo očigledno jednu percepciju da ovi tamo, ovi ovamo i mi ovdje, i još bih jednu stvar napomenula, a to je naša percepcija. Ovo za markiranje je jedan od najvećih apsurdna, koji se desio u obrazovnom sistemu od 1992.godine, ma od ranije, ne znam da je iko takvu glupost napravio. Crni marker, ja sam isto bila ta generacija, nama su isto markirali to je bilo interesantno, oni kad su došli, mi smo se svi bojali, jer su oni bili jako ozbiljni i sve su križali. Ali ono što je bilo interesantno, očigledno su u Banja Luci koristili slabije markere, jer jedna slovenačka grupa je istraživala tu problematiku u Banja Luci. I prvo kada su došli sa studentima, oni su ovako rekli sačekaj, sačekaj, sad ćemo vam mi pokazati, uzeli su te papire i okrenuli prema suncu i sve se vidjelo. Tako da su učenici prvo, kada dobije knjigu okreću je prvo prema suncu da vide šta je markirano. I studenti su, odnosno učenici, znali sve što je markirano, ono što je bilo okolo nemarkiranog to nije bilo ni važno. Suočavanje sa prošlošću onako kako ga ja vidim ovdje u proteklih par godina nakon rata i svega, a mi ovdje moramo to povezati sa II Svjetskim ratom, jer vi dobro znate ove različite fašističke oznake, koje se sad nose to je ideologija, super. Mislim da puno bolji pristup mladima imaju ovi sa druge strane, oni idu kroz muziku, zabavu, film, pa uče mlade o različitim istinama, koje svaka svoje ima. I ono što je tu problem, i ono sa čim se mi stalno suočavamo jeste da knjige imamo, materijale imamo, ima izvora, onaj ko želi doći do istina on će i doći. Pitanje je kako motivirati mlade da traže tu istinu. Ja imam tu, ne bi sada promovisala programe, ali imamo uglavnom koordinatorice u svim dijelovima u BiH, koji okupljaju mlade i sad koordinatorica iz Mostara jeste

koordinatorica, koja živi na zapadnome dijelu grada, a uzela je prostor za korištenje na istočnome dijelu grada. To samo što u dnevniku nije izašlo kao najveći uspjeh u BiH, da je ona sa jedne strane grada otišla na drugi. Dok god mi tako predstavljamo, mi ćemo imati ovaj problem, šta je apsurdno što je djevojka tri koraka više napravila, jer dajte molim vas nije to sada da je otišla, šta ja znam, šta ih sada dijeli, Berlinski zidovi, Mostarski zidovi. Dakle, jednostavno radi se o nekoj situaciji, koja je sasvim normalna da vi hodate po svome gradu, sad ako ste tri koraka više napravili to je skandal, vi sarađujete, oni tamo. Imala sam isto tako u Beogradu je bila tema stereotipi i predrasude i sada ovi najveći borci za ljudska prava su govorili: "Ja imam prijateljicu ona je muslimanka, al' super", i sad je to primjer osobe, koja nema predrasuda, nema diskriminacije, to što je diskriminacija nevjerovatna i još što se hvali time je posebna priča i ne možete vi tu osobu, ta osoba ima 16 godina, eto primjera, i vi njoj ne možete objasniti da ona ima takav stav. I onda se javi cura iz Bosne i kaže: "Ja nemam ništa protiv Srba, ja eto volim Sašu Matića da slušam, ne samo da je Srbin on je i slijep, ja nemam ni problema sa osobama sa invaliditetom". I mi tu vidimo, koje mi apsurre imamo od markiranja knjiga do Saše Matića, koji je kao primjer nediskriminatornog ponašanja ako ga volimo i slušamo, nameću nam se pogrešni stavovi, ako nekog uvažavamo bez obzira kako se on zvao, koje je religije, to je skandal neviđeni, to je ono vau, šta se desilo. I smatram da trebamo imati multidisciplinarni pristup, da treba početi od najranije dobi, jer ono što je činjenica jeste da su informacije jako dostupne, cenzura medija u kontekstu, ne cenzura je prejaka riječ, ali da se ipak pazi šta se u kojim terminima prikazuje, ne govorimo samo o suočavanju sa prošlošću, vi možete gledati različite filmove i materijale za djecu, recimo, film "Sam u kući", tako je prevod, ne znam, američki, koji je baš, onako za populaciju od nekih 5, 6 godina pa do 15 nedavno se prikazivao na Federalnoj televiziji u tri ujutro. Ja sam spremala ispit pa sam onako, baš mi je to tematika bila. Dakle, u tri ujutro, što dijete ne bi gledalo taj crtani, a onda će te gledati film sa serijskim ubicom, koji ubija sve okolo ima neke nadnaravne sposobnosti u tri popodne. Kada nema ni roditelja, koji bi možda eventualno sugerisali djeci, već djeca sama. I stave roditeljska pažnja u tri popodne, pa gdje su roditelji nego na poslu. Postoje te apsurdnosti i stalno se spominjalo obrazovanje za ljudska prava, ja dolazim iz CIVITAS-a, CIVITAS je uveo obrazovanje za demokratiju i ljudska prava u osnovne i srednje škole i evo kako to ide u školama, isto naravno, podjeljeno što bi mi rekli zajednički. U školama sa nastavnim planom i programom na bosanskom nastavnim planu i programu obrazovanje za demokratiju i ljudska prava je redovan predmet, koji se izučava u osmom razredu osnovne škole i u trećem razredu srednje škole i tu imaju djeca i projekt "Građanin", gdje se takmiče, i upravo dobra strana projekta "Građanin" jeste da uči djecu pravilnu metodu istraživanja. Otkriti problem, vidjeti koje se mjere poduzimaju povodom rješavanja problema i dati svoje alternative. Evo kako ja vidim, ovaj sistem ne funkcionise hajdemo ga promijeniti. U školama sa hrvatskim nastavnim planom i programom obrazovanje za demokraciju, demokraciju je tamo, jeste jednosemestralni predmet i projekt "Građanin" jeste opcionalno, dakle, da li će se učestvovati ili neće. U Republici Srpskoj projekt "Građanin" se izučava multidisciplinarno što podrazumijeva učenje na časovima odjeljske zajednice, koji su obični kada vas divni razrednik ili razrednica pusti da idete kući ili na kafu. I ovaj i kroz sekcije. Sekcije ovoga tipa, dakle, obrazovanje za ljudska prava je nama fakultativa, šta će nam to, ovaj, koga briga za ljudska prava, to je tamo za one zapadnjake, to je ono što vrijeda našu crkvu, našu porodicu, našu džamiju, koja ima fina mišljenja, a ljudska prava ko je to vidio. I sad takva ljudska prava rade se o sekcijama, obično u školama imate bodovanje na učešće u sekcijama, pa se to skuplja, pa ste vi učenik generacije. Sva učešća u CIVITAS-ovom projektu nula poena to se ne boduje i sad on gleda, pa imam sad mogućnost da se bavim ljudskim pravima ili matematikom, odoh na matematiku, jer će mi to dati poen pa ću biti neko i nešto, upisat ću se na fakultet, pa ću sjediti po podu zato što nema prostora, onaj, a ne, ali zašto bi išao na CIVITAS kad se ništa ne boduje. Dakle,

mi odmah kao društvo sa stanovišta obrazovanja stavljamo hijerarhiju predmeta, na kraju krajeva, kao da se iz demokratije petica daje, molim te, kome to upitno. I dakle mi stavljamo hijerarhiju, ljudska prava na zadnje mjesto, na prvo mjesto jeste, recimo, ne znam jezik i tu je sada bitno ko će koristiti više termina, koji su nejasni i njemu i drugima, samo da bi pokazao da je njegov jezik drugačiji, ima i toga, naravno, počevši od ostalog. Mi se ne možemo dogovoriti nemamo nastavnog plana i programa oko toga, koji su stavovi vezani za biologiju, vezani za matematiku, mi se i dalje ne možemo dogovoriti da je dva plus dva jednako četiri, na svakom jeziku. Zamislite sad, koliko je teško govoriti šta se desilo u prošlosti, da se svi složimo oko toga, ali mislim da se mora krenuti od najranije dobi, jer kao što sam rekla djeca sa 3, 4 godine nose majice, koje su budale neke stavile. Bojim se da oni ni ne znaju šta to znači, mislim, sigurna sam, da oni nemaju pojma šta to znači, niti koja je uloga bila. Ja sam imala u ratu 5 godina i stvarno imam neka lična iskustva, ona nisu objektivna, nisam bila u stanju da sagledam sebe objektivno tada, a ne dešavanja oko sebe, ali sam zato spremna da istražujem. Imamo danas ljude, koji su rođeni recimo 1996/1997.godine, djecu, koja su rođena tada i znaju sve šta se desilo objektivno više i od knjige i od enciklopedije i onda to još prenose drugima. Kad dođu do 15, 16 godina oni imaju savršeno razvijenu naučnu recitiranu ideologiju bilo koga, ne bih sada prozivala ničije premijere dešava se to sada svugdje, ali eto imali smo taj jedan konkretan primjer, da ne ispadne da prozivamo, ali to se dešava. Mi imamo ljude koji na osnovu nekoliko informacija, na osnovu nečega što je rekao neki član porodice, što su vidjeli na ulici, stvaraju određene stavove. A što se tiče strukture državne bojim se, sada ovdje imamo i predstavnike stranaka, ne bi da uvrijedim, konkretno ne znam za programe, a ono što mi se čini, jeste da je nekako nacionalno pitanje i suočavanje sa istinom postalo super moderan hit za ovaj, sad ćemo se malo svađati oko toga, pa ćemo podijeliti glasove dovoljno tebi, dovoljno meni, pa ćemo nastaviti da se svađamo u parlamentu. Bojim se da postojećoj strukturi pretjerano ne odgovara da se mi suočavamo sa bilo čim, jer dok god se mi nismo suočili, mi smo super materijal za manipuliranje, pa ćemo, e sad ćeš ti vidjeti mene, sad ćeš ti vidjeti mene, pa ćemo mi na vlast oboje. To se dešava i to je jedan od ključnih problema, koje imamo. A samo pogledajte, koje bi suočavanje sa istinom podrazumijevalo, recimo, jednu unifikaciju, rješavanje apsurdna da mi imamo više ljudi, koji su na vlasti, nego koji nisu na vlasti, zašto bi neko ko sjedi na vlasti rekao ukinite moju fotelju, dajte mi otkaz, to je pravedno. Neće, njemu odgovara i nažalost to je jedna svakako od prepreka.

Mirsad Tokača: Pauza. Hvala i nastavljamo poslije kafe.

Marijana Toma: Ovo smo doneli za vas tako da, regionalni je, ovaj, časopis.

Mirsad Tokača: Uzmite slobodno.

Marijana Toma: To je sve za vas.

Mirsad Tokača: Ja zaboravio da vam kažem. Uzmite slobodno po jedan primjerak, a ostatak ćemo ovdje negdje pohraniti.

Marijana Toma: To je da znate, šta da čitate.

Dejana Grbić: Dobro. Ja bih vas zamolila da sada nastavimo nakon ove kraće pauze. Nadam se da ste se malo odmorili. Tu su bile neke stvari o kojima smo razgovarali i neki zaključci do kojih smo došli, vezano za učešće mladih u ovom procesu. Druga stvar, koja ostaje o kojoj bismo mogli razgovarati i o kojoj bi trebali razgovarati, upravo jesu modeli kazivanja istine,

odnosno suočavanja sa prošlošću. Belma je već spomenula video zapise, slike i činjenice, koje su nepobitne u razgovoru sa mladima i jednostavno približavanje ove teme njima, pa bismo željeli od Vas čuti nešto više o tome. Također, ja bih pozvala Marijanu, obzirom da je ona ekspertica na tom polju tranzicione pravde, da nam malo kaže, koji su to modeli korišteni u drugim zemljama u kojima su bili prisutni konflikti, koji su se desili. Vjerujem da će svima vama biti zaista interesantno kao i meni kada sam te stvari čula po prvi put i nastavila zatim čitati o njima. Neke stvari, koje možemo koristiti i primijeniti kod nas ili ih jednostavno iznijeti kao modele, koji se mogu djelimično primijeniti na naše aktivnosti. Marijana.

Marijana Toma: Hvala lepo. Ovaj, pa kada smo počinjali ovaj projekt bilo je, bar za nas u Fondu vrlo teško da prihvatimo da se istina može utvrđivati i kazivati na bilo koji drugi način, osim kroz formu suđenja. Tako je bilo 2003. godine kada smo počeli da pričamo o ovome unutar Fonda za humanitarno pravo. Međutim, vremenom, mnogi od nas i u našim zajedničkim diskusijama sa regionalnim partnerima, došli smo do zaključka da bez obzira što imamo sada unutar regiona, znači, imamo i Međunarodni tribunal, imamo i domaća suđenja za ratne zločine u Bosni i Hercegovini. Postoji Sud BiH, koji je jedna vrsta specijalnog tribunala, tako ga zovu, odnosno mešanog tribunala, da prostor za žrtve nije dovoljno širok unutar samo tih foruma. I ono što je, također, bio jedan od zaključaka da, pogotovo čini mi se, ja nisam bila u Sarajevu, ali sam bila u Zagrebu i tada sam imala priliku da čujem predstavnike Udruženja žrtava iz čitavog regiona, koji su svi odreda govorili o tome da njima treba mnogo više prostora da kažu svoje priče, da saopšte ono što se njima desilo i da smatraju da taj proces utvrđivanja i kazivanja istine ne može da prođe bez njih i da im je potrebno prvenstveno, kako prostor u kome će to reći tako i vreme, koje će im se posvetiti. Jedan od razloga zbog kojih sam ja počela da razmišljam zajedno sa ostalim iz Fonda, jeste o traganju za tim nekim drugim modelima za utvrđivanje i kazivanje istine, bio je slučaj Podujevo kada je organizovano suđenje za zločin počinjen u Podujevu '99. godine, koji je počinila jedinica Škorpioni, angažovana i na teritoriji Srebrenice unutar Bosne i Hercegovine. Oni su '99. godine bili odgovorni za smrt 19. albanskih žena i dece, kraj marta '99. godine, i kada je otac kome je ubijeno četvoro dece u dobi od 2 do 10 godina, ubijena mu je žena, ubijeni su mu roditelji, nema više nikoga, došao da svedoči u Beograd o tom zločinu. Tada je Enver Durići u jednom vrlo emotivnom nastupu izvadio klikere, koje je pronašao prilikom ekshumacije i pokušao da ispriča sve ono što se njima dešavalo pre konflikta, kako je on izgubio posao, zbog toga što je Albanac, kako je morao da se sklanja na ulicama kada bi nailazila srpska policija od 1991. godine, kada je faktički srbijanski režim zaoštrio strahovito situaciju na Kosovu, do toga kako se je on osjećao nakon '99. godine, znači, nakon juna '99. godine, kada je izvršena ekshumacija i identifikacija njegove porodice. Međutim, ono što je bilo tada, više nego očigledno, jeste da sud nije imao vremena da sasluša sve to. Njih je zanimalo samo ono šta se desilo 28. marta i ništa više, pre toga i ništa više nakon toga. On je očigledno imao ogromnu potrebu da bude saslušan upravo unutar sredine, koja je poslala svoje vojnike, svoje policajce da počine taj zločin na Kosovu. I tada smo mi počeli da razmišljamo o tim nekim van-sudskim mehanizmima, koji bi bili potrebni. Naravno, kada smo počeli da razmišljamo o tome, naravno mislili smo da postoji situacija ili/ili, ili imati suđenje ili imati nešto drugo. Međutim, današnja svetska iskustva su potpuno drugačija. Više nije situacija da se mora birati između, pa sad suđenja ako imate sreće ili već neke komisije ili neke manje institucijalne reforme ili nekog projekta pomirenja, ili nekih manjih reparacija, već je sada situacija da se samo mora birati vremenski trenutak u kojem će se takav mehanizam aplicirati, već da se mora zadovoljiti i pravda, da se mora utvrditi i istina, da se ona mora saopštiti, da mora postati deo javnog diskursa, da mora izvršiti reparacije, znači moraju se organizovati programi reparacije za žrtve, da se mora izvršiti institucijalna reforma. Samo ono, znači, jedini je izbor pitanje vremenskog trenutka, kada će se to aplicirati. Mi smo

došli do zaključka da je potrebno, da je sada trenutak dobar i mislim da je, ja sam ponovo osnažena u tom verovanju, pre mesec dana je bilo predstavljanje tradicionalnog godišnjeg izvještaja beogradskog Centra za ljudska prava, koja radi već neku treću, četvrtu godinu, radi istraživanje srbijanskog javnog mnjenja o zločinima i ratnim zločinima, znači suđenjima i tako dalje. I tu se situacija ne menja. Kada vi pogledate stavove, koji su srbijanskog javnog mnjenja, vi ćete videti da, recimo, 25% je čulo da je Sarajevo bilo pod opsadom više od hiljadu dana. Od toga, nekih 15% veruje da se je to zaista dogodilo, a samo 11% misli da je to ratni zločin. Situacija je slična i u pogledu drugih. U Srbiji 75% ljudi je čulo da su Albanci ubijani i zakopani u masovne grobnice kod Beograda, znači 5 km od centra Beograda od Terazija, 50% njih veruje da se to zaista dogodilo, samo 25% misli da je to ratni zločin. Znači, ubiti nekoga, zakopati ga na Kosovu, iskopati ga, preneti ga u hladnjaču u Beogradu, tu ga zakopati, čekati dve godine da se on iskopa, to je samo za 25% ljudi ratni zločin. Znači, ono što je definitivno problem je istina, znači, poricanje koje pogotovo, ja se sada izvinjavam ako to mnogi ne smatraju, ja smatram da dolazim iz zajednice počinitelaca. Poricanje je tu izuzetno jako, i da bi situacija u regionu krenula putem, ka bilo kakvom putu pomirenja to poricanje se mora slomiti i istina se mora utvrditi. Ono što nas zanima jeste, kakav je vaš stav, kakav bi to model trebalo da bude u regionu ili, ja mislim da bi trebalo da bude regionalan model, kojim putevima, kojim načinima, kojim metodama, treba ići ka utvrđivanju i kazivanju istine?

Jan Zlatan Kulenović: Dobro, vezat ću se za ono što sam već rekao. Znači, što se tiče metodologije, upravo u ovoj, inače, dakle, kad radite sa mladim ljudima je li pristup. Znači, vi neku temu možete obraditi na sto načina. Ukoliko želite imati efekat, ona mora biti izuzetno prilagođena. Kada smo ovdje spominjali vrtić, naravno da nismo govorili o tome da će se u vrtiću govoriti o prošlosti, ali jesmo govorili da će možda neka metoda, evo, kao što je spomenuto da li, je li, to vezano za nenasilno rješenje konflikta ili nešto već biti i za tu populaciju primijenjeno. U svakom slučaju to je inače znači problem, ja imam, kažem vrijednost naše organizacije je upravo da se bavi razvojem metodologija za mlade, za različite teme od facilitiranja i konsultativnih procesa, pa do određenih obuka. I mislim da tu imamo jedan, dosta dobar, ono, knowledge i rekord u smislu različitih tih pristupa ili za kampanju ili obuku i tako dalje. Ono što se pokazalo u našoj analizi, jeste da je velik broj projekata bio izuzetno neuspješan u Bosni i Hercegovini, na Balkanu, upravo zato što nije loša bila projektna ideja, nego način i pristup, a tu ću se definitivno složiti sa Belmom. Naravno i osobe koje vode, naravno, ako je riječ o radionicama, taj proces, znači, nemaju dovoljno možda iskustva ili znanja za vođenje metodologije, koja je možda i dobra. A sad ovdje imamo jedan veći izazov, a to je što ne samo da imamo mlade, kao ciljnu grupu, pa samim tim je to već izazov, nego imamo temu koja je izuzetno, izuzetno komplikovana i to smo već rekli zbog čega. A tu je sasvim sigurno ovo što ste zadnje spomenuli. Ide taj psihološki momenat i razbijanje određenih vrijednosti koje same po sebi, je li, su teške a to je da si ti dio grupe, koja je počinila, ne znam, neke ratne zločine, što je psihološki, je li, prihvatiti to baš nije lako. E sad, što se tiče metode, dakle ja sam već rekao prije, moj prvi kriterij bi bio da se ne ide na to ili/ili nego da je to jedna meni od različitih vrsta aktivnosti, jer je omladinska populacija izuzetno heterogena, ne samo u smislu godina, gdje vi od 15 do 18 možete imati jedan pristup, a već kad su studenti, drugi pristup. Ako uzmete 15-30 godina da je populacija mladih, imate različite nivoe obrazovanosti što je ovdje isto jedan bitan element, imate ruralno/urbano što može imati određeni problem, imate, onda recimo, ja bih rekao vulnerabilne populacije, a to su one, koje su direktno bile u žarištu takvih stvari. Dakle, ne možete govoriti u Srebrenici, ili nebitno gdje, sa tom populacijom na jedan način, i isti način imati ne znam u Banja Luci ili u Sarajevu. Znači, i to se mora uzeti u kriterij, da je ovo možda još ugroženija populacija i osjetljivija za tu temu itd. Dakle, ima različitih kriterija zašto je nužno isprofilirati svoju metodologiju za svaku od tih kategorija. Dakle, moj prvi prijedlog jeste da to bude puno širi

dijapazon različitih aktivnosti. Drugo, apsolutno se slažem sa ovim što je isto Belma rekla, a to je da sama priča o nečemu ili knjiga ili nešto što je u tom obliku nije zanimljivo mladim. Dakle, u startu nije zanimljivo i da je najjači efekat i u ovim NATO skupovima ili nekim drugim bilo upravo emocionalno pokušati dotaći kroz negeneralizaciju svih ovih podataka tipa 8000 žrtava. Puno je jače bilo, i to ste vi najbolje pokazali sa onim snimkom sa Škorpionima kad se to, ustvari ta generalizacija brojeva, stavila na pojedinačan slučaj, gdje ste vi vizuelno vidjeli jednu priču, koja je, ustvari, bila daleko jača od svih tih brojeva i podataka. Znači, ja bih išao na to da unutar te metodologije, koju ćete koristiti da se ide od konkretnih, iskrenih, pojedinačnih slučajeva osoba, koje su doživjele ili preživjele neke od ovakvih stvari, a onda tek na osnovu tih pojedinačnih se ide na, je li, konkluziju neku generalnih stavova. Treće što predlažem, kad govorim o setu, je li, različitih aktivnosti, ja bih rekao da su ključne stvari ovdje definitivno korištenje medija, ali i tu treba vidjeti, je li, koji je tu prisutan, nemam ja to vremena ovdje pola sata govorim o metodologiji, ali ću samo blic nabaciti, koje bi to bile ključne stvari. Zatim, mislim da je umjetnost itekako bitna, jer je ona bliska mladima. Dakle, možete napraviti sto projekata umjetnosti od rep pjesama, do izložbi fotografija, predstava, koncerata, gdje se to može uvezati, jer je to nešto što će privući mlade ljude, zainteresirati ih u krajnjoj liniji da učestvuju u svemu tome. Treća stvar, koja mislim da je jako bitna jeste i određena integracija unutar obrazovnog sistema. Mi ovdje imamo i uspješne i neuspješne programe. Mislim da CIVITAS je pola-pola u tom smislu, je li, koliko se uspio integrisati, ali je jedan od većih primjera u svakom sjučaju, jer već smo rekli da je obrazovanje jako bitan i dugotrajan, je l' proces, dakle nešto što je institucionalno vezano, i mislim da ovdje treba da, općenito, to bude jedna vrsta alternative u obrazovanju, ako ga već ne možemo u startu integrisati unutar obrazovnog nastavnog plana i programa. Dakle, od peer edukacije, dakle, gdje će mladi mladima voditi, naravno, opet dobro prilagođene radionice, od edukacije nastavnika, koji bi mogli to voditi kao eksperimentalni pilot neke časove, pa sami ih ubaciti, do recimo zanimljivo je isto, oblik sekcija – u martu sam ja u Seattle-u vidio recimo u Americi, u jednoj srednjoj školi gdje imaju npr. sekciju o ratnim zločinima i generalno u svijetu, gdje oni analiziraju, naravno, uz dobrog mentora kao nastavnika, analiziraju, ne znam, događaje u Sudanu, pa u Ruandi, pa tako dalje. Eto, to je neka grupa dvadesetak, trideset njih, kojima se baš ta tema sviđa, dakle, gdje je ostavljen prostor vannastavnim aktivnostima, ali opet unutar škole da se pozabave analitičkim, je l' radom u ovakim nekim stvarima. Četvrto, što bi tu bilo interesantno, jeste što CIVITAS koristi kao metodu, a to je određena vrsta takmičenja, odnosno, nečega što vas motivira dodatno da se pozabavite tom temom. Možda bi vrlo nespretno ili ružno izgledalo, čuj takmičenje, a govorimo o temi, koja je vrlo osjetljiva itd, ali moramo priznati da je motivacija nagradnih igara, raznoraznih, od konkursa za neka djela, pa do takmičenja u retoričkom nekom smislu projektnom, nešto što motivira ljude da se uključe. I mislim da tu dimenziju treba iskoristiti, jer mislim, gledajte od sms-ova do multitalenata ovoga, onoga, dakle, ljudi mladi vole taj proces Big Brother-a i šta ja znam. Znači, taj takmičarski element u smislu da ako se baviš time i radiš nešto na tom polju, bez obzira da li je riječ o sekcijama itd, da ima još i neka, je li nagrada za one, koje su najbolje taj dio uradili. Mislim da je to popularizacija bavljenja ovim i da je to na neki način bitna komponenta svake od ovih stvari. I zadnje što bih spomenuo, jeste da sam ja, to sam na kraju rekao prošlog puta, ipak zagovornik da je razlika kad pričate o tome, kada slušate ili gledate o tome, i daleko veći efekat kada uživo vi u praksi sami nešto realizirate kao akciju. To može biti, naprimjer od CIVITAS-a, kad vi već morate napraviti nekoliko portfolija sa različitim je li sličicama, tekstovima, znači, istražili ste, potrošili ste nekoliko sati rada da to pripremite bez nekoga, da vam neko to govori, ili kad farbate grafite na ulici i to još medijski popratite protiv sadržaja, je li, jezika mržnje, to je već, znači, da ste vi promijenili neke svoje stavove, jer ste sad otišli korak dalje, da ste, čak i uživo aktivnost neku realizirate u tim ciljevima. Tako da ja mislim da recimo i ta vrsta malih konkursa na lokalne akcije unutar ove teme, gdje će oni

imati dosta prostora, da sami pronađu konkretnu neku temu, bili to, kažem, grafiti, bila to edukacija u nečemu itd, mislim da, gdje će mladi sami moći neke projekte svoje realizirati je nešto što je možda snažnije, jer imate multipli efekat da taj, koji je to i uradio i što se tiče farbanja itd. utiče i na one, koji nisu bili dio te priče i te akcije. Tako da mislim da su to puno jače stvari, ali kažem nemamo vremena sada da, biti će prilike da se to još dalje, neka možda i radionica napravi, kako izvući sve te ideje, koje su bile. Samo još zadnji komentar, što se tiče političara, ja bih definitivno političare u ovom slučaju, a u mnogim drugima to apsolutno ne radim, izbacio iz ove priče iz više razloga, prvo zato što mi njih nećemo promijeniti. Dakle, tu ne možemo promijeniti stavove političara, a drugo, oni igraju jednu vrlo perfidnu igru u smislu da je ovo tema na kojoj oni dobijaju glasove. I to treba vrlo jednostavno reći. Ni Dodik, ni Silajdžić, nisu danas na pozicijama na kojima jesu zato što su govorili o ekonomiji i nekim pitanjima zapošljavanja mladih, nego upravo, jer su koristili vrlo strateški, ja bih rekao pametno, u negativnom smislu, je l' pametno, šta su to teme ove, ali je l' u nekom drugom kontekstu i na račun toga su dobili veliki broj glasova. Šta to znači, to znači da ne znam ja koliko je on osjećajan prema Škorpionima, ovome onome, on nikad neće javno prihvatiti da je to istina i nikad neće maknuti se sa politike i retorike koje ima, možda će privatno osjećati da je to tako, možda mu baš nije drago šta se desilo u Srebrenici ili negdje drugdje, ali javno prihvatiti ovu temu i činjenice, koje vi iznosite bi značilo manjak glasova i konzistenosti u njihovoj politici, koja je već poznata petnaest godina. Dakle, oni su tu veliki neprijatelji ovoga projekta u startu i apsolutno neko ko se neće moći promijeniti čisto iz političkih razloga. Ne znam jeste li sinoć gledali, sinoć je bila sjednica Narodne skupštine Republike Srpske. Ona je meni uvijek, ko posebno srbijanska mi je draža onako za gledanje ponekad, ali ova jučer je baš bila tema Srebrenica. Tu vam je fantastična bila slika, dakle pojedinih političara, različitih političkih partija dakle od SDA, SDS-a, SNSD-a, koja je retorika bila i sinoć, dakle nakon svega ovoga što je objavljeno i što se zna je recimo jedan od političara rekao, pa dosta više o Srebrenici, nemojte mi više o tome govoriti, ne zanimaju me brojevi, itd. Dakle, nemojmo govoriti o prošlosti, vi nas vodite u devedeset drugu, nego hajdemo u budućnost. Dakle, jednostavno retorika je takva, eto i klinac neki, koji je mogao to sinoć gledati u osam navečer, tu su trebali staviti ono roditeljska pažnja prije emisije, je itekako mogao vidjeti političke stavove, koji se neće mijenjati. Zašto gubiti vrijeme na mijenjanju političara, meni se više sviđa primjer Brazila, u smislu ako je naša alternativa kroz obrazovni proces i ove metodologije dovoljno jaka da utiče na svijest birača pa i mladih, je l' u tom kontekstu, da će se onda indirektno i politika mijenjati i otvarati za ovakve neke stvari. Meni bi bilo dovoljno od političara samo da mi daju dozvolu da mogu ući u školu, što mi ne daju recimo u Širokom Brijegu ili u Ljubuškom, a tema je aktivizam mladih, dakle, nije čak ni ova tema. Znači da mi daju tu mogućnost ili da se eventualno uz ove međunarodne organizacije natjeraju da izdvajaju određena sredstva za ovakve aktivnosti, što im neće biti drago, ali imamo prava, je li tražiti barem to. I ništa drugo, da se ne petljaju i ne pojavljuju kada je riječ o ovoj temi. E, toliko za sad. Ja se izvinjavam, što ću iz drugih obaveza morati za par minuta ići.

Mirsad Tokača: Dobro, samo jedna stvar, što se tiče političara. Nije u pitanju samo Dodik i Silajdžić nego... ne, ne, evo o čemu se radi. To je vrlo zanimljivo, jer i ovi drugi samo čekaju iz prikrajka kad će to koristiti, kad im bude, jer evo, mi radimo ovaj projekat četiri godine. Ni jedan političar, dakle, uopće nije skala bitna, od lijeva na desno i s desna na lijevo, nije došao čak ni da koristi to kao opozicija. Dakle, da kaže da bi mogao sad iskoristiti njihovu laž kao svoje oružje. I da kaže ne, ne, ne, to što vi pričate je laž, mi imamo argumente, nisu čak ni to uradili. Dakle, ni lijevi, ni desni, ni srednji, ni liberali, ni ovakvi, ni onakvi. To je veoma interesantno. Dakle, sad je pitanje za sve nas kako mladi svijet, koji treba jedan dan da uđe u politiku, treba da uđe zaista u politiku. Mislim, ja nisam u politici, nekad sam bio, kad sam bio mnogo mlađi, ovaj, jer ne vidim sada ja opciju svoju, pa nisam, neko vidi u politici. Kako

oni zapravo o ovim stvarima da misle otvorenih očiju. Kako oni, kad ulaze, dakle, u politiku, da budu naoružani dovoljno, da argumentaciju imaju i da pričaju o stvarima na bazi znanja, a ne, na bazi toga što im njihov lider kaže. Jedan visokorangirani političar neki dan je rekao, znaš Mirsade, ja tebe lično podržavam, sve je to super što ti radiš, ali ja moram pitati Hareta mogu li ja doći kod tebe na prezentaciju. I Hare odlučuje, a on zreo čovjek ima unuke. Razumijete? Dakle, to je moralno i etičko pitanje, zapravo. Mi pričamo o moralu i o etici ovdje. Hoću li se ja distancirati, pa čak i od politike i mog političkog lidera, u interesu istine, u interesu pravde, ili ću pomalo i lažuckati, jer to dobro dođe u određenom političkom trenutku. To su duboka moralna i etička pitanja, koja mi zapravo u ovom društvu i ne pominjemo. Jer etika, ja se slažem ovo, moral i etika će se steći u obdaništu od prve godine. Stiče se ono i u kući, i u obdaništu, i svugdje, a mi to ne učimo djecu. A to su te vrijednosti, to su te vrijednosti. Kasnije, kad već prođe voz, gotovo. Gotovo. Heroj. Nož, žica, Srebrenica, ili ne znam, koja parola iz njegove glave nikad neće izaći. I taj, da tako kažem, preventivni, alternativni pristup istine, prošlosti. Zašto ja koristim recimo sjajnu Orvelovu „ko kontroliše prošlost, kontroliše i budućnost“? Oni koriste našu prošlost još uvijek. Sada im je mi otimamo. Dakle, mi moramo njima oteti iz političkih ruku prošlost. Oteti bukvalno. I reći: to više nije igračka za vas. To je sad igračka, igračka pod navodnicima s kojom malo i mi hoćemo da se igramo. Samo iz druge perspektive. Sad ćemo obezbijediti fakte, imamo alternativne pristupe, imamo makar neke začetke demokratskih odnosa. Više niko ne može, jer ja da sam ovo radio u nekom drugom vaktu prije, ja bih bio u ćuzi davno. U martu-aprilu prošle godine, meni je život visio o koncu. Dakle, kakva je kampanja bila. Da je bio drugi režim, da nije bilo stranaca, ja bih bio u zatvoru. Ja vam garantujem životom. Jer sam bio nacionalni izdajnik, špijun, lopov, prodana duša. Sve, sve, sve, sve. Dakle, oteli smo taj dio slobode, molim vas, i vi to morate biti svjesni toga. Nemojte se bojati ljudi, nemojte se bojati. Dakle, oteli smo taj dio slobode. Sada imamo i to što se zove nevladin sektor, civilno društvo. Haj'mo u tome ne uživati, nego se konstruktivno odnositi, i zapravo proizvoditi ovo. U pravu si. Vidite ovo gore, ove sive knjige gore. Ta knjiga se zove "Grijež šutnje, rizik govora". Nastala je '99. godine, u njoj se nalazi Grbavica, podtekst, scenarij je tu. Mala, tad mala Jasmila je bila kod mene, jer sve posvećeno silovanju, problemu nasilja nad ženama ljudskim pravima, itd.itd. Ali, tek sa ovim filmom, pretočen u jedan drugi medij, pretočen u jedan drugi pristup, ona je dobila pravi odjek. Hoću ovo da vam kažem, pitanje je resursa iz kojih će iznići, te vrste priča, snažnih priča, djela, poezije, proze, umjetničkih djela, slika. Zecova slika. Pazite, Srebrenička. Razumijete? To je tako moćno. Pitanje je medija, koje mi koristimo, mi imamo resursa, ja hoću da vam to kažem. Naša je, recimo, jedna od ideja, ovo što smo rekli, dokumentaciju, video dokumentaciju, sjajno, koju niko nije vidio do sada. Očima je niko vidio nije. Mi hoćemo da to ponudimo mladim filmskim stvaraocima. Da to koriste. Dakle, vrlo je važno da napravimo spoj ideja mladih ljudi, njihovih želja i resursa. Ne mogu mladi ljudi raditi bez resursa. Razumijete, on mora platiti hrpu para, doći ovdje postdiplomac, mi smo ovo napravili kao resurs. Da možete studirati, da mogu učiti i da mogu koristiti našu bazu podataka, da mogu koristiti naš arhiv, koji ne smije biti arhiv prašine, birokratski arhiv, koji imamo evo 300 metara odavde. Pazite. Nego živ arhiv u koji ćete vi, bilo ko od vas, nije bitno, sa akademije likovnih umjetnosti, sa likovne, sa prava, sa filozofije, sa političkih nauka, ne znam odakle doći i koristiti. A da ne bude zatvoren, da ne kažem, ja sad uživam u tome što sam sakupio znate ogromnu količinu dokumenata, ja to sad ljubomorno čuvam, držim u nekoj ladici znate. To bi bilo pogubno. To ima. Čitajte Graca, šta mu se desilo, malom. Sjajnog, genijalnog dečka, koji je doktorirao napolju. On je došao kod nas i genocid doktorirao. Evo ti. Dakle, molim vas, vi imate resurse, ja vam ih dajem, s punim srcem, kad hoćete o nečemu da govorite, hoćete da pravite dokumentarni film na neku temu, hoćete da radite, e ovo o čemu smo govorili, radionicu da pravite, gdje vam to može pomoći. Slobodno. Bez ustezanja. Bez ikakvog uzdržavanja. Dođete i kažete. Mi što možemo pomoći,

mi ćemo pomoći. I u tom smislu, Jan ovo o čemu si pričao je važno. Ne možete vi raditi ako nemate neki resurs. To su znate... tlapnja je tu. Ja vam govorim jer je to moje iskustvo životno. Ne možete raditi ako nemate i finansijsku podršku, ne možete raditi vi radionicu ako nemate, ako nije neko, nažalost. Nevladin sektor jeste takav kakav jeste. Neće država da podrži i to je trenutni stav. Ali mijenja se ovo drugo stanje. Dakle stranci su već shvatili, da su potrošili ovdje jako puno vremena, a ništa nisu uradili, da se ova generacija, koja je bila jučer pet-šest godina, stare, danas je dvanaest, dakle, to su sedamnaestogodišnjaci, da oni budu ta snaga promjena. A ove, nećemo mi moći promijeniti. To je trošenje vremena, to je bacanje resursa, to je... ne možete vi budalu promijeniti. Nego, da ne pravimo nove budale. Nove zaslijepljene mladiće i djevojke, nove mitove, razumijete. To bi bilo recimo važno da to mi kroz ovaj forum promoviramo. Dakle, da kažemo, ljudi, ovi šovinisti, nacionalisti, to je konstanta. Izorno tijelo vam je 30%, to se matematički da izračunati. Ali šta je sa 60% mladog svijeta, koji ne izlaze na izbore. Ko su ti ljudi? Tiha većina? E, u tom smislu hajde da pričamo, o tome kako koristiti resurse i šta vi trebate. Šta vi trebate? Pazite. I da idemo s tim zahtjevima prema nekim tačkama, koje mogu pomoći. Inače, efektivno nećemo ništa uraditi, ispričat ćemo se lijepo...

Dejana Grbić: Hvala Mirsade. Sada bih zamolila mladog kolegu, nisam zapamtila s kojeg fakulteta. Nedim.

Nedim Kulenović: Ovaj, htio sam isto, nešto reći prije pauze, ali nema veze. To ću sada preskočiti, ovaj. Samo sam htio reći...Ovdje su se ustvari postavila dva pitanja. Kako približiti pitanje suočavanja sa prošlošću političarima, kako mladima. Rekli smo da je političarima teško, međutim, ne slažem se da bi ih trebalo potpuno isključiti, zato što mislim da uveliko potcjenjujemo mogućnosti manipulacije. Jan je rekao da se faktički, ovaj, stvarima ne može manipulirati, međutim, baš jučer na narodnoj skupštini smo vidjeli manipulaciju, gdje bukvalno po pola je podijeljeno. Bošnjački političari su u potpunosti odbacivali vaše izvještaje dok su srpski, apsolutno svi, od SNSD-a, SDS-a, srpskih radikala u potpunosti prihvatili taj izvještaj. Dok se kod Bošnjaka, već se stvorila sintagma, tamo neki Tokača, i sad je to veoma opasno. U narodu se stvori nešto što Bošnjaci odbacuju, a Srbi u potpunosti prihvataju, i onda će oni pomisliti da stvarno, to se stvara kontraefekat i zato političari... (šta sam ja ovo previše približio, ovo odjekuje). Znači, treba utjecati da se smanji ta manipulacija. S druge strane, slažem se da treba krenuti od najnižeg nivoa, jer sa fakulteta vidim, od profesora do studenata u jednoj običnoj raspravi o Thompsonu, ja sam otkrio koliko mojih kolega, ultranacionalista ima. Ono, bukvalno sam se iznenadio u potpunosti. Molim, ko ste Vi?! I tako, što se tiče najranijeg doba, ja se sjećam onih radionica o minama, mislim da bi od osnovne škole trebalo početi sa radionicama ovog tipa. Znači... jer srednja škola je već malo.. mislim ne treba od prvog razreda, može se i od sedmog, osmog razreda...Ima sad devet razreda.. Treba krenuti što ranije.. Jer, također, predmeti u školama, kako u osnovnoj školi tako i na fakultetu, i u srednjoj, su veoma doktrinarni, i kada vi radite sada i... demokratija, predmet demokratija, i tako dalje, to se svodi na bubanje pojmova i tako dalje. Tu ne možete očekivati od većine učenika da nešto nauče što će moći primijeniti već, bukvalno, mora se ići preko ovih ekstrakurikularnih aktivnosti i mislim da je to sada najbolji način, jer to treba predstavljati protutežu ovim političarima i njihovim manipulacijama, jer ne vidim drugi način. Njih se ne može izmijeniti na takav način, znači da oni sada promijene mišljenja, i što se tiče same istine, postoje mnoge stvari koje i mene zanimaju, koje ne znam, o utjecaju i ulozi bošnjačkih političara po pitanju Srebrenice, njihove odgovornosti i tako dalje. I čak sam nekoliko puta gledao na televiziji, stvari o tome ko je izdao, da li je izdao, neko je naredio da se ne ide, i tako dalje. Mene, na primjer, to jako zanima, ali se to jako prešućuje, i ja o tome apsolutno ništa ne znam, a volio bih znati. Znači, to su neke stvari, koje ostaju zatvorene, a

koje bih ja volio, da se otvore i da se priča, znate. Lako je pričati o drugoj strani, a mislim da je veoma bitno pričati i o nama samima. I na Pravnom fakultetu, na primjer, mi se, samo, izgleda, što se tiče istine, zaustavljamo na načinima tužakanja, kako najbolje sada razmišljamo o nekim retroaktivnim teorijama, kako sad tužiti, Srebreničani, kako Bosnu i Hercegovinu najbolje da tuže, i tako dalje. Mislim, ne možemo se samo na tome zaustavljati, jer u krajnjoj mjeri svi ovi procesi, od Haga do svih drugih, ne znam koliko efekta imaju za istinu. Hag se u najvećoj mjeri, barem od, mogao bih reći, ovih nekih srpskih političara i naroda odbacuje, a, također, i kod bošnjačkih političara. Kada ide neko naš u Hag, odmah, s aerodroma se brane i tako dalje. Mislim, da bi bilo veoma važno da se, znači, iznese istina na različite načine. Sad tu ima različitih instrumenata tranzicione pravde, od komisija i tako dalje. Neki nisu provodljivi, tako su barem rekli, ali većina bi mogla, ja mislim. To je sve, mislim ne bih više.

Dejana Grbić: Hvala Nedime. Slijedeći se javio Edin, pa onda Belma, i opet Jelena.

Edin Čolić: Ja bih samo... Hajde, daj mi samo par minutica, važi. Već sam se predstavio, dakle, ja sam taj jedan mladi političar, je li, iz mladih liberala dolazim. Nekako se ružno osjećam kada me, ovako stave u kontekst sa drugim političarima, al' valjda je to razlog, zbog čega sam se počeo baviti svim tim. Ja bih se osvrnuo samo na jednu stvar, kao uvodnu, a to je OIA i Jan. Meni se jako sviđa način i metodologija i pristup, koji koristi OIA. Ja već duže vrijeme pratim, i kad sam bio mali i kad sam prvi put čuo kako se sve to razvijalo. Obradovalo me prvi put, kada sam vidio na televiziji zajedničke projekte gdje djeca, neki moji, možda, vršnjaci, iz različitih dijelova BiH, pričaju o nekim konstruktivnim stvarima, putuju, idu u Evropsku uniju, vide Brisel, upoznaju se, pa putuju po BiH, imaju te neke round tripove, imaju neke ekskurzije, twining projekte, ne znam, sa Hrvatskom, sa Srbijom, i to je ustvari, to je ustvari, ono što ste vi jednom rekli, kada ste rekli, trebamo naći novu tačku okupljanja. Jan je uspio da nađe nekako u svim aktivnostima tu tačku okupljanja, ja to pozdravljam, ja mislim da je to jedini ispravan način, da neko konkretno nešto radi po tom pitanju. Vi ste ovdje maloprije rekli kao da govorimo o konfliktu, pa o budućnosti, modalitetima rješavanja, ne znam kako, pa do izgradnje sistema izgradnje novih vrijednosti i ta tačka okupljanja kao zadnja stvar, koju bih ja stavio na početak. Po meni je najvažnija stvar, a ukoliko želimo da razgovaramo o prošlosti i o budućnosti, najvažnija stvar je da vidimo, zbog čega mi to želimo da razgovaramo o tome. Koji je motiv, zbog kojeg mi hoćemo da sjedimo. Ako pokušavamo da razgovaramo sa ljudima, koji apsolutno nemaju dodirnih tačaka, nemaju apsolutno nikakva interesovanja da izgrade bolju državu, zajedničku i nemaju ni jednu jedinu zajedničku stvar, nego žele da imaju što više različitih stvari, onda je nemoguće, nemoguće početi razgovarati ni o prošlosti ni o budućnosti. I to ustvari, ja bih ovu piramidu, koju ste vi ovako, ne znam ko je to sročio, ja bi je obrnuo drugačijim redoslijedom, pa bih krenuo od te tačke okupljanja i pitao da li mi, uopće, želimo da imamo, da živimo bolje, da li mi uopće želimo da imamo, da živimo u ovoj državi ili želimo da živimo u nekoj drugoj državi, da se raselimo. I to je to. Mi nismo problem, govorim kao...Da, ako krenemo da, treba krenuti od sebe. Upravo to, moramo da pronađemo tu osnovu, ja ne znam, koja je to stvar.

Mirsad Tokača: Ti si liberal, on je SDP, ja nisam ništa. Neka ovo bude ovako malo neformalno. Dakle, ovo nije pitanje političke pripadnosti, političke opcije, jer mi možemo biti sa tri različite politike. Pitanje je da li ćemo mi zabosti tu tačku, i reći dobro, jest da mi različito mislimo možda politički, ali o ovome ne mislimo različito politički. Dakle, je li to ta tačka okupljanja. Dakle, mi ćemo zabosti tu tačku, ja kažem, zabiti ekser. Dakle, mi ćemo

jedan ekser zabiti tu, možda će Jan zabiti neki drugi ekser, pa ćemo se okupiti. Hajdemo te eksere zabijati što više.

Edin Čolić: To je ustvari, to je osnovna stvar. To treba da bude osnova oko koje ne bi trebalo da dolaze nikakve dileme. Ono što konkretno mi, što ja mislim u čemu je problem. Problem je u pristupu, u promjeni svijesti, apsolutno pogleda na sve što se dešavalo. Ja sam, nedavno smo imali neku aktivnost, koju je inicijativa mladih radila u Beogradu gdje sam isto tako bio gost, oni rade isto jako dobre stvari, nešto kao Jan ovdje, oni rade pravo dobre stvari u regiji i možda malo kontroverzno zvuči, ne znam, tada je bila neka priča o ratu u BiH, moj lični stav je da Srbi nisu krivi za rat, i ja kad to kažem, kada sam to ustvari prvi put rekao, javno to je bilo katastrofalno, mislim, ja sam očekivao da će me neko ono da će se pojaviti neki vehabija, ne znam šta će se desiti, ali, ustvari, to je osnova problema, moramo da definišemo stvari. Ja sam, i to je moja teorija, ja ću je vrlo kratko reći. Srbi ne mogu biti krivi za rat. Narod ne može biti kriv za rat, ne može, ne mogu biti Nijemci krivi za Drugi svjetski rat. Danas u knjigama historije, danas u knjigama historije ljudi uče, ja kad sam učio historiju, ja sam učio da je Njemačka država pokrenula Drugi svjetski rat, i Prvi i tako dalje, ali postoje ideologije, postoje nacisti, fašisti, stranka ta i ta, pojedinac taj i taj, finansijer taj i taj, ljudi, koji su to osmišljavali i podržavali ideologije, koje su to započinjale. Znači, ne može biti krivo jedno neuko, polupismeno stanovništvo za to što je neko dobro osmislio, dobro razradio i izmanipulisao i pokrenuo. To je, ustvari, ono što mi trebamo u Bosni da shvatimo. Prevažodno mi, koji smo možda bili u Sarajevu u ratu, da shvatimo da ne mogu Srbi biti krivi za rat i da to njima i mislim kažemo na svakom koraku, i da sebi kažemo prevažodno... ne može to biti, ali moramo da nađemo one, koji su bili krivi za rat. To je bilo u Beogradu aktivnost neka, upravo je ova bila tema i upravo sam to govorio...ja ne krivim uopće ljude, znači, eto tu su naši gosti, koji dolazi iz Srbije. Ja ne krivim, uopće, ljude iz Srbije za rat, ali mislim da je vaša odgovornost da morate da se suočite, one, koji danas sjede u Parlamentu, koji su počeli rat, sa ljudima, koji su, mislim ne krivim vas da ste krivi što sjede, da i naši su isto ... ali da bi ikada u budućnosti Srbi, Hrvati, Bošnjaci, Jevreji, ostali, bilo ko, da bi narod na ovom prostoru, narodi živjeli zajedno, mi moramo da se riješimo ideologija, koje su to počele, političkih stranaka, koje su to počele. Jer, zamisli da danas imamo u njemačkom parlamentu, zamisli u Bundestagu da sjedi Hitlerova partija, to je apsolutno nemoguće, a kod nas se to dešava. Moramo da nađemo pojedince, koji su to finansirali, koji su to razradili, ljude, koji su izvan ovog konteksta negdje vani bili i koji su to podržavali. I kada nađemo, kada identifikujemo te probleme, kada se tih problema riješimo, onda možemo da krenemo naprijed. I to je, ja bih samo kratko još zaključio ako smijem, je li smijem?

Ove aktivnosti, koje vi počinjete, u stvari ovaj projekat, ne počinjete, dolazi neka nova faza jeste... vrlo je bitno, i meni je drago da se nekako što više ljudi uključuje u to i što više različitih organizacija u tome pomogne. Po meni je to jedini način. Ne možemo promijeniti političare., to je definitivno. Ko je god to rekao, tačno je rekao. Ali možemo da izgradimo novu snagu, novu ideju. Ne treba da to bude samo intelektualni krug ljudi, ali jednu novu energiju, ne samo u Sarajevu, BiH, nego i u regionu, koja će izbaciti na površinu one političke stranke, ideje, ili dovesti u priliku one ljude, koji drugačije razmišljaju da promijene neke stvari. I ono, imate moju sto posto podršku, i svo slobodno vrijeme i zauzeto u tome, i ne samo moju nego hiljade ljudi, koji su, koji zaista žele dobro ovoj zemlji, ovog regionu. Eto toliko, nadam se da ćemo imati još ovakvih aktivnosti. Hvala mnogo.

Dejana Grbić: Hvala Edine. Osim toga što u slobodno vrijeme tražiš nove mlade liberale, praviti ćeš od njih još ljude, koji se suočavaju sa prošlošću.

Belma Deljković: Izvini Dejana, ja ću opet da ponovim svom kolegi Edinu ono što sam mu rekla u Beogradu, da opet, da mora pročitati Karla Jaspersa. Jer ovo mu se baš nadovezuje na...

Dejana Grbić: Oprosti Belma. Na Helmuta Dubla isto tako.

Belma Deljković: Ovako, ja sam baš htjela to da predložim.

Mirsad Tokača: Ja nisam htio Jaspersa da citiram, ali dobar je za polemiku, njegova teza.

Belma Deljković: Eh, znate šta sam htjela predložiti konkretno, što mi koristimo na radionicama a što se baš nadovezuje na Edinovu priču. Prije su priče o suočavanju s prošlošću, mi moramo, meni je idealan Karl Jaspers za to pitanje krivice. Ima na kraju one male knjižice, pokušavala sam je ovdje negdje naći, ali je ne vidim. Negdje ste je sakrili. Ima na kraju knjige sažetak o vrstama krivice i vrstama odgovornosti. Jedan narod nije individualno kriv za nešto su učinili pojedini pripadnici, ali da li je politički odgovoran za ono što su uradili. Ali, da li je politički odgovoran za predstavnike vlasti, koje su oni izabrali i koji su radili tu zločinačku politiku. E sad, sad ću da, onaj, to sam htjela vama da predložim, znači da koristite otprilike, to je nama pomoglo na radionicama, jer je drugačije mladom čovjeku reći: ti nisi individualno kriv. Ali postoje druge vrste krivice i odgovornosti i zbog toga, jer obično ljudi, kad kažete krivica, odmah misle ono krivična odgovornost, vi njega smatrate za zločinca, ali nije. I ovdje ima super jedan citat, i ovo je jedna super knjiga, Helmuta Dubla, "*Niko nije oslobođen historije*", gdje kaže: „Zato sad dolazim do sasvim lične ispovjesti kad vam kažem, ja sam svestan da sam kriv. Jer vidite, ja nisam izašao na ulicu i nisam vikao na sav glas, kada sam vidio da su Jevreji među nama odvođeni u kamionima. Ja nisam stavio žutu zvijezdu i nisam rekao i ja. Ja sam svjestan da sam kriv. Ne mogu da kažem da sam učinio dovoljno. Ne znam ni ko to može da kaže za sebe. Ali to nam stvara određenu obavezu. To je naše nasleđe.“ E, to je ono o čemu ja govorim. Znači, kao narod moramo da objasnimo te vrste krivice i odgovornosti, to je definitivno. Jer ne možete vi da realizujete taj projekat suočavanja s prošlošću, a da prije toga ne razrješite ove ključne pojmove. To je to.

Mirsad Tokača: Ja sam vam zato skrenuo pažnju na pitanje morala i etike. Znae, ja sam... ja ću se do kraja života boriti da kolektiviteti, zvali se oni narodi ili ne znam kako drugačije, da vjere ne budu krive, krivično odgovorne kolektivno za nešto što se desilo. Međutim, ja sam to u Beogradu rekao, sjeća se možda Marijana, predsjednik Milošević je bio legitimni predsjednik države. Pobjedio je nekoliko puta ubjedljivo, čak i sa više nego sto posto glasova.

Smijeh.

Mirsad Tokača: 103..Dakle, svako za sebe... sad dolazimo u ovu atmosferu, dakle, moralne odgovornosti onih, koji su legitimirali predsjednika jedne države. Dakle, moralna odgovornost Nijemaca za legitimiranje Hitlera, moje moralne odgovornost za legitimiranje recimo Alije Izetbegovića, ako sam ga ja legitimirao, nisam hvala Bogu. Moje moralne odgovornosti za sutra, ne, ne za sutra. Pazite, uopće hajd'mo zaboraviti prošlost. Kako se dešava da nacionalisti uporno pobjeđuju sve izbore iza rata? Ubjedljivo! Zadnji je još ubjedljiviji. Dakle, moralna pitanja u ovom društvu nisu podignuta. To je tačka, koju ja hoću da zabijem. Dakle, tačka okupljanja ne može biti ovo o čemu smo sad pričali. Ako smo mi zgazili sva etička, etnička prava, moralna prava, sve ono što nas kao ljude uzdiže iznad životinja, onda nešto nije u redu, šta to ne fercera. Šta to ne fercera? Ne fercera to što ja ne mogu sjesti sa njim ili sa tobom kao političkim neistomišljenicima i pričati kao normalni civilizirani čovjek.

I reći ljudi, čekajte, pred nama je argumentacija.. Nepobitna... presuda Međunarodnog tribunala u kojem se kaže da je to zločinački poduhvat. Ali zločinački poduhvat podrazumijeva određeni kolektivitet. A taj određeni kolektivitet je neka partija. I mi nismo zabranili te partije. Nije ih zabranila međunarodna zajednica, čak ih je legitimirala. U tom smislu, ja ne vidim ikakav drugi put moralne obnove ovoga društva. Moralne obnove ovoga društva, dok to ne odbacimo. Dakle, mi se ne možemo obnoviti kao društvo, dok mi ne kažemo: „Ljudi, ma nacionalizam je rak rana naša“. I ja neću više da sjedim s tim ljudima. Ja sam taj problem imao sa svojim bliskim prijateljima. Oprostite, to je naš, to je vaš, moj odnos. Moramo podvući tu crtu. Moramo podvući tu crtu. I zbog toga, pitanje da li je kolektivno neko odgovoran ili je neko krivično kriv, u smislu krivične odgovornosti je potpuno različit. Jaspers je sjajan, Hana Arendt je sjajna, postoji sjajna literatura, ja vam preporučujem, ovdje će ona sva biti sakupljena, da to, da se naoružamo. To je to oružje, koje mi hoćemo ovdje, ovim resursima vama da stavimo na raspolaganje... Vjerujte, širit će se ovaj krug. Ovo je mala grupa istomišljenika, ili približnih istomišljenika, je li... mi se razlikujemo u hiljade stvari. Dakle, mi smo sad ovaj ekser zakucali, zakucat ćemo još mnoge eksere i otvoriti tu debatu na način da jednostavno ne dozvolimo onoj klasičnoj, manipulativnoj politici... ima čestitih političara, da se mi razumijemo, ja ih znam strašno puno. Dakle, ono što je manipulacija, ideologizacija, mitologizacija, i sve što tu, ja volim koristiti te termine, demitologizacija, zapravo, depolitizacija, deideo... dakle, jeste... da pokušamo, zapravo, uvesti jednu vrstu civiliziranoga dijaloga baziranoga na faktima. Onda ćemo mi biti, zapravo, promijenit ćemo taj model i naći ćemo tačku okupljanja. Ja ne vidim drugi put. Izvinjavam se.

Jelena Kuzmanović: Ovako, ja ću prije svega da iskoristim priliku i da kažem da, ovako dosta vremena živim i živjela sam u istočnom dijelu Bosne i Hercegovine, ili tačnije u Republici Srpskoj, tako da bih voljela da predstavim moje mišljenje, kako bi reagovali ljudi, kada bi slušali sve ovo što vi kažete tamo. Ja kad pričam o nekim svojim stavovima po pitanju ovoga, ja to mogu otvoreno izreći pred mojim prijateljima u smislu da ne budem pogrešno shvaćena, da ne budem, možda i napadnuta, ili ne znam kako...Međutim, ukoliko ja želim da to pričam sa nekim, koji je na kraju krajeva nama ciljna grupa. Dakle, ti ljudi da u principu progledaju i da počnu da razmišljaju o istini, a ne da razmišljaju kroz prizmu ideologije, smatram da...Po meni cilj svih ovih stvari jeste da, znači, stvorimo povjerenje među ljudima, i da ti ljudi zajedno žive i da se ne osjećaju ugroženi, niti jedna strana. Ja sam konkretno, dakle, sad došla sa jedne radionice gdje imate situaciju, gdje se Srbi osjećaju u većem strahu u BiH nego Bošnjaci. Ono, jednostavno znači kroz određenu vježbu smo došli do toga da su veći strahovi sada trenutno srpske populacije u odnosu na bošnjačku populaciju. To su one stvari, koje su jednostavno produkt medija, produkt manipulacije. Neko je spomenuo sad situaciju, koja se desila na Narodnoj skupštini Republike Srpske, gdje se vješto i dalje manipuliše sa činjenicama... zato što je Visoki predstavnik odlučio da stavi Memorijalni centar pod ingerenciju države, gdje je postavio, dakle, da taj Memorijalni centar čuvaju pripadnici SIPA-e i to je automatski bio napad, atak, na Republiku Srpsku i njen teritorijani integritet i bla, bla, bla, i sve stvari. Dok sa druge strane, imate druge institucije, koje se nalaze u Banja Luci, koje se isto nalaze pod zaštitom SIPA-e, i koje su isto tako ne znam stavljene pod ingirenciju države. Međutim, to niko ne, to su te stvari, koje treba ljudima izvući i pojasniti, i tako da shvate da to ništa nije strašno, da to niko nije imao zle namjere, nego sasvim zdrava logika je dovela do tih nekih.. e, sad kažem, tu je bitna jako metodologija, koja će se korisiti da dopre do svih ljudi, koji su zatrovani. Lako je nama pričati jednim sa drugima, međutim, jako je teško tim ljudima predstaviti to. Ja sam često bila, kad su mi postavili pitanje, zašto si ti, uopšte, bila na mezarju, da ja njima objasnim zašto sam ja, uopšte, imala potrebu da odem tamo. To su neke stvari, koje u principu treba da dođu do tih ljudi. Ja sam onako otprilike razmišljala, kada smo pričali o političarima, ja sam mislila možda neka univerzalna formula

ne postoji. Ja bih tako bila sretna da ima jedna emisija na kojoj bi oni pričali kao mi na radionicama o tim zločinima, kad bi koristili iste metode, koje mi koristimo, tako da se primijene na njima, pa da oni rade zidne novine i kolaže, da, bukvalno, da ih dovedem na taj nivo da osjetim njihovu ljudsku stranu, da ako ih je uopšte moguće staviti u tu situaciju. I onda sam sa druge strane razmišljala o modelima, koji su primjenjivi, i koje bi u stvari privoljeli ljude da počnu slušati o istini, i ovako sam nešto prvo razmišljala, možda bi prvo htjeli slušati o zločincima drugih strana. Pa hajdemo organizovati u Bosni zločine nad Albancima, ili zločine nad Hrvatima. U Srbiji nad, nad... Razumijete. Jednostavno naći neki model, koji bi bio, hajdemo reći, ne toliko bolan da se suoče sa tim stvarima. A kasnije raditi.

Mirsad Tokača: I vice-versa.

Jelena Kuzmanović: To je onaj, standardni, ako stavite žabu u vodu, pa lagano podgrijavate vodu, ona će se skuhati, ukoliko je ubacite u vrelu vodu ona će pobjeći, o tome se radi. Onda sam razmišljala, definitivno, regionalni pristup je u tom pogledu jedan od najuspješnijih. Zato što, prvo dijelimo svi sudbine, bili smo povezani kroz bivšu državu, a s druge strane ispreplićemo se. Tako, da ćemo vjerovatno kroz neke naše lične poglede iz različitih perspektiva i razbiti određene medijske blokade, koje smo svi imali. Definitivno, dakle, sad tek kad lagano sve više širim svoje polje, tek onda skontam koliko sam nekada imala pogrešne informacije, koliko sam se loše osjećala, koliko se sad loše osjećam zbog toga. I moram samo da priznam, pošto, jer izgleda da sam ovdje najstarija.

Mirsad Tokača: Ja sam.

Jelena Kuzmanović: Među ovim mladim. Tako da vidim, maloprije ste spominjali, kako je grozno to što je markirana historija, a opet hoću da kažem da je to, da je grozno što su se te informacije, određene informacije, ne kažem sve, ne mogu da pričam o stvarima, koje su bile na ovoj strani, ali znam zato iz Republike Srpske su bile grozne informacije, uvredljivog, stvarno uvredljivog sadržaja, i da su sad to problemi, koji se moraju bukvalno ono čupati iz djece da bi, uopće, mogli dalje funkcionisati. Dakle, meni je samo žao što su u službi, dakle, odgoja, obrazovanja, formiranja određenih vrijednosti, političke ideologije. Dakle, sve, u svim porama sistema i društva se nalaze. Eto od toga, da doktor neće možda etički postupiti ukoliko ste iz druge nacije ili bilo šta. Znači, toliko loše stvari su se desile u svim porama društva da bukvalno moraš navoditi jednu revoluciju protiv svega toga... ona da li je evolucija ili revolucija. Onda sam razmišljala o tome što je neko rekao, ja smatram da su jako dobre ekskurzije, da su posjete memorijskim centrima, mjestima gdje su počinjeni zločini, znači da ljude osjete svjedočenja znači građana. Prije svega, mislim da će se na taj način, ustvari, građani, koji se nalaze u tim mjestima imati negiranje od ljudi, koji žive u tim mjestima, da se tako nešto strašno i desilo. Možda će se i oni na kraju krajeva otvoriti, poželjeti da podijele ono što se desilo, ono što su bili nemoćni na kraju krajeva. Ja vjerujem da su mnogi bili nemoćni da išta naprave ili su se bojali. Ne znam, to su sve neka pitanja, koja su moja lična pitanja. Na kraju krajeva, kada se pita o suočavanju sa prošlošću, nešto što smatram da bi moglo biti korisno jesu debate na regionalnim nivoima, diskusija, kada su pitanja o tome, i sa kojima bi bili posvećeni, dakle, koje bi uključivale različite, različite govornike, odnosno ljude, koje su bili iz različitih background-a, koji bi bili uključeni u te debate. I ono što sam isto tako razmišljala, kao jednu od tih opcija jeste kako oteći od političara mogućnost za manipulaciju istinom ili da im postavimo da im istina bude vrijednost, odnosno cilj da koriste istinu. Dakle, ne možemo promijeniti političare, ali političari vješto mijenjaju svoje priče. E sad, samo da promijene priču, da koriste istinu za razliku od onoga što su nekad koristili. Dakle, neko je spomenuo ovdje od srpskih političara da negiraju Tribunal. Negiraju ga do

određene granice i onda su od jednom odlučili da priznaju rezultate, kada je Naseru Oriću bilo suđenje, onda su počeli da, svi su izašli javno i počeli da, ne znam...

Mirsad Tokača: Hvale Tribunal.

Jelena Kuzmanović: O tome se radi. Dakle, samo treba... mislim, to je jedna jako teška dakle, način, model kako političare privoliti da koriste istinu u svojim političkim govorima. Dakle, da ljudima bude drago da čuju to što je stvarno, a ne ono što vole da čuju. Dakle, to je, to je isto jedna od stvarnosti, što istina u principu je nešto što je teško čuti i ljudi više vole čuti laž, koja im je draža nego istinu, koja boli. Eto, to je otprilike. Dosta stvari si otprilike rekao što sam ja i ovako vrtila sad po glavi. Ja bih tako voljela da jednostavno ovaj region dođe do toga da ljudi, koji su patili pokušaju da uspiju nekako doći do nivoa da oprostite ljudima, koji su im to počinili, i da drugi ljudi, koji su to počinili shvate da su to loše stvari i da se to nikad više ne počine, i da stvarno nekako počnemo graditi zajedničku budućnost.

Dejana Grbić: Hvala Jelena, ja bih se sada negdje vratila na početak naše diskusije kada smo spomenuli period kada će se vidjeti rezultati našeg rada. Ne jednog projekta, ne jedne aktivnosti, zato što je u ovakvoj priči apsurdno razgovarati. Ja sam jednom rekla, razmišljajući upravo o tome kakvi su efekti i kada će biti vidljivi, onoga što mi radimo i rekla sam da će to biti za dvadeset godina, ukoliko ne budu postojale naznake mogućeg konflikta, koje su postojale prije dvadeset godina, kada nisu bile na vrijeme prepoznate i konflikt nije bio spriječen. I upravo je to razlog zašto mi ovo sve radimo i pokušavamo naći najbolje načine i modalitete da izbjegnemo taj konflikt u narednim decenijama, za koji se može već sada početi razvijati u ovom trenutku. Da. Ja bih, sada se Kenan javio, zatim isto tako i kolegica iz CIVITAS-a, i onda bih ja vrlo rado prošla kroz ove naše preporuke, koje ste vi dali, kako bismo sumirali to.

Kenan Uštović: Evo ovako, pošto sam ja ono student Ekonomskog fakulteta u Sarajevu i izabrao sam kao svoju užu specijalizaciju da se bavim evropskim integracijama, pogotovo Evropskom unijom, pa sve što se tiče toga i Bosne i Hercegovine, pa sam dosta upućen oko toga i gledajući, znači, posmatram prvenstveno tu sliku, Bosnu i Hercegovinu, kako političari posmatraju taj put u Evropsku uniju, i mogu reći da oni rade, mislim, kako njihovi... Da ima krivice građana, je li da oni rade stvarno kako ustvari oni hoće, je li da se narod Republike Srpske, Federacije Bosne i Hercegovine hoće ujediniti, slijedeća izborna kampanja bi bila za to. Je li... To je problem, oni da se narod hoće ujediniti, oni bi na to glasove onda ubirali, znači ne bi tu bio ni jedan Dodik, ni jedan Silajdžić, koji bi obećavali odvajanje entiteta ili ne znam još tamo nekih nebuloznih po meni ciljeva. Da se hoće ljudi ujediniti, prvi bi taj Dodik rekao hajdemo se ujediniti. Eto sada uzimam njega za primjer, jer je najglasniji bio oko otcjepljenja Republike Srpske od Bosne i Hercegovine na ovim izborima, znači, da je stanovništvo Republike Srpske reklo, znači, nećemo, želimo zajedno sa Federacijom, da nam ovaj put ka Evropskoj uniji bude brži, a ne da su nam optimistična predviđanja za 2022, onda bi i on rekao, pa hajde ujediti ćemo se. Našao bi nešto, znači nalazi ono što ste vi govorili... zabija ekser tamo, gdje njemu odgovara, a njemu je tad odgovaralo otcjepljenje Republike Srpske, ali je narod bio za to, mislim, narod je podržavao tu ideju i on je iskoristio to na najbolji mogući način. Isto k'o što bi svako drugi iskoristio bilo kakvu drugu priliku da dođe na vlast, isto bi on to uradio.. mislim ja ga s te strane ne krivim uopće, on je samo bio dovoljno pametan, prepoznao šta ljudi žele i to je uradio. Isto tako naši političari, možda će ovo izgledati stvarno glupo, ali gore kad se dogovaraju oko toga trebaju li im se udvostučiti plate ili ne trebaju... I dođe pametan političar, i sad da zna kad dvadeset ljudi sjedi ovdje zna

da će svi reći da se te plate trebaju povećati, a narod će na to, znači neće to odobravati. Samo ćete gledati na još nižem nivou nego što su ih do sada gledali. Onda se napravi jedan političar pametan i kaže ja nisam za povećanje plata, a, ustvari, on možda je prvi za povećanje plata, ali znao je da će se te plate povećati, jer je on manjina. A samim tim je ostavio narod da će za njega slijedeći put glasati. Znači, iskoristio je, iskoristio je samo pamet svoju, isto k'o što je Dodik iskoristio pamet svoju za otcjepljenje Republike Srpske. Znači, samo su zabijali ekser tamo, gdje odgovara narodu, zabili bi ga i na drugo mjesto, samo da je narod tako to tako htio. Eto to...

Dejana Grbić: Kolegica iz CIVITAS-a se sada javila. Ona i onda je Jagoda.

Ivana Kešić: Htjela sam samo za medije pa ću to objasniti. Prvo, hvala kome god da je isključio klimu, smrzla sam se ovdje. Ja nisam htjela da prekidam, stvarno je vruće, ali nezgodno sam sjela. To nije bitno. Ono što sam htjela reći jeste da, a ovo se stalno dešava, ne znam jeste li primijetili. Nevladin sektor ima, strašno protiv njih su političari - onemogućuju ih, opozicija je super, ali su vlasti grozne. Čuli smo divne političke programe nekih stranaka, onako malo implicitno, ali je to provuklo. Pa eto, sada ne bude da ja kritikujem CIVITAS, isto tako ja sam pričala naše obrazovanje sa demokratijom super famozno, svi ga trebamo prihvatit, Jan isto sa dobrim projektima. Dođe mi svaka priča, pa evo i o istini i prošlosti, i sad ćemo mi svi pričati kako smo mi svi pametni, i koliko smo svi strašno doprinijeli. Vješto se izbjegava, recimo možda čim dođemo do toga pojma krivnje, ko je kriv, mislim da imamo različite stavove, ali držimo se onog kodeksa pristojnosti, pa ja ću ili fino upakovati lijepo da zvuči, ili neću nikako ni reći svoj stav. Ja lično sada nemam mnogo informacija oko toga, moram odmah priznati, drago mi je da sam upoznala Centar, sad ću vam ja dolaziti da koristim tu literaturu, jer informacije, mislim stavove, koje ja imam o onome što se događalo su lična iskustva, mislim i za to dosta iz sjećanja i svega onoga što sam mogla čuti. Voljela bih stvarno sad da imam jedan objektivni pristup i različite izvore, izvore, koji dolaze, koji imaju različitih stavova da se o tome sazna. Znam koliko za svaki niskobudžetni projekat, ja pišem projekte, grantove koje imaju onako, prvo da ih donesete kamionima, financijeri da vam odobre neki niskobudžetni projekat, za okrugli sto, recimo, ako vam trebaju sredstva, koliko je teško, tako da ne vjerujem da jedan individualac sam može organizirati sve to, sve zločine, koji su se desili u kojim su stradali neću reći samo ljudi, već posebno ću naglasiti i djecu i žene, koji su u svakom slučaju civili. Ne može to uraditi jedan čovjek, to je moj lični stav, i ovo bih se svakako složila, postoje stupnji krivice. Ako znate, šutite, ništa ne poduzimate, krivi ste svakako. Tako da bih odbila bilo šta, ono, nema... svi smo u suštini odgovorni na određeni način, ali odbijam prihvatiti stvarno da je jedan pojedinac sve fino organizirao, sam on kriv i niko ga nije pomagao. Da, ono što sam htjela reći, žao mi je što je Jan otišao, Omladinska informativna agencija, njihov portal, web portal, koji sadrži brojne informacije, koje su mladima korisne, od stipendija o svemu, mislim da je to ekstra. Mladi moraju biti informisani, ono što ovdje nama danas problem su ti nacionalistički stavovi, kao što sam spominjala, te majice i identifikacije sa različitim zločinima i sa pokretima jesu iz neznanja i iz neinformisanosti. Ljudi ne znaju, predstavljaju se k'o neki sada simpatizeri određene politike, a da ne znaju, koja je ta politika, ne znaju suštinu te politike. Ja znam kad se trebala Bolonja usvojiti, svi su jednoglasno bili za to, to je super, ej haj'mo Bolonja. Sad isti ti studenti plaću svaki dan, kako ne mogu položiti 12 ispita, a kako ovi uživaju što imaju 6, ne shvaćaju ni da je podijeljen predmet. Dakle, imamo neinformisanost, imamo silno zalaganje... svi smo mi najveći borci i za Evropsku uniju i za ovaj, Bolonju, a da ne znamo u suštini ni šta će donijeti Evropska unija, ni Bolonja. Ne, ali općenito postoji neinformisanost, upravo to, nije do procesa nego to.

Mješavina više glasova.

Mirsad Tokača: Ne znaju da je Bolonja godina za godinu.

Ivana Kešić: Da, evo on je rekao jednu stvar interesantnu. Nepismenost. Nije pismenost poznavati ono slovo od a do ž ili ne znam kako... Nepismenost je ne znati uzeti knjigu i ne pročitati, nego ja znam sve, super, rođen pametan.

Miks glasova, nejasno

Ivana Kešić: U prvim redovima najveći aktivisti su oni, koji ne znaju.

Miks glasova, nejasno.

Ivana Kešić: Da ovo sam htjela reći. Knjiga koju ste spomenuli, izvinjavam se ako ću pogriješiti naziv „Zakon šutnje i rizik govora“ (Mirsad: Grijeh šutnje) „Grijeh šutnje i rizik govora“, da, da, da...super je. Ja nikad nisam čula za tu knjigu prije, nego sada. Nikad. Za film Jasmile Žbanić „Grbavica“ sam čula naravno, i to nisam čula kad je snimljen, niti kad je prikazan, nego kad su rekli da će ga zabraniti u RS-u. To je bila udarna vijest. Eto informisanosti. Dakle, o.k. je knjiga, ali očigledno je da mlade motiviraju mediji to je i ono, video zapis, ja to podržavam, to je meni super, ja bih to stavila kao obavezan dio radionica pa i edukacija u školama. Ja znam kad se gleda film o Drugom svjetskom ratu, Pearl Harbor, pa ima finih onih scena, koje nemaju veze s ratom, ali je interesantno to pogledati, pa da bi ti shvatio šta se desilo. Mi smo štampali časopis, u stvari, mislim još uvijek ga štampamo, časopis za mlade, zove se Buđenje, cilj je pobuditi aktivizam. Prvi broj je bio isključivo lekcije, edukacije, načini, primjeri, niko nije kupio taj broj časopis. Vratio se u potpunosti nazad u redakciju. Treći broj časopisa na naslovnoj stranici izašao je intervju sa Tošetom Proeskim, koji je tad imao koncert u Zenici, i taj časopis ja mislim da ga nismo ni stigli oštampati već je bio kupljen. Dakle, očigledno je da nekada moramo imati metode. Možda, zato se meni jako sviđa, ovo Ambasadori dobre volje. Mislim da je to super, haj'mo iskoristiti ljude, koji su poznati, koji imaju određeni autoritet kod mladih, jedan pozitivan, kroz umjetnost i to da skrenemo pažnju, ne kako razmišljati, ne evo ti istine, pa je nauči, nego da podstakne malog čovjeka da istražuje, da ne prihvaća sve kao takvo i nikako drugačije.. istraži, dođi istraži, čitaj iz različitih knjiga. Ne moraš ti prihvatiti ono što ja govorim kao tačno, univerzalno. To je to, još bih zaključila na kraju, Evropska unija, Bosna i Hercegovina, učimo o Evropskoj uniji i onda isto tako se bavimo Bosnom i Hercegovinom. Mislim da je to pogrešno. Početi se baviti prvo sa svojim stvarima. Ono što je nama problem, što se stalno brinemo o globalnom zagrijavanju, o nuklearnom naoružanju u Americi, Rusiji, Iraku, jeste. Kako strašno Ameri zagađuju tamo sa autima svojim, a mi smo svi super, ono, ekologija. Ja sam sada žvaku bacila u parku tamo, jer nije bilo kante. Dakle, ima jedna stvar i to je jedna parola, mislim da nije loša „misli globalno, djeluj lokalno.“ Ne mora to lokalno... počevši od sebe..To mi se jako sviđa. O.K, istina, šta je za mene istina, jesam li ja spreman da prihvatim da možda i nije onako kako ja mislim ispravno. Ja imam stavove, oni su baš onako ukorijenjeni..imam stvarno stavove.. Većinu stavova, koje sam stekla sam stekla kroz medije, kroz lično iskustvo, i kroz razgovor sa drugima. Rijetko kad da sam uzela za čitati, jer kao - Šta ću ja čitati o tome, ja sam to preživjela. Nećeš ti meni pričati o knjigama. Što je pogrešno. I još je bilo interesantno, ovo zadnje što ću prokomentarisati. Uvijek imam ponešto, predugo pričam. Imam nekad retoriku čudnu. Ja volim malo i ironično, pa nemojte, nekad se ljudi naljute, ne mislim ja sve, nekad je to samo ironija. Neko je rekao, ne znam sada više, mislim, čak, da ste vi, kao budale, u kontekstu ultranacionalista i nacionalista. Nekako mi se čini da su najveće žrtve upravo ti nacionalisti, izmanipulisano je vješto sa njima, i to su ljudi, koji štete i sebi i drugima. Mržnja sa psihološkog aspekta jesu osjećaji, koji štete prvo onome, koji mrzi,

a ne onome koga se mrzi, dakle ne objektu nego subjektu mržnje. I mislim da je to problem. Svi ti nacionalisti jesu žrtve, svakako su i oni žrtve različitih manipulacija, ne samo političkih, društvenih, svakako, manipulacija. Ovdje je izbor nevjerovatan. A kako se rješava trenutno problem, jeste po onoj staroj narodnoj, guranje pod tepih, samo da se ne vidi. Super, eto ga, ekstra, samo da se ne vidi. I mislim da je to ključni ovdje problem, što mi recimo i to križanje, kakvo je to rješenje, dajte udžbenike, koji će govoriti objektivno... nećemo sad iskrižati sve što nam se ne sviđa. Apsurdno. Dosta tih stvari, guranja pod tepih, samo sprečavanja, nije rješenje ne pričati o nečemu. Ja sam radila isto za jednu nevladinu organizaciju, koja je imala prijedlog kako učiti savremenu historiju, da je nikako ne učimo. Što se desilo do '92.godine desilo, poslije '92. godine ništa, to kao to je savremeno doba, ne treba to učiti. Apsurdno. I onda ko će doći. Onda ćemo opet...Izgubit ćemo mi žive svjedoke u ovom periodu, izumrijet će ljudi. Nadam se da nisam iskoristila neki termin, koji je onako uvredljiv. Ali ljudi će, umrijet će ljudi, de fakto, je li za 40 godina i mi ćemo sjesti tu, pisat ćemo historiju i falit će nam izvori. Hajdemo sada, kad smo na svim izvorima, svih mogućih informacija, dobiti te informacije graditi istinu... Rješenje je kod nas postalo bježanje od istine. I mi samo, ja znam, evo grozan jedan primjer, radila sam jednu organizaciju jednog eventa, i podudario se sa Evrosongom, i onda su rekli, e pa čuj, onaj iz Srbije je veliki favorit, moramo ih odmah rastaviti, bili su gosti iz Srbije... stavit ćemo njih na drugu lokaciju da se ne bi posvađali poslije glasanja, kao da će on pobijediti. Još dvije Marije, ova naša, ova njihova. Sad će se posvađati, prvo ovi unutar BiH, ko je čiji. Apsurdne stvari radimo, mi smo postali takve budale, da ne znam sad, hoćemo li zidove u bijelo, sačekaj na šta bijelo može da asocira. Nismo u stanju više popiti kafu normalno, a da ne razmišljamo je li bi to moglo nešto...jer smo preopterećeni maksimalno, psihološki poremećeni, a sve pod tepih guramo, samo nek se o tome ne priča. Mislim, znam da ovo ovako zvuči grozno, ali samo malo, kad čovjek razmisli to de fakto stoji kod nas. Samo smo, mi nekako navikli, ono ne iznositi prljav veš van kuće, poenta ono kod mene super, kako kod tebe..ekstra. A ono ništa, nemojte super, a stopa nezaposlenosti rekordna, da, i to je kod nas. Nama kad dođu stranci, recimo ne govorim sad o CIVITAS-u, ovo se ograđujem od ličnih primjeri nego općenito u BiH. Vi kad slušate, sada imamo divne ekonomske programe, imamo divne privredne programe. Sve mi imamo super. Ili eventualno, kukamo kako nam treba novac za njih, a to je problem.

Mirsad Tokača: Znae šta nemamo, nemamo crnaca. Nemamo, nemamo crnaca. Ja kad kažem navodno...ovo nije rasistički ništa... to je jedan fol. Putujemo, izvinjavam se Popovim poljem i moj prijatelj sjedi kraj mene, kaže:“ Jebo te pogledaj ovo, ma Kalifornija.“ Idemo prema Trebinju tamo negdje. Kaže on ima sve al' nema crnaca. Ja ne kontam. Pa onda prođemo ono, objesilo se, rodilo, ja kažem što ovo niko ne bere. Kaže pa nemamo crnaca. Ja onda upalim u neka doba. Zapravo, problem je, i a propo, kakva je politika sad? Politika naša je da pričaš o neracionalnim stvarima, a ne pričaš o racionalnim stvarima. Ja sam bio u Srebrenici neki dan, razgovarao sa Inicijativnim odborom, i pitanje oprostite - Zašto vi sada dižete frku o posebnom statusu Srebrenice? Što to niste radili prije nekoliko godina? Ko je kriv za to? Onaj, koji vas sada najviše politički podržava je bio deset godina premijer. Zlatne krovove smo mogli u Srebrenici napraviti. Zlatne krovove, pazite. Politika je vrlo racionalna stvar. Vi morate u kilometrima iskazati šta ste uradili za 10 godina. Vi morate, znate, ne možete sjediti i samo .. Ja ovo smatram samo kao uvod u rad. Ovo što mi sada pričamo. Ovo što slijedi iza, ovo je zaista krvavi rad. I to je naš zapravo problem. Mi ćemo sve lijepo ispričati, al' kad treba ono, krampu u ruke, lopatu u ruke..Ne znam, ja sam išao po radnim akcijama, valja raditi. I ekonomija je ta, koja bi trebala zapravo, nema drugi način da se stvari postave. Ali ona nikako ne postavlja. Sve je iracionalno. Mi proizvodimo samo strah, samo strah, i deset godina proizvodimo samo strah. Zašto oni neće da riješe prošlost. Pa zato što kad ostaviš prošlost iza sebe, ti ćeš zapravo dobiti racionalna pitanja. Oprosti Harise Silajdžiću ili

Milorade Dodiku, jer sad Milorad priča šuplju priču. Neće ništa uraditi, da se razumijemo, ništa od te ekonomije o kojoj on priča nema, jer nema para. Haris Silajdžić je deset godina bio premijer ove države, koliko je para unio u ovu državu, je li ga iko to pitao? Nije! Zašto Haris Silajdžić, evo uđosmo sad u politiku, nije bitno. Zašto Mirsad Tokača nije izgradio to što je morao da izgradi, a imao je premijersku fotelju deset godina. Imao si pare, imao si instrumente države, imao si.. Vlast.

Mirsad Tokača: Pa tako je. Sasvim racionalno pitanje. Ne možeš Mirsade imati ili ne znam. Dakle, ono što bi mi trebali da postavljamo, odnosno, mi, vi, svi skupa. Ja, na vašoj sam strani, jer imam dvije kćerke vaših godina. Je li? Jeste zapravo, šta će biti sa njima, šta će biti sa mojom djecom? Ja to sebi pitanje postavljam. Šta će biti sa mojom djecom, odnosno, moja djeca, a moj najveći kritičar je moja Jasna, apsolutno najveći kritičar je ona. Jer, zapravo, šta ja to radim toj svojoj djeci. Ona ima pravo, dakle, da mene šamara, da mi postavi neugodna pitanja, i ja imam isto tako pravo da njoj postavim neka neugodna pitanja, i to je ta debata između nas. Ako je nema u kući, vjerujte neće je biti ni u društvu. I ja bih htio da mi otvorimo, zapravo, te frontove, ne samo kroz politiku, jer politika nije, ali evo Bolonja. Izvini...zašto si ti apsolutno toliko godina? Izvini sine, zašto ne sjedneš i ne završiš fakultet? Izvini, zašto nismo uradili to i to? Ja imam jedan dobar projekat za vas. Zapravo, da pređemo na rad. Trebaju nam crnci. Ne meni, nego, šalim se... Zapravo, imam jedan projekat, koji bi trebao da bude naš prvi zajednički projekat. Projekat je Usmene historije, a zove se "Bili smo djeca u ratu", "We were children during the war". Dakle, „Mi smo bili djeca u ratu“ je projekat, koji će Istraživačko dokumentacioni centar realizirati u okviru svojeg velikog projekta Usmene historije. A cilj projekta je, dakle, svi ste vi bili, koliko vas je god ovdje, djeca u ratu. Šta hoćemo sad? Da vidimo percepciju tih sad mladih ljudi rata sa distance od 15- 20 godina. I da sačuvamo te zapise za historiju, koje ćete vi jednog dana, kad ja budem mrtav, a vi budete mojih godina. Zašto je sjećanje važno? Zato što mi, zaista moramo spriječiti te sfere neracionalnog u sferu racionalnog. Kad sačuvate dokumentaciju ovog tipa, bez obzira na to, koliko je ona tačna ili netačna. Uopće, to ne treba sad u ovom času. Jednostavno kad se odmaknete.. zašto se ono zove historijska distanca? Ovo ima svoje. Vi sa te distance možete vidjeti sebe. Ja mogu recimo vidjeti sebe, neko drugo recimo će vidjeti, i iz te perspektive će se prije ili kasnije na neki način spojiti. Ja vas pozivam, recimo da sa nama, evo koliko je ovdje predstavnika raznih organizacija, da ovaj projekat vrlo brzo počnemo raditi. Ja ću, ono što ja vama garantujem, naći pare. Što je... nije ni lako. Ja ću naći pare. Naći ću pare. Mislim da se više problem para ne postavlja. Za ovakve vrste istraživanja, a od vas tražim da zajedno sa nama radite na tom projektu. I da zapravo ovo bude jedan ogromni, džinovski projekat. Pod... intervju, dubinske intervju, metodom Usmene historije sa stotinama da ne kažem hiljadama vaših vršnjaka ili vršnjakinja. To bi se radilo i u video zapisu, snažne priče bi se radile u video zapisu, neke bi se radile tonski, neke bi se radile samo onako, pisanje. Pa ovo jeste Truth Commission, mi sada radimo Positive Stories/Pozitivne priče radimo metodom Usmene historije. Uradili smo nekih 8000 intervju drugih o ratnim zločinima itd. Ali ovo bi za vas bilo važno. Ovo bi za vas bilo važno, jer bi na taj način koristili jedan mehanizam, da iz vaše sadašnje perspektive zabilježite kakva je vaša percepcija rata sa distance od, recimo, deset dvanaest godina i kako projicirate, kako projicirate sebe u nekom budućem vremenu?! Šta hoćete i šta bi to bilo za vas važno da u ovom društvu se desi, u narednih recimo, dvadeset trideset godina. To je projekat, koji smo mi smišljali dugo, mislimo da je važan za nas i da bi on mogao biti jedan doprinos ovome što je i suočavanje, je li, s prošlošću, da vidimo te stvari, kako ljudi vide svoju prošlost i da vidimo kako bi se to je li... ja vas pozivam da nam pomognete, u hajde da kažem, poliranju. Mi smo već završili manje više sve što se tiče tog projekta i da bude jedan od, što kažu sljedećih projekata to. Ako vam se čini, hajde razmislite malo, nije ništa...pa o tom potom.

Belma Deljković: Ja sam zainteresovana, ali kad nađete pare, javite se.

Dejana Grbić: Hvala Mirsade. Evo dobili ste konkretnu preporuku. Ja mislim da je ovaj projekat govorne istorije jako važan zato što će on omogućiti da za 20 ili 30 godina imamo, ne samo lično suočavanje da ja čujem Belminu, Kenanovu ili Nedimovu priču u ovom trenutku i da se sama pomognem sebi suočiti, i ne samo sa svojom istinom, nego sa istinom svojih vršnjaka, ljudi, koji su preživjeli različite stvari u različitim djelovima regiona tokom rata ili prije rata ili nakon njega. Ono što ćemo sa takvom govornom istorijom moći ostvariti, jeste, da omogućimo ljudima, koji ni na koji način nisu učestvovali u ovome što se desilo, da ipak svojim načinom razmišljanja preveniraju ono, što bi se moglo desiti, slično onome što se već dogodilo i da jednostavno imamo kod djece, za njih spremnu lekturu o tome, kako se nešto dogodilo, kako su se stvari dešavale i u tom trenutku, ukoliko sada budemo nastojali da na adekvatan način da uključimo suočavanje, ljudska prava i sve ovo o čemu smo razgovarali kroz obrazovni sistem, kroz vannastavne aktivnosti, ako uspijemo jednostavno obratiti političare da prihvate taj naš koncept, kako bismo uključili u osnovnoškolsko obrazovanje, u srednjoškolsko obrazovanje i učinili unificiranim taj odgoj za demokratiju, odgoj o ljudskim pravima, obrazovanje i pristup informacijama, faktima o tome, kako se konflikt gradio i razvijao, kako se razbuktao, šta se desilo i svima dati jednake izvore informacija, koji nisu zaključci, nego su upravo činjenice, i stvari, koje jesu bazirane na činjenicama, i zatim, također, natjerati državu, odnosno one, koje mi biramo u institucije vlasti da odvoje sredstva u ime unificiranja tog sistema, u ime uvođenja ovih stvari u obrazovni sistem, što jeste užasno teško, što institucije već rade godinama, od samog OSCE-a, mislim čak ti ljudi, koji su potcrtavali, odnosno, precrtavali određene dijelove teksta i obraćajući pažnju na to da na ovakav način se ne obraćamo samo nekih 10% mladih ljudi, nego mnogo većem broju, obzirom da se i u srednjoškolskom obrazovanju smanjuje broj mladih, koji su uključeni u taj obrazovni sistem. Ako idemo na osnovnoškolsko obrazovanje to je jedan preokret, koji će jako mnogo značiti u budućnosti. Ja mislim da se Jagoda javljala već ranije.

Jagoda Gregulska: I just want to mention..

Mirsad Tokača: Možeš govoriti bosanski.

Dejana Grbić: Bosanski Jagoda. Možeš Jagoda, možeš.

Mirsad Tokača: Možeš Jagoda, hajde slobodno. Hajde bolan, nemoj zezati. Ne razumiju te. Ne možeš bolan, ne razumijemo te. Razumijete?! Svi razumijete..

Jagoda Gregulska: I just wanna say, that for a non political meeting, it's not been time to talk about politics.....

Dejana Grbić: Hvala Jagoda. Hvala Jagoda što si nas podsjetila na suštinu i na to koliko smo se ustvari odmakli od nje, ali jednostavno u ovom sistemu moramo se osloniti na političare, obzirom da to vrlo često izbjegavamo, ali imajući u vidu da stvarno živimo u demokratskom sistemu onda ćemo morati da to uradimo zato što je to naša odgovornost jednako kao i njihova... Mikrofon molim, te...

Ehlimana Memišević: Ok, na priču o racionalnom i iracionalnom. Vjerujem da smo svi dobili, u posljednjih mjesec dana neki mail u kojem je neka žena u Americi silovana i sad je to bilo pokretanje inicijative da se u Americi donese zakon za zaštitu silovanih žena. Mislim,

to je apsurdno i mi smo se sad svi, ovaj, priključili na tu inicijativu i to je uredu, ali mi isti taj problem imamo sa 20 000 žena u Bosni i Hercegovini i niko od nas nije sjeo da...

Mirsad Tokača: Rekli ste 20 000..

Ehlimana Memišević: Da, ja imam tu informaciju. Helsinški Watch, ne vjerujem ni u šta, ali imam tu informaciju. Imam tu informaciju. To je jedina.

Mirsad Tokača: Pažljivo sa brojevima.

Ehlimana Memišević: Da, imamo više od jedne. Da, ali ja imam te informacije. Ja imam te informacije, ja ne znam gdje drugo...

Mirsad Tokača: Ne,ne...Zato sam vas i zaustavio...

Ehlimana Memišević: U redu.. I niko od nas nije sjeo da napiše mail i kaže: „Uredu, imamo mi isti taj problem, hajdemo sad uraditi nešto za te žene!“ A svi smo se potpisali na tu neku anketu, niti smo ženu vidjeli u životu, niti mi imamo ni snage ni vremena da se bavimo nekim pitanjima u Americi, šta treba promijeniti...

Belma Deljković: Da li mi kao, ne građani Sjedinjenih Američkih Država možemo uticati na donošenje zakona u SAD-u?! To je upitno...

Ehlimana Memišević: Da, ali ja samo govorim o racionalnim i iracionalnim stvarima, i mi smo se svi... Imamo isti taj problem, možda i veći, ne možda, nego je i veći, definitivno, i niko od nas nije preuzeo nikakvu inicijativu, i to je to.

Dejana Grbić: Nedim pa Jelena... Nedim se prije javio.

Nedim Kulenović: Samo kratak komentar. Mislim da je veoma važna ova usmena historija iz čistog razloga, čak sam počeo, ne znam ni ja nekako, pragmatično razmišljati o lobiranju kod visokog predstavnika, pa da se ono prije BHT vijesti, umjesto BHT beba, npr. ubaci neka emisija od 5 minuta, gdje bi neko iznosio svoju usmenu historiju, npr. od 30-ak sekundi ili tako nešto. Zato što je veoma bitno, posebno, ja govorim o sebi i svom okruženju kod bošnjačkog, kod Bošnjaka, zato što se razmišlja u tom smislu, da ako nije žrtva tolika, ona ne postoji, znate. Kaže se 60 000, pa šta je to. Isto kao da nam se ništa nije dogodilo, a odbacuje se ona stara jevrejska: „Ako si ubio jednu osobu, ubio si čitav svijet“. I mislim da je veoma važno, tako nešto direktno, što će ljudi prije, dnevnik je najgledanija emisija u državi i onda ako će se prije dnevnika gledati to, da ljudi, ustvari, dobiju pojam žrtve, pojam nekoga ko je ubijen, a ne statističkog broja. Nakon toga, BHT bebe, da se ljudi smire, da im bude bolje.

Ehlimana Memišević: Mogu ja da samo prokomentarišem broj silovanih žena. Mislim da je to problem, koji nikad neće pokazati stvarni broj, jer je to uopće problem tog zločina, da nikad neće biti pravi broj. Znači, mi nikad ne možemo biti sigurni da je u tom broju obuhvaćena svaka žena, koja preživljava strašne traume i koja je doživjela po meni, najstrašnji zločin.

Jelena Kuzmanović: Mislim da to negdje ide, ono kao, HIV oboljeli pa ne znam, koji procenat onih, koji se pretpostavljaju da su oboljeli, al' da nisu se..nisu..da...A što se tiče ovoga, peticije.. Sad ja možda glupost radim, sad što vam kažem al' postoje organizacije, koje se bore za ljudska prava na taj način što neće direktno rješavati kršenje ljudskih prava u

njihovim državama, već pozivaju ljude iz drugih država, da ih podrže u njihovim akcijama i na taj način se stvara pritisak, zbog nekih loših iskustava, koje su imali. Dakle, ljudi su se borili za ljudska prava u svojim državama pa su, ne znam, bili prilično kažnjeni od te države, pa čak i oduzimanjem života. To je, znači, takva neka metodologija, koja se koristi..Eto...

Dejana Grbić: Hvala Jelena na informaciji.

Mirsad Tokača: Samo da se izvinim, zašto sam intervenisao. Evo o čemu se radi. Mi moramo biti vrlo precizni u iskazima i nekad padam u jednu strašnu zamku. Da su brojevi bitni, a da nije bitna suština. Dakle, ovo što je, kako se zove, Nedim rekao. Nije malo, što kaže, nekome 60 000, i šta se dešava na nekom psihološkom planu. Ovim, u ovom parlamentu, koga smo pominjali, njima sada, kao kamen im je pao sa srca. Nismo pobili 200 000 nego samo 60 000, nije silovano znate, da je silovano 5 žena, na način kako je silovano i kako ja znam da je silovano, a ja sam razgovarao makar sa 2000, znate, postoji dokumentacija o tome, meni je previše. Dakle, meni i svakom normalnom čini mi se. Dakle, zato smo mi i ušli u tu priču, o ovome projektu koga smo govorili. Ja vas molim, sve što ste dosad slušali, na ovome nivou, raznih hiljada i desetina hiljada, dobro preispitajte. Dobro preispitajte. Zločin je već toliko veliki, da bilo kakva dodavanja, čak i minimalna dodavanja, pa da kažemo nije 15 nego je 16, ne treba ni 16, biće 15, razumijete. Već je to jezivo samo po sebi. Da tu percepciju mijenjamo, da ne dozvolimo da je tragedija, samo tragedija, ako je mjerena, stotinama hiljada. Jer tada obezvrjeđujemo žrtvu, obezvrjeđujemo žrtvu jer, molim vas, Bosna je mala zemlja, ovo je jezivo mala zemlja. Uzmite da je ovo što smo mi sada utvrdili, 100 000 ljudi ubijeno, pomnožite to odmah sa deset. Zašto? Zato što je okruženje takvo, da je četvrtina stanovništva viktimizirano, na indirektan način. Da ne govorim o ranjenim, protjeranim, ovo i ono. U tom smislu vas ja, kao molim, da budete vrlo pažljivi, sa postojećim, pa čak i sa ovom informacijom, koju sam ja plasirao u javnost. Ja sam njen, što kažu, odgovorni autor, ali sam bio vrlo pažljiv. Radili smo uvijek, bolje manje, ali tačno, nego više, ali netačno.

Dejana Grbić: Prvo je bio Kenan pa zatim...

Kenan Uštović: Evo, ja ću se samo sa dvije-tri rečenice nadovezati na tu vašu priču, koliko je mislim opasno tako iznositi neke podatke, koji su nebitni pogotovo u našem okruženju, pogubno je iznositi procenete jer mi, država koja nije imala podstanovništvo '91. ne može iznositi procenete ni približno, ni približno. Mislim. kod nas stopa nezaposlenosti 44 posto jednom, 41 do 62 posto, ja znam, a da ne kažem o drugim stopama GDP-a i ostalim takvim stvarima, koji se kreću od sto dolara do deset hiljada i sto. Mislim stvarno...A to se uzima zdravo za gotovo. Mislim, ja znam, jer ja kad sam krenuo na fakultet, ja prvu stopu, koju nađem ja stavim u seminarski, to je ta. I meni nikad niko nije rekao jest to nije ispravno. Imaš ti hiljadu takvih, jok, nego to je ta, koju ti staviš, ta odgovara. Samo sam to htio reći da trebamo, mislim upravo, naučni rad, ja to nešto radio, istražio, svašta napisao...on rekao super, a...

Mirsad Tokača: Vrlo pažljivi budite kod korištenja termin naučni ...

Kenan Uštović: Naučno- istraživački.

Ehlimana Memišević: Ja sam htjela samo vama da kažem da, rekla sam prisutnim, vi niste bili tu, broj, koji sam ja našla, to je bilo istraživački, jer to su podaci kojima ja raspolazem. Ja imam na umu da taj broj nikad neće biti tačan, zbog vrste tog zločina, on nikad neće biti

tačan. Uvijek. A istovremeno je grijeh ne uključiti ni jednu ženu, koja je prošla kroz tu torturu i koja je preživjela taj zločin, ne uključiti je u taj broj. Tako da je to je vječna kontradikcija.

Mirsad Tokača: Koji je izvor te informacije?

Ehlimana Memišević: Izvor je Hasan Balić, knjiga, Srebrenica '95.g., a u tom paragrafu Helsinški Watch je istraživao taj zločin. Znači sve znam.

Dejana Grbić: Hvala, ja... da li se još neko javljao. Miks glasova. Sada bismo svakako završili. Ja bih prošla pošto sam pisala o ovim stvarima, ja bih vrlo kratko prošla kroz njih. Zaključili smo da je obrazovni sistem formalni, veoma važna tačka za ovaj projekat i za dolazak do što većeg procenta ljudi. Obzirom, da je najveći procenat ljudi uključen u srednjoškolsko, formalno obrazovanje, također i osnovno školsko, da bi se to postiglo veoma je važno doći do toga putem demokratskog sistema, odnosno preko političara, koji će doći do konsenzusa o uključivanju predmeta, koji se tiču suočavanja s prošlošću, odnosno ovih tema, zatim ljudskih prava, u srednju školu, također, i u osnovnu školu. Ne da to bude na takav način fakultativno, nego unificirano za cijelu državu. Zatim, to su mediji. Uključivanje što više emisija u kojima bi se razgovaralo da li na način kao talk show ili kratke emisije, koje bi išle u udarnim terminima, lobiranje za to. A da bih se to postiglo, s druge strane, veoma je važno educirati ne samo novinare i urednike, nego menadžment i rukovodstvo kompletnih medijskih kuća, a prvenstveno javnih emitera... tako da imamo tri osnovnih nosioca ovog procesa, upravo, obrazovni sistem, medije i političare, dok kao oblasti u kojima djelujemo, to su stvarno edukacija, kako formalna, tako i neformalna. Znači, ako ćemo uvesti nešto u škole ne možemo zaboraviti na radionice, koje radimo, zato što one mnogo direktnije utiču na ljude, nego što to rade predmeti u školama. Nije nevažno zaboraviti uticaj, upravo istorije i svega onoga što mi obezbjeđujemo kroz svoje projekte, ono što je upravo u bazi podataka o ljudskim gubicima, ono što je Mirsad vama upravo sada ponudio, kroz ovaj projekat govorne historije, koja će za dvadeset ili trideset godina predstavljati jedan dobar dio osnove totalne historije ili iskazi, koji se nalaze u ovoj knjizi, a kojih je jako mnogo, zato je i knjiga ovako debela, zato što je tu mnogo iskaza ljudi, koji su živjeli i preživjeli i tu su njihovi narativni iskazi, dok je suština svega, upravo, znanje, odnosno pristup dokazanim informacijama, činjenicama i njihovo razumijevanje, koje bih se osiguralo, kroz edukacijski sistem i dovoljno publikovanje tih svih stvari putem medija, u adekvatnim terminima, a ne u terminima, koji su u nedelju ujutru, kada svi mladi i većina ljudi spavaju. Tako, da bismo mogli stvarno govoriti o tome, kao nečemu što se prati u medijima i što je dovoljno vidljivo. Ja bih zamolila Mirsada ako ima još nekih ..

Mirsad Tokača: Ništa, ja bih vas zamolio zapravo da ovu debatu, ovaj način sastajanja ponovimo i ovdje, ali i ponovimo i na nekim drugim mjestima. Gdje ocijenimo da... ono što bi meni zapravo najvažnije bilo jeste da ovo bude nekakav, hajdemo reći, inicijalni sastanak za vaše priključivanje ovom našem forumu. Dakle, sljedeći sastanak bi bio u Beogradu gdje će biti malo većih...

Miks glasova. Nejasno

Mirsad Tokača: Jeste. I mi ćemo. Dakle, imamo vaše, imamo već vaše. Molimo vas da svoja mišljenja, na neki način, da neke inicijative, potrebe, potrebe.. dakle, imate određene potrebe, koje ili možete ili ne možete baš sami da realizirate, da sjedamo i da o tome pričamo. Ovo je dakle.. rekao sam, ovo je klub. Ovo je biblioteka i klub. Ovo je mjesto, gdje mi vas pozivamo da jednostavno dođete i da pričamo šta je trenutno aktuelno kod vas. Možemo li mi šta

pripomoći ili ne možemo? Ovaj... šta je problem, možemo li lobirati? Hiljadu je načina da jedni drugima i pomognemo, da jedne druge korigujemo, da jedni drugima... je li? Meni su to dragocjene stvari. Bez tog dijaloga. Bez te vrste suodnosa. Jednostavno je nemoguće. To je moje iskustvo zapravo, jer ja se isto strašno puno po terenu krećem. Bit će nepovjerenja. To je sastavni dio svega što radite. Ali mislim da mi to nepovjerenje možemo postepeno lomiti u smislu da pridobijamo ljude pri ovu tačku okupljanja, koju mi, na neki način pokušavamo definirati. Mislim da smo potpuno saglasni u tome da je problem prošlosti važan za našu budućnost. Može biti apsurdno, može biti nelogično, ali zaista jeste. I da ova vrsta razgovora, regionalnih konsultacija, dijaloga, i grassroots pristupa je jedini put, koji mi vidimo u ostvarenju onoga, što je neka, hajdemo reći nekad nedostižna stopostotna istina. Dakle, naša je obaveza da je utvrđujemo na faktima. I tu meni treba vaša podrška i vama treba podrška svih drugi. U toj interakciji mislim da ćemo uticati na politiku. Ne smijemo, Jagoda, Jagodin prijedlog jeste, ustvari sugestija i primjedba jeste opravdana. Ja zaista ne ulazim u život političara, ali oni ulaze u moj život. Ja ne smijem ignorisati da neko ulazi u moj život. Zapravo, oni utiču na naše živote. Utiču strašno, utiču negativno, utiču i ponekad pozitivno, ali .. znate... jednostavno to je tako. Što više stvari budemo u stanju, je li, depolitizirati, to će biti znak da se nešto mijenja. Iz te visoke politizacije društva, ulazeći u manje politizirano, a zapravo, društva normalnih odnosa, normalnog rada, učenja. Mi ćemo mijenati tu politiku. Mijenjat ćemo i uticati na nju. Ja vam se zaista zahvaljujem u ime naših regionalnih partnera. Hoću da vam kažem da sam ja veoma ponosan na ovu regionalnu saradnju. To je prvi, ovako dugoročno očuvani odnos, triju, po mnogo čemu različitih organizacija. Ali smo se mi našli, upravo tu, gdje je najpraktičniji rad, dakle, dokumentovanje. Dakle, ne samo priča, konferencije, workshopovi i tako dalje, nego zaista, onaj teški dio rada, rudarskog rada. Hodanja po terenu, sakupljanja faktografija i tako dalje, kreiranje baze podataka. To je ono što je najvažniji dio našeg posla. Mi smo se tu našli, to je jedna stvar, i druga stvar, što smo mi iskreno posvećeni žrtvama. Dakle, ovo sve što radimo jeste da odamo neko poštovanje, da vratimo dostojanstvo žrtvi, i da osnažimo ono što kažeš preživjele mlade generacije, ako Bog da, ne više nikad ne desi slično ono što smo mi preživljavali ili naši, koji nisu više sa nama. U tom smislu vas molim, da budete dio ovog projekta, da dolazite ovdje i da ono što mi možemo vama da vam pomognemo, da ono, da bukvalno bez kucanja ulazite. Hvala. To je to.

1:36:13: Kraj